



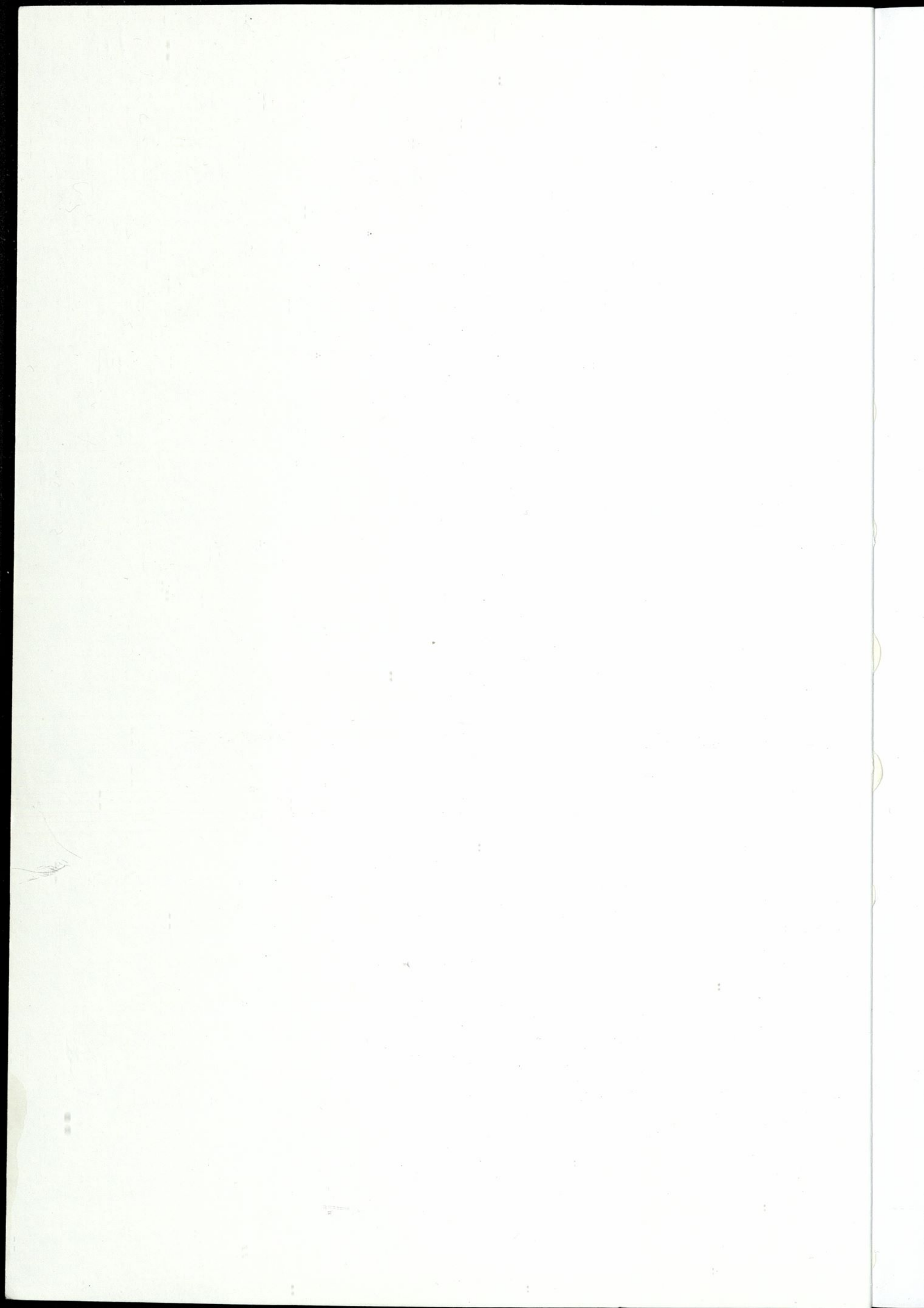
ISSN 0353/7110

ALTERNATIVA

Revistë për kulturë dhe shkencë

30 vjetori / 30. obletnica

LUBLANË 2019



ALTERNATIVA

Časopis za znanost in kulturo

*Revistë
për shkencë dhe kulturë*

POSEBNA ŠTEVILKA OB 30 OBLETNICI KDA MIGJENI

ISSN 0353-7110

LUBLANË, 2019



Këshilli botues

+ Akademik dr. Aleksander Stipčević
+ dr. Zef Mirdita
dr. Martin Berishaj
dr. Anton Bebler
dr. Shaban Sinani
dr. Afrim Krasniqi
dr. Pëllumb Qazimi
dr. Ledi Shamku – Shkreli
dr. Ivo Andrijanić
dr. Romeo Gurakuqi
dr. Roven Vata

Kryeredaktor dhe redaktor përgjegjës: Prof. dr. Martin Berishaj

Adresa: KDA MIGJENI, Celovshka 177 Lublana
Email: martin@berishaj.com

Redaksia:

Mr. Alma Bejtullahu
Mr. Zef Ahmetaj
Mr. Albert Ramaj
Valentin Batalaku

**Alternativa izhaja s finančno pomočjo Javnega Sklada Republike Slovenije
za kulturne dejavnosti**

IZDANO V 2.000 PRIMERKIH



PËRMBAJTJA

Med Albanci leta 1989 ali kako smo prestopili prag upanja	3
Pozdravni govor Milana Kučana ob 30 obletnici društva Migjeni.....	5
Pozdravni govor Janeza Janše ob 30 obletnici društva Migjeni	8
Leter përshëndetëse nga Akademia e Shkencave dhe Arteve e Kosovës	10
30 vjet besnikëri të pa ndarë ndaj Sllovenisë	13
dhe një jetë e tërë ndaj shqiptarisë	13
<i>dua të rrëfhem para jush</i>	16
“Migjeni” i asaj dhe i kësaj kohe.....	19
Dromca kujtimesh nga një vit i mbrapshtë	26
<i>Viti i mbrapshtë 1989</i>	26
Kosovo republika	46
Cankarjev dom	61
Država Kosovo in albanski narod	66
Shoqata kulturore shqiptare Migjeni një përpjekje e sukseshme për Kosovën	72
Nga këndvështrimi një ministri të jashtëm.....	76
<i>Fishta nga „rrebelimi ne rrebelim“</i>	82
Kombi shqiptar asnjëherë agresor	91
Shtjefën Gjeçovi – themelues i etnografisë shqipe.....	118
Albanci Med (ne) vidnostjo in “teorijske” avtohtnosti v Sloveniji	123



<i>Avtohtonost in »teorija«</i>	123
<i>Përkimet e Migjenit dhe Poradecit me simbolizmin e Bodlerit</i>	137
<i>Izvinite družë Predsedniče</i>	151



MED ALBANCİ LETA 1989 ALI KAKO SMO PRESTOPILI PRAG UPANJA

.... Kulturno Društvo Albancev v Sloveniji Migjeni in časopisa Alternativa ter Republika so bili prag upanja Kosova za internacionalizacijo albanskega vprašanja, ki so pogumno in brez cenzure naznanile albansko pomlad ob razpadu bivše države, ki so razodevali nedorečene zahteve Albancev nakopičene skozi stoletja. Prizadevanja aktivistov in aktivistk znotraj Migjenija kot so: Gjon Simoni, Naim Maloku, Salih Kabashi, Fadil Demiri, Nikollë Berishaj, Mesut Ajdini, Martin Berishaj, Fadil Bajrami, Gani Buçinca, Halil Matoshi, Abedin Maliqi, Taxhedin Alimi, Iljaz Ibrahimimi katerim so se pridružili samo nekaj mesecev za tem tudi: Ukshin Hoti, Bislim Elshani in Shemsi Reçica ob močni podpori slovenske inelegence na čelu z Jašo Zlobcem, Petrom Božičem, Matjažom Hanžkom, Danetom Zajcem, Marjanom Rožancem, Spomenko Hribarjevo, Janezom Janšo, Igorjem Bavčarjem, Markom Hrenom, Francijem Zavrlom, Jožefom Školčem, Ivanom Borštnarjem in drugimi, bo ostalo v albanski nacionalni zgodovini, zapisano kot nekaj ponosnega saj so oni v tem času izbrali pamet kot politično prepričanje.

Časopisi "Alternative" in "Republika" so prišli na ilegalen način, v največji tajnosti na Kosovu, v Makedoniji, Črni gori in Preševski dolini. Kot opozarja novinar Nehat Islami v svojem članku: »časopisa sta šli od roke v roko, samo da ne bi zasegla srbska policija. Albanci se nedvomno spomnijo kako so prodajalci časopisov v trafikah »Rilndje« ki niso smeli prodajati nič drugega kakor tobak, so Alternativo in Republiko ovili v stare časopise in so jih razdelili svojim zvestim bralcem. Te publikacije so tudi navdihnile zahvaljujoč drznim idejam, ki so izhajale iz Slovenskega pomladnega gibanja, katerih vodje so tesno sodelovali z našimi aktivisti v Sloveniji.

Slovenska pomlad se je rodila istočasno z našo dolgo pričakovano pomladjo, Albanci, ki so bili v Sloveniji, smo pozorno spremljali vsak korak slovenskih intelektualcev, ki so imeli visoko nacionalno zavest, oni so bili naš vzor, bili smo na njih ponosni tako da smo se odločili se jim pridružiti da bi sebe preizkusili.

Srbski režim na Kosovu je nad Albanci legaliziral nasilje z metodami, ki bi jim tudi apartheid zavidal, prav zato so rudarji Trepče so kar sedem sto metrov

pod zemljo terjali odstop pokrajinskih funkcionarjev. Iz Slovenije smo doživljali rudarsko stavko še težje, kot so jo doživeli na Kosovu.

In zdaj po tridesetih letih vidimo da smo imeli prav .

V predvečer zborovanja v Cankarjevem domu sta, Nikollë Berishaj in Salih Kabashi prevedla pesniško zbirko slovenskega pesnika Željka Kozinca "Kača pod kamnom" katero je društvo Migjeni objavil še isti dan, torej na dan zborovanja. V uvodu te knjige je tudi nagovor Albancev, ki ga je napisal Nikollë Berishaj, vendar je ostal neprebran, saj je bilo rečeno da bodo govorili samo slovenski predstavniki civilne družbe in politiki.

V tujem pa tudi domačem tisku ni šlo neopazna skupina Albancev z nageljni v roki, ki so se mirno sprehajali do Cankarjevega doma. Bila je povsem drugačna slika Albancev od tiste katero je jugoslovanska država posebej pa srbski režim proklamiral do tedaj.

Tukaj se je z albanski kulturnim društvom Migjeni nadaljevala albanska pomlad, ki se je začela leta 1981 s študentskimi demonstracijami v Prishtini, v ozemlju naših slovenskih prijateljev . V Sloveniji Primoža Trubarja, prijatelja Gjona Buzukuja avtorja prve albanske knjige ki je izšla le štiri leta za Trubarjevim katekizmom, v Sloveniji Franca Miklošiča, Matije Čopa, Rajka Nahtigala, ter Ivana Cankarja....

Fragment iz slavnostnega govora prof. dr. Martin Berishaj ob 30. obletnici Migjenija v Ljubljani dne 07.06.2019

POZDRAVNI GOVOR MILANA KUČANA OB 30 OBLETNICI DRUŠTVA MIGJENI

30 LET KULTURNEGA DRUŠTVA ALBANCEV MIGJENI

Nekako sočasno z zaostrenimi razmerami na Kosovu, ki so pripeljale do stavke rudarjev v Starem trgu in posledično do podpore njihovim zahtevam na slovenskem protestnem zborovanju februarja 1989 v Cankarjevem domu v Ljubljani, je v naše zavedanje močnejše vstopilo spoznanje, da med nami živijo državljani albanske narodnosti s koreninami na Kosovu, v Makedoniji in Črni Gori. Torej prav tam, kjer so se posebej na Kosovu z grobim državnim nasiljem kršile pravice in človeško dostojanstvo njihovih rojakov. Takrat se je pokazalo, s kakšnim upanjem, bojznijo in revoltom spremljajo dogajanje v svoji matični domovini, pa tudi s kakšnim pričakovanjem in negotovostjo se nadejajo odziva slovenske javnosti in politike. Bilo je, kot da so takrat stopili iz nekakšne politične in kulturne anonimnosti, v kateri so do takrat živeli med nami. Nenadoma niso bili več samo delavci na gradbiščih, slaščičarji, prodajalci sadja, zelenjave in bureka, ampak so postali Albanci, ki z nami Slovenci delijo usodo globoke krize takratne naše skupne, vse bolj sesedajoče se države.

Skupaj z njimi smo dvignili glas proti nasilju, proti kršenju ustave in proti rušenju temeljnih civilizacijskih in demokratičnih vrednot, ki so nas nekoč povezovala v Jugoslaviji. Skupno upiranje nasilju, s katerim je del jugoslovanske politike skušal reševati težave in trasirati pot iz krize in političnih nesporazumov, v resnici pa je sprožil še globlje konflikte, nas je povežalo takrat, še močnejše pa morda v času, ko se je Slovenija odločala, da vzame svojo usodo v lastne roke in se osamosvoji kot država. Albanci, ki so imeli volilno pravico v Sloveniji, so na referendumu glasovali za samostojnost

države. In so to odločitev, tako kot velika večina vseh državljanov takratne Republike Slovenije, tudi branili pred agresijo jugoslovanske armade, ki jo je vodila velikosrbska politika.

Res je nečastna in napačna odločitev, ki jo je sprejela samostojna Slovenija, o izbrisu celih skupin jugoslovanskih državljanov, prizadela tudi posameznike iz albanske narodne skupnosti. Posledice te odločitve, ki ostaja moralni madež na čistosti slovenske poti v samostojnost, se zdaj, kljub težavam in odporu, popravljajo.

Je pa z osamosvojitvijo in demokratično ureditvijo Slovenija dobila orodja, da z vladavino prava uresničuje človekove individualne in kolektivne pravice. Posebej v odnosu do manjšin in narodnih skupnosti, za kar mora biti še posebej občutljiva, saj pomembni deli slovenskega naroda živijo kot manjšine v sosednjih državah.

Svoj odnos do manjšin Slovenija utemeljuje na načelu pozitivne diskriminacije, torej na prepričanju, da večinski narod potrjuje svojo demokratičnost z odgovornostjo za položaj in pravice manjšine. Na tem izhodišču smo tudi izpostavljali odgovornost Srbov za položaj Albancev, ko so bili ne glede na poseben položaj Kosova v nekdanji SFRJ manjšina v Srbiji, in tako zdaj izpostavljamo odgovornost Albancev v samostojni državi Kosovo za položaj in pravice tam živeče srbske manjšine.

Albanci v Sloveniji res nimajo formalnega položaja manjšine, nosi pa Slovenija odgovornost, da jim omogoči, tako kot pripadnikom drugih narodov, njihovo povezovanje in organiziranje za druženje in uresničevanje njihovih kulturnih in drugih potreb. Zagotovo v največji meri to omogoča prav Kulturno društvo Albancev v Sloveniji Migjeni, ki letos praznuje tridesetletnico svojega obstoja. Prepričan sem, da bo društvo v svoje aktivnosti pritegnilo večino pri nas v Sloveniji živečih Albancev ter da bo omogočalo in spodbujalo njihovo druženje, jim nudilo pomoč pri reševanju njihovih socialnih, delovnih, zaposlitvenih in izobraževalnih težav ter hkrati vzpostavljalo most kulturnega

zblíževanje in tvornega sožitja tudi z nami Slovenci, s katerimi si delijo naš družbeni in kulturni prostor, ki ga bogatijo.

S to željo in pričakovanji čestitam društvu Migjeni. Ljudem, ki ga vodijo, pa želim srečno roko pri uresničevanju društvenega poslanstva.

Milan Kučan, 27. maj 2019

POZDRAVNI GOVOR JANEZA JANŠE OB 30 OBLETNICI DRUŠTVA MIGJENI

Spoštovani udeleženci simpozija »Kako smo uspeli prestopiti prag upanja«
Spoštovani predsednik društva Migjeni g. dr. Martin Berishaj

Minevajo dobra tri desetletja od prelomnih časov v nekdanji SFRJ, ko se je pogum svobodomiselnih posameznikov zoperstavil enopartijski tiraniji in oznanil nov čas.

A ko se je sredi pomladnega vrenja v Sloveniji ustanavljalo kulturno društvo Albancev v Sloveniji Migjeni, ta nov čas še ni bil samoumeven. Vendar je bil, kot ste zapisali v posrečenemu naslovu današnjega simpozija, prag upanja vendarle prestopljen. In ko vzcveti upanje, začne nastajati moč, ki gore premika in svobodo prinaša. Za začetek cvetenja v primeru društva Migjeni gre velika zasluga posameznikom, ki se jih spominjate danes. Naj omenim samo nekatere, s katerimi smo se takrat srečevali. Salih Kabashi, Martin Berishaj, Naim Maloku in seveda Gjon Simoni, od katerega smo se na Žalah žal nedavno prezgodaj poslovili.

Da v tistih časih Slovenci in Albanci delimo podobno usodo mi je postalo popolnoma jasno junija in julija 1988, ko smo si zaporniške celice JLA na Metelkovi v Ljubljani delili praktično samo pripadniki obeh omenjenih narodov. Ravno zavedanje o podobni usodi, ko nas je jugo komunistična klika v Beogradu, naslonjena na Miloševićev srbski nacionalizem, obravnavala kot drugorazredne, manj vredne in hkrati njihovim totalitarnim konceptom enako nevarne, je rodilo nekatere skupne akcije, kot je bila podpora stavkajočim kosovskim rudarjem na zborovanju v Cankarjevem domu. Podpora pravici Albancev na Kosovu do samoodločbe se je v Sloveniji nadaljevala tudi potem, ko smo Slovenci že razglasili, ubranili in uveljavili lastno državnost. Skupaj smo nastopili na zborovanju na Trgu republike ter sodelovali pri številnih okroglih mizah in kulturnih prireditvah. Spomladi leta 2008 smo se skupaj veselili mednarodnega priznanja Kosova.

Kot predsednik Evropskega sveta sem neposredno usklajeval številne diplomatske in varnostne aktivnosti, preko katerih smo zagotovili relativno

miren potek dogodkov in stabilnost v regiji ob uveljavitvi odločitve EU o priznanju.

Danes je Kosovo mednarodno priznana država, ki ima pred seboj zagotovljeno perspektivo članstva v EU, ko izpolni pogoje in ko se EU stabilizira po nedavnih šokih. Podpora EU perspektivi Kosova in podpora vsestranskemu hitrejšemu razvoju matične domovine s strani društev kot je Migjeni je danes prav tako pomembna kot je bila pred tremi desetletji pomembna podpora Migjenija spoštovanju človekovih pravic in temeljnih svoboščin na Kosovu.

Iskrene čestitke vsem članom društva Migjeni in še posebej njegovim ustanoviteljem ob 30. rojstnem dnevu.

Janez Janša

LETËR PËRSHËNDETËSE NGA AKADEMIJA E SHKENCAVE DHE ARTEVE E KOSOVËS

Rexhep QOSJA

Kryetarit prof. dr. Martin Berisha

I dashur Martin, Ju dhe Këshillin Organizues Ju falënderoj për nderimin që keni treguar ndaj meje duke më ftuar për të marrë pjesë në Simpoziumin shkencor Si e kapërcyem prapun e shpresës, që i kushtohet Shoqatës Kulturore Migjeni dhe revistës së saj Alternativa, në Lubjanë.

Ju, si organizues dhe gjithë të ftuarit si pjesëmarrës në simpozium, ju përshëndes me nderime e përzemërsi.

Shumë do të dëshiroja të isha me Ju e me mysafirët e ftuar mes të cilëve do të jenë besoj edhe një varg i bashkëpunëtorëve të kryehershëm të Shoqatës Kulturore Migjeni, por gjendja e tashme shëndetësore nuk ma lejon sendërtimin e kësaj dëshire.

Do të dëshiroja të isha me ju i bindur se Simpoziumi Juaj do të jetë një tubim shkencor dinjitoz, në të cilin do të thuhet prej të tjerëve e do të thuheshin edhe prej meje disa mendime meritore për rëndësinë kulturore, politike e kombëtare të Shoqatës Kulturore Migjeni, për rolin e saj në përhapjen e së vërtetës për Kosovën, për ndikimin e saj në rritjen e guximit e të ndërgjegjësimit të një numri të intelektualëve shqiptarë për të shfaqur lirisht mendimet e qëndrimet mbi politikën që zbatonte regjimi i Millosheviqit në Kosovë e për veprimtari të tjera të rëndësishme të Shoqatës në fjalë.

Do të dëshiroja të isha me ju me shpresë se në këtë Simpozium do të dëgjoja e do të thosha edhe vetë disa mendime për rolin përparues, të them avangard, politik dhe ideologjik, që kanë luajtur intelektualët e politikanët sllovenë në Jugosllavinë komuniste; për energjitë e tyre demokratike të frymëzuara edhe

prej fqinjëve - Italisë e Austrisë; për qëndrimin e tyre kritik e nxitës ndaj jugosllavizmit i cili për ta s'kishte, si thuhej asokohe, as përmbajtje, as domethënie, çfarë kishte në të vërtetë për disa popuj të tjerë në Jugosllavi; për qëndrimin e tyre të drejtë e mosdurues të shprehur në vazhdimësi ndaj totalitarizmit dhe bolshevizmit, që mbaheshin qëndrueshëm në Serbi; e dikur, edhe për konceptin e tyre të argumentuar se Jugosllavia edhe historikisht edhe praktikisht ka vdekur dhe ka vdekur në radhë të parë sepse republikat nuk ua bëjnë të mundshme popujve të tyre t'u realizohen mundësitë, dhuntitë dhe gjithë kërkesat e synimet e tyre politike e zhvillimore kombëtare e ndërkombëtare, që paraqiteshin objektivisht dhe haptas në revistën e njohur Nova Revija.

Do të doja të thosha aty, në Simpoziumin Tuaj jubilar, se me idetë e tilla, disa prej të cilave u bënë shpejt publike edhe në shtypin e Kroacisë e pjesërisht edhe të Sarajevës e të Beogradit, intelektualët sllovenë e pas tyre edhe ata kroatë do të na krijojnë e ushqejnë shpresën neve në Kosovë se do ta kemi përkrahjen e Sllovenisë e të Kroacisë në përpjekjet tona për liri dhe pavarësi. Dhe, nuk u gabuam, e patëm përkrahjen e mbështetjen e tyre, për çka do t'u jemi mirënjohës përherë.

Dhe, do të doja në këtë Simpozium, në Lubjanë, të falënderoj drejtuesit e shtypit, posaçërisht të së përditshmes Dello në Lubjanë e të javores Danas në Zagreb për botimin edhe të atyre shkrimeve të mia që nuk më botoheshin në Prishtinë e as ku tjetër në Jugosllavi, e në të cilat politika shqiptare në Jugosllavi po ç'jugosllavizohej; në të cilat dënohej politika e Serbisë, e Malit të Zi dhe e Maqedonisë ndaj shqiptarëve; në të cilat dënohej dhuna e terrori i regjimit të Millosheviqit në Kosovë; në të cilat shqiptarët trajtoheshin popull me të drejtën e Vetëvendosjes e jo pakicë kombëtare; në të cilat shquhej e drejta historike dhe natyrore e shqiptarëve për pavarësinë e mandej për bashkimin e Kosovës me Shqipërinë; në të cilat, si thoshin kundërshtarët e armiqtë e mi, që më quanin Babai i Kombit, po angazhohesha për Shqipërinë e madhe siç e kishin pagëzuar ata Shqipërinë natyrore, etnike; me të cilat opinioni i vendeve perëndimore, ku arrinte ai shtyp slloven e kroat, informohej se çka po ndodhte në Kosovë dhe çka dëshironin e synonin shqiptarët.

Do të ishte ky falënderim i shqiptuar në Lubjanë, në Simpoziumin tuaj, jo vetëm i imi po edhe i Kosovës ndaj Sllovenisë e Kroacisë për krejt ç'kanë bërë ato me politikën e tyre të drejtë, parimore e humane për të sotmen e Kosovës shtet i lirë, i pavarur e sovran.

Në fund, me ndjenjën e keqardhjes për mungesën time në këtë Simpozium, Ju uroj me zemër mbarëvajtjen e punimeve të tij dhe realizimin e synimeve tuaja! Urime!

Prishtinë, 25.05.2019

30 VJET BESNIKËRI TË PA NDARË NDAJ SLLOVENISË

DHE NJË JETË E TËRË NDAJ SHQIPTARISË

dr. Martin Berishaj

Të nderuar dhe të dashur zonja dhe zotërinj, Shkëlqesi, miq dhe dashamir të shoqatës Migjeni

Është pak të thuhet, se kam nder dhe kënaqësi që jeni këtu sot me ne, por dua të rrëfhem para jush, se shoqata jonë Migjeni, të gjithë shqiptarët që jetojnë dhe punojnë në Slloveni dhe unë në veçanti, e ndiejmë veten të përkulur para jush, për nder që na keni bërë, ju sot të jeni me ne, në këtë përvjetor të 30 të Shoqatës tonë. Përvjetorët në shtete të reja sikurse është shteti slloven, por jo vetëm, e kanë një domethënie të posaçme. Tridhjetë vite nuk janë të vogla. Jemi një vit më të mëdhenj sesa vet shteti slloven. Jemi pothuaj moshatarë.

Kurrkush nuk dinë më mirë ti këndoj lirisë sesa një popull që i mungon ajo. Ne këtu, ishim të privilegjuar, sepse shqiptarët në Slloveni e prekën lirinë, në kohë kur ajo ëndërrohej në trojet shqiptare. Këtu ne vepronim lirshëm, për dallim prej rinisë shqiptare në pjesët tjera të ish Jugosllavisë, të cilët për një fjalë goje kalbeshin në burgje të Jugosllavisë. Sllovenia për ne, dhe për Kosovë ishte, shëmbëlltyrë se si duhet të duhet kombi, gjuha dhe si duhet të formohet shteti. Në Slloveni mësuam se sa i rëndësishëm është individ si nocion politik. Inteligjencia sllovene, gëzohej për integrimin tonë në hapësirën politike dhe kulturore të sajë. Ajo na i hapi dyert në të gjitha aspektet.

E sot, këtu para jush dua të rrëfhem, Dua, që të mos harroj asgjë pa thënë, pikë së pari, për popullin mik slloven, për miqtë tanë, për ne, për ata që sot më nuk janë me ne, e që ishim dhe vepruam së bashku në atë kohë, kur edhe popullit të këtij vendi i kanosej rrezikimi i substancës kombëtare. Organizimi i shqiptarëve në Slloveni nuk filloj me Migjenin, por Migjeni ishte vazhdimësi e ndërprerjes së dhunshme të organizimit studentorë shqiptarë të viteve pas

luftës së dytë botërore kur këtu studionin studentë nga Shqiperia e të cilët u desh ta braktisin Universitetin pas prishjes së marrëdhënieve shqiptaro jugosllave në vitin 1947. Në vitet e gjashtëdhjeta në Slloveni studionin dhe vepronin studentet: Ramadan Marmullaku, Zeqirja Ballata, Gjon Simoni, Teuta Simoni të gjithë këta anëtarë të Migjenit.

Në vitet e 70. të shekullit të kaluar, studentet shqiptarë ishin të organizuar në shoqatën studentore Besa dhe botonin revistën me të njëjtin emër. Studentet e asaj kohe, Gjon Berishaj, Fahri Xharra, Gjellil Ahmeti, Shkëlzen Domi, Nosh Gjollaj dhe Fidai Mjekaj arritën të botonin vetëm tre numra të sajë.

Sado që ishte numri i vogël i studenteve në Universitetin e Lubjanës dhe sado që ishte situata politike e rënduar në vitet fillim vitet e 80, posaçërisht pas pranverës së vitit 1981., ata nuk heshtën, por e ngritën zërin kundër padrejtësive, dhe torturave që i bëheshin popullit tonë në ish Jugosllavi. Nuk kishin kaluar as 10 ditë pas demonstratave studentore kur në Fakultetin e shkencave politike të Lubjanës u organizua tryeza e rrumbullakët lidhur me kërkesat studentore në Prishtinë.

Atëbotë studentat Nikollë Berishaj dhe unë mbrojtëm kërkesat studentore shqiptare. Në atë tryezë morën pjesë Mitja Ribiqiç dhe dr. Anton Bebler e që kishin qasje mjaft afirmative për çështjen në fjalë. Vitet në vazhdim në organizimin studentorë shqiptarë në Universitetin e Lubjanës studenteve e lartpërmendur iu bashkëngjiten dhe Gani Buçinca, Fraim dhe Naim Gashi,

Para jush këtu dua të rrëfehem

me qëllim që mos të harrojmë asgjë pa thënë.

Pas burgosjeve të rinisë studentore dhe inteligjencies shqiptare në Kosovë, regjimi i shfrenuar serb nuk kursej as studentet, kadetët dhe oficerët shqiptarë në qendra të ndryshme universitare në Jugosllavi, në Beograd, Zagreb, Shkup, Sarajevë, kështu, në Zagreb burgosi, studentat:

Fehmi Lladrovci e Ton Markun, kadetin Fadil Demirin, oficerët Naim Malokun dhe Xhafer Jasharin, Ramadan Gashin, Xheme Ademin, Xhavit Shaqirin dhe e shumë e shumë të tjerë e që pas daljes së tyre nga burgu u inkuadruan në shoqatën Migjeni në Lubjanë, e që pa dyshim shërbyen si tharmë i mirë për të ndërtuar sistem tjetër qysh nga ajo që ishte deri atëherë.

Sepse:

Asgjë nuk ndodhë pa njerëz dhe asgjë nuk zgjatë pa institucione

Shoqata Kulturore e Shqiptarëve në Slloveni "Migjeni" dhe revistat "Alternativa" e "Republika", ishin e pathëna e shqiptarëve e grumbulluar në shekuj. Ishte pragu i parë i kushtimit të Kosovës për ta ndërkombëtarizuar çështjen shqiptare, në mënyrë të guximshme dhe të pa censuruar.

Kjo përpjekje e burrave dhe grave, që pikësynim kishin lirinë e Kosovës e të shqiptarëve, kishin përzgjedhur urtinë, si bindje politike në krye me: Gjon Simonin, Naim Malokun, Salih Kabashin, Fadil Demirin, Nikollë Berishajn, Mesut Ajdinin, Fadil Bajramin, Gani Buçincën, Sender Fazliun, Halil Matoshin, Skender Fazliu, Xhavit Hoxha, Halil Berishen, Abedin Maliqin, Taxhedin Alimin, Iljaz Ibrahimin, Xhafer Krasniqin, Martin Berishajn e të tjerë, duke iu bashkëngjitur këtyre vetëm pak muaj pas: Ukshin Hoti, Bislim Elshani dhe Shemsi Reçica, duke u mbështetur fuqishëm nga inteligjencia sllovene në krye me: Jaša Zlobec, Peter Božič, Matjaž Hanžek, Dane Zajc, Marjan Rožanc, Spomenka Hribar, Janez Janša, Igor Bavčar, Rudi Šeligo, Dimitrij Rupel, Marko Hren, Franci Zavrl, Jožef Školč, Ivan Borštnar dhe shumë të tjerë, do të mbesë e shënuar në faqet e ndritshme të rezistencës sonë kombëtare, si diçka krenare, sepse në kohën më të vështirë shndritën, duke hedhur dritë edhe në skutat tona më të errëta.

Revistat "Alternativa" dhe pastaj "Republika" arrinin me rrugë ilegale, në fshehtësinë më të madhe në Kosovë, Maqedoni, Mal të Zi dhe në Luginën e Preshevës. Siç e thekson edhe gazetari Nehat Islami në shkrimin e tij, "...ato shpërndaheshin nga dora në dorë, për të mos i rënë në sy, forcave policore të armikut. Shqiptarëve në atë kohë pa dyshim u kujtohen se si shitësit e qoshqeve të "Rilindjes" së ndaluar, që më vonë, mund të shisnin vetëm duhan, këto botime të "Migjenit" të Lubjanës i mbështillnin me gazeta të vjetra, për t'ua shpërndarë lexueseve të vet besnikë".

Ato botime frymonin edhe falë ideve të guximshme, që buronin nga Lëvizja e Pranverës sllovene, me liderët e të cilëve bashkëpunonin ngushtë veprimtarët tanë në Slloveni.

Pranvera sllovene lindi njëkohësisht me pranverën tonë të shumëpritur dhe ne shqiptarët, që ishim në Slloveni përcillnim me vëmendje, çdo hap të

intelektualëve slloven, që kishin ndërgjegjeje të lartë kombëtare, mburreshim me ta dhe vendosëm t'i bashkëngjitmi asaj, duke e sprovuar vetën.

Kosova, e cila ishte e okupuar dhe mbi popullin shqiptar, regjimi serb legalizonte dhunën, me metoda, që do t'ua kishte zili edhe apartheidi, prandaj minatorët e Trepçës, kërkonin ndërrimin e funksionareve politikë të asaj kohe në Kosovë, nga thellësia e tokës, shtatëqind metra nën dhe. Në Slloveni greva e minatorëve përjetohej edhe më rëndë, sesa përjetohej ajo në Kosovë. Sot mbas tridhjetë vitesh themi se ia dolëm.

Në buzëembrëmjen e tubimit të madh në Cankarjev dom, Nikollë Berishaj dhe Salih Kabashi përkthyen, brenda një natë përmbledhjen e poezisë, të poetit slloven Željko Kozinc "Gjarpri nën gur", të cilën shoqata "Migjeni" e botoi, po të njëjtën ditë, në hyrje të saj, ishte fjalimi i shqiptarëve, që mbeti i pa lexuar në Cankarjev dom, të cilin e kishte shkruar Nikollë Berishaj.

Shtypit të kohës nuk i iki nga syri organizimi i shqiptarëve, të cilët mbi 400 veta kishin ardhur me lule në dorë, në tubimin e Cankarjev domit. Ata spikatën diçka ndryshe nga ajo, që trumbetohej nga politika jugosllave sa u përket shqiptarëve.

Këtu pra vazhdojë pranvera shqiptare e filluar me demonstratat studentore të vitit 1981, në mesin e truallit të miqve tanë, në Sllovenin mike të Primož Trubarit, mikut të Gjon Buzukut i cili e botoi Mesharin, në gjuhen shqipe vetëm katër vite pas librit të pare slloven Katekizmin e Trubarit, në Slloveninë e Franc Miklošičit, Matija Čopit, Rajko Nahtigallit dhe të Ivan Cankarit.....

Të dashur miq,

dua të rrëfhem para jush

qe mos të harrojmë askënd që vepruan këtu e që vendosën një tullë në ngrehinën që quhet shtet i Kosovës.

Edhe para tubimit në Cankarjev dom, kishim vendosur të formojmë Këshillin për të drejtat dhe liritë e njeriut në Kosovë (Odbor za varstvo človekovih pravic na Kosovu) , duke iu falënderuar në radhë të parë intelektualit të njohur dhe mikut të shqiptarëve Jasha Zlobec dhe Peter Bozhiç të cilet kishin miqësi të posaçme me poetin e famshëm Ali Podrimen në Kosovë. Naim Maloku, Fadil Demiri, Salih Kabashi dhe Nikollë Berishaj mbanin gjallë kontaktet jo vetëm me të lartpërmendurit duke prodhuar dokumente që tashmë gjinden ne arkivin

e pasur të shoqatës tonë e që kanë vlerë të shtuar për shtet ndërtimin kosovarë dhe për arkivin e shtetit të Kosovës. Ky Këshill në Lubjanë i parapriu Këshillit për ruajtje të drejtave dhe lirive në Kosovë që e udhëhiqte Zekeria Cana në Prishtinë.

Këshilli i Lubjanës e theu heshtjen e institucioneve shtetërore federative në mënyrë spektakolare duke i fut në lojë organet federative për tu kundërshtuar qëndrimeve tona dhe kështu thyem barrierën institucionale. New York Times, Washington Post, Die Presse, Il Figaro, ne faqet e para të tyre referoheshin në të gjeturat tona duke na dhënë shtytje për të vazhduar punën. Si rrjedhojë e kësaj Shoqata Migjeni i dërgoi misionarët e vet në SHBA Jasha Zlobec dhe Salih Kabashin në kongresin amerikan ku u takuan me senator Bloomfield, Tom Lantos, kongresistin Xhezef Diogardin. Aty në kongresin amerikan Jasha Zlobec u konfrontua lidhur me Kosovën dhe të drejtat e shqiptareve në ish Jugosllavi me kongresisten proserbe Hellen Ditrih Beliq. Shoqata Migjeni, e ne veçanti Fadil Demiri, ishte i angazhuar që delegacionin e shoqatës Migjeni ta bështes nga Lubjana me dokumentacione që na i dërgonin nga Kosova. Pas kthimit nga Amerika i delegacionit të Migjenit në kongresin amerikan, shoqata jone u bë cak i sulmeve të pareshtura të shtypit jugosllav e ne veçanti atij serb. Gazetat; Politika, ekspres politika, Pobjeda, Oslobodjenje dhe Jedinstvo ne baza ditore na sulmonin duke shpifur se jemi pjesë e mafjes ndërkombetare dhe se çështja shqiptare është çështje mafioze.

Aktivitetet tona në Lubjanë koordinoheshin me inteligjencien shqiptare ne Kosovë. Kështu, vetëm 5 ditë pas themelimit të Lidhjes Demokratike të Kosovës që e udhëhiqte dr, Rugova, ne ne Lubjanë me ndihmën mbështetjen e fuqishme dhe në koordinim me shoqatën Migjeni kryetar i së cilës ishte Naim Maloku, formuam LDK në Slloveni, (E cila u regjistrua për herë të parë në Lubjanë dhe si rrjedhojë, në bazë të ligjeve federative legalizojë LDK në Kosovë). Kryetar i të cilës isha unë, Qazim Xani sekretar, Fadil Demiri, Shemsi Reçica, Fadil Bajrami, Zejnullah Bilalli etj.

Në historinë e shqiptarëve në Jugosllavi ishim partia e parë shqiptare që maurë pjesë në zgjedhjet e para parlamentare në Slloveni në vitin 1990 e që, nuk arritëm të hyjmë në parlament vetëm për 40 vota!

Shqiptarët e Sllovenisë në prag të pavarësimit të Sllovenisë mbështetën rrugëtimin e sajë lidhur me plebishitin slloven duke u rreshtuar në anën e popullit slloven për të bërë shtet.

Para jush këtu dua të rrëfehem
Me qëllim që mos të harrojmë asgjë pa thënë.

Në prag të luftës në Kosovë, Shoqata Migjeni organizoj demonstratën e fuqishme si përkrahje Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës para Parlamentit Slloven, ku morën pjesë 30.000 shqiptarë. Në atë kohë ishte kryetar i shoqatës Migjeni Qazim Xani,
Pa mbështetjen e fuqishme të Naim Malokut, Burim Nimanit, Zeqirja Ballatës, Alma Bejtullahut e shumë të tjerëve.

Para jush këtu dua të rrëfehem dhe te konstatoje
Nëse Vatra e Nolit në Amerikë e formoi Shqipërinë atëherë, mund me plotë gojë të themi se Shoqata Migjeni e bëri Kosovën.

Dhe së fundi dua të rrëfehem këtu para jush se
Pa shqiptarë dhe anëtarë të shoqatës dhe pa kryetarë të Migjeni:
Gjon Simonin, Naim Malokun, Tahir Maliqajn, Burim Nimanin, Qazim Xanin, Martin Berishaj si kryetar të sajë tash tri dekada vështirë se do të ishim mbledhur ne sot këtu.

Bëkoje Zot Slloveninë që për ne ishte Amerikë e ditëve të sotme, Bëkoje Zot shqiptarinë

Bog živi Slovenijo, Bog živi albanstvo!

"MIGJENI" I ASAJ DHE I KËSAJ KOHE

Bislim Elshani

Shfrytëzoj rastin fillimisht të përgëzoj z. Martin Berisha bashkë me bashkëpunëtorë që për 30 vite me radhë mbajti gjallë frymën e shoqatës "Migjeni", përkatësisht, që një vrapim 100-metërsht të saj e ktheu në një maratonë. Kumtesa ime ndërkaq ka të bëjë pikërisht me atë kohë të vrapit të shkurtër dy-tre-vjeçar, për vitet 89-92, që ishte dhe themeli intelektual, moral dhe politik i kësaj shoqate.

Më lejoni gjithashtu fillimisht të shpreh mirënjohjen dhe respektin tim të thellë për gjithë ata bashkëpunëtorë të asaj kohe, kontribuues financiarë, shpërndarës revistash që rrezikonin kokën e tyre nëpër Kosovë, aktivistë kulturorë e muzikorë, dhe sidomos për ata që tashmë nuk gjenden të gjallë midis nesh, zotërinjtë Gjon Simoni, Halil Berisha, Qazim Xani, Halit Keqa e të tjerë.

30 vjet më parë, gjersa po punoja në qytetin turistik të Rogashka-Slatinës në një ndërmarrje shërbimesh private të kopshtarisë e ndërtimtarisë, më ra në dorë numri i parë i revistës "Alternativa", botuar në kryeqytetin slloven. Më la përshtypje e vërteta pa dorëza që shfaqej në faqet e saj mbi rrethanat politike në Kosovë. Nuk vonova, por iu bashkova këtij projekti që në numrin e tij të dytë, pas kontaktit me drejtuesin e saj të atëhershëm, z. Sali Kabashi. Nuk njiheshim bashkë, po mjaftoi një shkrim i imi i botuar asokohe në gazetën "Dnevnik" të Lubjanës për të krijuar përshtypjen e duhur tek kolegu i ardhshëm Kabashi. Drejtuesi i shoqatës "Migjeni", Naim Maloku, ashtu si dhe kolegu i tij, Fadil Demiri, më pritën gjithashtu pa rezerva. Punët që mora përsipër në redaksinë e "Alternativës" ishin të shumta, që nga lektorimi dhe redaktimi i teksteve, deri te përpilimi i informacioneve mbi ngjarjet politike të kohës në Kosovë. Si bashkëpunëtor në këto punë kisha Enver Nezirin nga Tetova, ndërsa mbështetës të pazëvendësueshëm z. Skënder Fazliu. Më pas nisa të merresha edhe me përkthimin e teksteve politike, letrare e shkencore të autorëve sllovenë, si Jasha Zlobec, Jure Detela, Iztok Tor, Petar Bozhiq e të tjerë. Duke qenë se Serbia ia kishte dalë ta mbante në terr informativ botën

sa i përket ngjarjeve në Kosovë, detyra jonë fillimisht ishte të çanim këtë rrethim, ndërsa më vonë edhe të jepnim koordinata udhërrëfyese se nga do të shkonte shoqëria kosovare.

Ardhja në Lubjanë ishte një sfidë e veçantë për mua, pasi që u desh t'i futesha një jete të pasigurt në kuptimin financiar, në kohën kur më duhej të ndihmoja edhe familjen time, shoqen me dy fëmijë, në Kosovë. Mirëpo kohët ndryshuan shpejt. Duke qenë se jehona e punës që po bënim arriti në të gjitha këndet, së shpejti filluan të vinin donacione nga bizneset shqiptare të Lubjanës e të gjithë Sllovenisë. Kjo na mundësoi t'i përballonim me sukses vështirësitë financiare të fillimit. Lubjana u kthye shpejt në një oazë politike e kulturore shqiptare midis shkretëtirës politike serbe e jugosllave. Bashkëveprimtarët tanë në Perëndim çuditëshin se si po publikonim çdo opinion të mundshëm kundër shovinizmit serb, gjë që deri atëherë konsiderohej si një rrezik i papërballueshëm. Duke qenë se për botimet nga Lubjana nuk kishte as kontroll dhe as ndalesë nga policia federative, botimet tona u përhapën me të shpejtë. Mirëpo shpërndarja e produkteve tona nëpër Kosovë përcillej me disa rreziqe, sepse shërbimi i fshehtë serb, sapo e mori vesh se përse bëhej fjalë, nisi ta përndiqte e ta bllokonte. Megjithatë sasi të panumërta të revistës sonë shpërndaheshin nëpër shkolla, fakultete e reparte fabrikash, duke kaluar dorë më dorë.

Çfarë arritëm në ato vite dhe çfarë mund të bënim më mirë?

Pritmëritë e të gjithëve ishin të paqarta dhe pa një strategji të përpunuar për lëvizjen e faktorit shqiptar në Kosovë. Kishte ndonjë nga ne që pretendonte edhe për ndikime e orientime edhe në ndryshimet politike në Tiranë. Mbretëronte një kakofoni politike, ku krahas kërkesës për statusin e republikës brenda federatës jugosllave, gjithnjë e më shumë po zinte vend teza e bashkimit kombëtar, sidomos pas kthesës demokratike që mori politika e shtetit shqiptar.

Në Lubjanë nisën të ushtronin ndikimin e tyre intelektualët më të mëdhenj shqiptarë të Kosovës, si Rexhep Qosja, Azem Shkreli, Adem Demaçi, Zekeria Cana, Ibrahim Rugova, Ali Podrimja e të tjerë, krahas partive të reja politike që sapo kishin dalë në skenë. Pluripartizmi po i jepte frutat e para, dhe, sipas rregullit, edhe republika federale serbe s'mund t'ua mohonte këtë të drejtë shqiptarëve. Mirëpo intencat e saj ishin që këto procese të pashmangshme të vonoheshin sa më shumë, dhe mundësisht, të bëheshin të pamundura. Kështu që përplasjet që filluan me heqjen e autonomisë një vit më parë zunë

të intensifikoheshin edhe më. Arrestimet vazhdonin të bëheshin për arsye të banale, qoftë dhe për një këngë apo për një parullë, në kohën kur këngët e parullat çetnike serbe jehonin në të gjitha sheshet dhe kafenetë serbe. Në rrugët dhe kafenetë e Lubjanës nisën të shiheshin figura të ish-establishmentit politik të Kosovës që kishin dështuar në mbrojtjen e autonomisë së saj një vit më parë, si Remzi Kolgeci e ca të tjerë - karta të djegura e limona të shtrydhur nga politika serbe. Ishin njerëz që gjersa kishin qenë në pozita politike, kishin bllokuar çdo hapësirë lirie për bashkëkombësit e tyre. Në këtë kohë në revistat e Lubjanës ishin mjaft aktivë edhe publicistët prishtinas Blerim Shala e Shkëlzen Maliqi me shkrime që denonconin politikën e mbrapshtë serbe në Kosovë.

Bashkë me një ekip të mirëorganizuar e të koordinuar ato vite ndërmorëm aktivitete të shumta politike e kulturore, organizuam biseda informative me përfaqësues të politikës evropiane me ç'rast gëzonim ndihmën e pakursyer të intelektualëve e aktivistëve të tillë politikë e kulturorë sllovenë si Jasha Zlobec e Matjazh Hanzhek. Organizuam një akademi me shumë intelektualë të ftuar nga Kosova ku u lexuan kumtesa për të ardhmen e Kosovës në rrethanat e reja politike.

Së shpejti në këtë kohë në Lubjanë u shfaq, pas Adem Demaçit, edhe Ukshin Hoti. Shkak për ardhjen e këtij të fundit u bëra unë. Në një sirtar të tavolinës në zyrën e shoqatës "Migjeni" ku punoja zbulova një ditë një dorëshkrim prej shumë faqesh. Nga keqardhja "për ndonjë student të varfër që s'kishte pasur makinë shkrimi", nisa të lexoja disa rreshta me qëllimin për të përzgjedhur ndonjë gjë me vlerë për publikim. Mirëpo u çudita kur shquajta në krye emrin e Ukshin Hotit, një figurë e njohur e skenës politike kosovare. E lexova me interesim të gjithë shkrimin e tij dhe e pashë se bëhej fjalë për një qasje profesionale politike, me përgjegjësi të thellë shkencore e humane. E bisedova çështjen me kryeredaktorin dhe u morëm vesh që ta përgatisja për botim, duke hequr ndonjë pjesë me më pak rëndësi. Mirëpo kjo do të më kushtonte pas vajtjes sime në Kosovë, kur vëllai i Ukshinit, Afrimi, më erdhi në shtëpi për të shprehur protestën e të vëllait për "censurimin" që i kisha bërë tekstit të tij. Pasi shpjegova se s'bëhej fjalë për kurrfarë censurimi, po thjesht për një redaktim jotendencioz, ai më ftoi që ta takoja vetë Ukshinin në shtëpinë e tij. Ky ishte takimi im i parë me të, dhe me të kuptuar se nuk kisha pasur asnjë qëllim të fshehtë kundër tij, u frymëzua për të ardhur edhe vetë në Lubjanë, për t'i dhënë seriozitetin e nevojshëm politik lëvizjes sonë

nacionale. Fillimisht të gjithë e pritën zemërhapur. Mirëpo shpejt u shfaqën kontradiktat, sidomos në raport me kryeredaktorin. U morëm vesh që të nxirrnim një gazetë të re me titull "Republika", duke shfaqur kështu direkt e që në titull qëllimet tona politike. Mirëpo pajtimi politik nuk zgjati shumë. U ndamë më dysh dhe z. Kabashi vazhdoi rrugën e tij ndërsa ne, dmth. unë, Ukshin Hoti, Rexhep Hoti dhe Fadil Bajrami nga Kërçova dolëm me një gazetë të re të cilën pas një konsultimi të gjatë që bëmë unë e Ukshin Hoti, e emërtuam "Demokracia autentike". "Demokracia autentike" nisi të trajtonte seriozisht të ardhmen politike të Kosovës, duke shmangur, në njërën anë, qasjen tradicionale romantike e folklorizmat politike të kohës që shfaqeshin në stilin "dikush thumbit e dikush patkoit", dhe në anën tjetër, qasjet e njëanshme ideologjike kundrejt demokracisë. Ky pozicioni i tij i fundit nuk u kuptua si duhet atëbotë, dhe kam frikë as sot, pasi që akoma në disa qarqe po spekulohet, ndonëse jo në publikime serioze shkencore, rreth sindromës komuniste të Ukshin Hotit. Një luftëtar dhe zëdhënës i zjarrtë i demokracisë s'ka se si të ndërlihet me asnjë ideologji ekskluzive, as të majtë, dhe as të djathtë, sepse, siç e pohon vetë Ukshin Hoti në analizat e tij duke cituar Adornon, e vërteta s'është as e përkohshme, as e gjithëkohshme, por thjesht e kohshme, ndërsa ideologjitë s'janë veçse projeksione utopike të vetëdijës shoqërore.

Ukshin Hoti në asnjë trajtim apo shënim nuk i referohet klasës punëtore të Kosovës, sepse ai realitetin kosovar e shihte më shumë si një realitet fshatar e më pak si punëtor e urban, por i cili si një komb i pjekur dhe i ndërgjegjësuar synon zhvillimin ekonomik si qëllim dhe sistemin demokratik si mjet. Për format e organizimit të kontestimit politik ai nuk thirrej në metodat e Kominternës të marrjes së pushtetit me dhunë, por në 198 metodat e Gene Sharpit, konkurrencës demokratike dhe barazisë së shanseve. Ai në publikimet e tij flet me zjarr dhe pasion për demokracinë dhe për të gjithë historinë dhe sharmin e saj, që nga ajo e Athinës, dhe deri te ajo e Alexis de Tocqueville-it. Ajo çfarë kërkonte Ukshin Hoti prej klasës politike kosovare ishte serioziteti dhe marrja e përgjegjësisë për proceset demokratike. Duke qenë se ajo nuk ishte e gatshme për një gjë të tillë, e akuzonte fshehurazi atë për të kuq. Kjo akuzë ishte absurde, sepse edhe kur ishte pjesë e nomenklaturës politike jugosllave, Ukshin Hoti mbante pozicione në politikën e jashtme të cilat vetvetiu duhej të abstrahonin ndarjen apo luftën e brendshme të klasave. Kjo gjë mund të konstatohet fare lehtë edhe nga libri i

tij i parë, "Lufta e ftohtë dhe detanti" (Prishtinë 1976). Më ka ndodhur që një përgojim të tillë meskin ta dëgjoj edhe prej ndonjë intelektual të shquar kosovar të cilin Ukshin Hoti e konsideronte mik. Për këtë shkak, në mbrojtjen e tij të famshme para gjyqit serb në Prizren me 1994 ai nuk heziton ta akuzojë publikisht "alternativën politike në Prishtinë" për bashkëpjesëmarrje në dënimin e tij.

Risia që solli gazeta jonë në ambientin politik kosovar ishin konceptet politike moderne të demokracisë, të panjohura e të palëvruara deri atëherë nga studiuesit dhe aktivistët tanë politikë. Ukshin Hoti të drejtat nacionale dhe të drejtat e individit i shikonte në unitet, prandaj dhe lëvizjen tonë kombëtare, sidomos nga viti '81 e më tutje, e shikonte si një lëvizje drejt lirisë e pavarësisë nacionale dhe njëkohësisht, drejt demokracisë. Fatkeqësisht gazeta pas një viti ra në vështirësi të papërballueshme financiare dhe e ndërpreu botimin. Duke i ditur makinacionet politike të ish-kolegëve të tij titistë, Ukshin Hoti dyshonte në komplete financiare e politike me qëllim bllokimin e tij të plotë politik. Sepse sipas tij, sa më e papërgjegjshme që të ishte politika jonë, aq më kollaj do të manipuloheshim prej politikës serbe.

Ukshin Hoti tregohej i matur sa i përket rolit që duhej të kishte shteti shqiptar kundrejt Kosovës. Ai nënvizonte se duhej ta kursenim e mos ta involvonim atë në rreziqet tona të luftës për statusin politik të Kosovës, duke çmuar njëkohësisht angazhimin diplomatik ndërkombëtar të Shqipërisë zyrtare për ne. Para një udhëtimi tim drejt Tiranës me 1990 ai më porositi t'ua shpërndaja disa numra të gazetës sonë një numri intelektualësh dhe të shihja reagimet e tyre. Intelektualë si Dritëro Agolli, Sulejman Krasniqi e Moikom Zeqo ishin të informuar qysh më parë për ndryshimet që priteshin dhe pasi e pëlqyen gazetën tonë, na përcollën mesazhin se ndryshimet demokratike do të bëheshin, por me kujdesin "që të mos dalë zinxhiri nga rrota", përkatësisht, të mos rrëshqisnin në anarki. Më pati bërë përshtypje një vërejtje e redaktorit të gazetës "Bashkimi", z. Sakajeva, i cili kur pa një shkrim të Fatos Nanos në faqet e gazetës sonë, rrudhi buzët dha na sugjeroi që në të ardhmen t'i linim më shumë vend Sali Berishës, sepse sipas tij, roli i tij do të vinte duke u rritur. Kur sjell ndërmend se pikërisht ky i fundit do të bëhej fati dhe fatkeqësia e shqiptarëve për tri dekadat e ardhshme, më shkon mendja se teoritë e konspiracionit nuk duhen hedhur poshtë a priori si joshkencore.

Në këtë kohë shoqatën tonë e vizitonin edhe gazetarë e informatorë serbë, njëri prej tyre një agjent i KOS-it dhe zëdhënës i armatës jugosllave. Duke

qenë se shteti i tij ishte i pafuqishëm për të na bllokuar aktivitetin, ai na quante në komentet e tij "Slepi putnici u tuđem čamcu." (Udhëtarë të verbër në një varkë të huaj). Ai më tutje komentonte se ne s'ishim asgjë tjetër, pos një karrem, një argument shtesë dhe pretekst politik plotësues për largimin e Sllovenisë nga federata jugosllave. E vërteta, ndërkaq, dukej më e thellë, dhe nga aspekti politik veprimin slloven unë e barazoj me një situatë dhunimi kolektiv, me ç'rast një i ndërgjegjshëm refuzon t'i nënshtrohet psikozës barbare të kolegëve. Në këtë aspekt qëndrimi slloven ishte më i qartë edhe në raport me kroatët, dhe akoma më tepër në raport me boshnjakët e maqedonasit. Nuk e di nëse sllovenët përfituan ndonjë gjë prej nesh, mirëpo ne përfituam shumë nga mikpritja e tyre dhe nga raportet me ta. Synimi i Ukshinit në këto raporte ishte që të artikulonim me kompetencë të plotë politike objektivat tanë duke luftuar për vete dhe jo që të mbetemi viktima manipulimesh të tjerëve. Gjithsesi një gjë mund të thuhet, se "Demokracia autentike", për aq kohë sa u publikua, ishte dhe mbeti artikulimi më profesional, më autentik dhe më i përgjegjshëm i synimeve politike të shqiptarëve në ish-federatën jugosllave dhe në të ardhmen e bashkimit evropian që kishte si burim shqiptarët e Lubjanës dhe si pikënisje fillestare shoqatën "Migjeni".

Duke u ndërlidhur së fundi me vërejtjen e kryeministres serbe Bërnabiq (Brnabić) lidhur me prejardhjen e afërt pyjore të veprimtarëve politikë shqiptarë nga vitet 90 e këtej, e ndjej për obligim të them, si bashkëpunëtor i një specializanti të Harvardit në fushën e politologjisë moderne, se tradita sociologjike serbe për "njerëzit me bishta në Ballkan" është një ndër traditat më primitive e më idiote të globit, po t'i zëmë besë teorisë së evolucionit miliona-vjeçar të racës njerëzore. Sipas kësaj teorie, s'ka popuj të rinj e të vjetër, sepse të gjithë janë të vjetër, si banorët e Manhatanit, ashtu dhe zulutë e Afrikës dhe aborigjinët e Australisë. Teoritë moderne antropologjike, nga Levi-Stross e këtej, dëshmojnë se nuk ka ndryshime të qenësishme në strukturat mendore të aborigjinëve e të banorëve të metropoleve perëndimore. Mirëpo, në rast se do t'i besonim teorisë niçeane të përsëritjes dhe të qarkut vicioz të historisë njerëzore, atëherë ka gjasa që ndonjë bashkësi njerëzore ta kryejë ciklin e vet humanoid dhe të degjenerojë në kthimin tek primatët. Më duket se specie të tilla po na shfaqen herë pas here në ndonjë mjedis politik sllav, së paku sipas nivelit kulturor që tregojnë. Mbetet që në të ardhmen të vëzhgojmë me kujdes dhe të shohim se ku po i fshehin

bishtat. Por t'i lëmë shakatë mënjanë, jo vetëm sepse nuk guxojmë të biem në shkallën e meskinitetit të Vuçiqit e Brnabiqit, por pohimi i kësaj të fundit, ndonëse në aspektin shkencor biologjik iracional, ai është plotësisht racional sa i përket modernitetit politik të inicuar nga makineria hitleriane para shpërthimit të Luftës së Dytë Botërore. Formula themelore që parapriu marshin kriminal të fashizmit kundër çifutëve ishte "çnjerezimi" i viktimës, përkatësisht, zhveshja e viktimës nga cilësitë njerëzore, aspekte të trajtuara në librin më gjithëpërfshirës sa i përket holokaustit dhe racizmit, atij me titull "Moderniteti dhe holokausti" të filozofit polako-britanik Zygmunt Bauman. Pikërisht ky është kuptimi i deklaratës së znj. Bërnabiq, e cila assesi nuk guxon të kalojë me aq lehtësi dhe sa për të larë gojën nga zëdhënësi politik i BE-së. Përfundimisht, fashizmi serb duhet konsideruar si një virus i rrezikshëm, i gatshëm të shpërthejë sërish në Ballkanin Perëndimor, sapo vëmendja e qytetërimit perëndimor të topitet ose të përcaktojë të tjera prioritete.

Bazel, 5.06.2019

DROMCA KUJTIMESH NGA NJË VIT I MBRAPSHTË

Viti i mbrapshtë 1989

Nikollë Berishaj

Ishte viti 1989. Viti më i zymtë dhe me i ndritshëm njëkohësisht në historinë pesëdhjetëvjeçare të Kosovës. Procesi i afirmimit kombëtar i shqiptarëve të Jugosllavisë mori edhe një nga vrullet, ndoshta më të rëndësishmet pas vitit 1981. Kosova u okupua nga trupat ushtarako-policore të garniturës memorandumiane të Millosheviqit. As organizatave ndërkombëtare nuk u lejohej prezenca. Për gazetarë as të mos flasim!

Një gjë për të cilën nuk shkruhet as që ekziston - është mjeshtri e provuar propagandistike e që plotësisht akordohet me teoremën e Goebelsit "Nëse një rrenë e përsëritë njëmijë herë ajo medoemos bëhet e vërtetë". Për Kosovën duhej të shkruhej vetëm nga një anë. Vetëm nga një këndvështrim - nga ai serb. Si akt të parë mjeshtrit e okupimit e morën në duart e veta RTV dhe mjetet e informimit (më mirë të themi ua mbylli dyert). Çdo gjë që shkruhej për Kosovën e që nuk vinte nga ana serbe kualifikohej edhe nga të tjerët, të themi më së lehti, si gjë aproksimative pa sprova të origjinalitetit të një dokumenti të mirëfilltë. Kudo që ishim shqiptarët pritnim me padurim çdo lajm që i thyente hundët makinës propagandistike serbe. Për fat të keq, gjërat që shkruhej apo që thuheshin ishin të pakta dhe me tejet pak brumë. Fat edhe më i keq ishte se edhe diplomacia e Shqipërisë heshtte. Apo më mirë, vazhdonte me rrugën e trasuar me kohë nga "prijësi gjithëkombëtar" - Enver Hoxhës, për "mos përzierjen" në punë të brendshme të shteteve fqinje.

Ishim të bindur ne shqiptarët në diasporë se duhej ngucë diplomacia dhe mjetet e informimit botëror. Duhej provokuar ato që të shpërthejnë heshtjen, të gërryejmë vetëdijen e tyre "humaniste" të ngrehin zërin kundër "kanibalizmit politik deri atëherë të paparë në skenën evropiane".

Veçanërisht për "diasporën" shqiptare brenda kufijve të RSFJ ishte kjo një shtytje e madhe. Të vetëdijshtë se veprimtaria e përditshme e diasporës

shqiptare jashtë Jugosllavisë plekste në vete një armiqësi totale ndaj shtetit që e kishin braktisur e që edhe për mendimin e shumicës prej nesh kalonte në ekstrem nacional-romantik që nuk bindte mentalitetin e ftohtë të Evropës, të vetëdijshëm se në radhët e tyre kishte influencë tejet të madhe diplomacia enveriste në një anë dhe ajo e UDB-së në anën tjetër, si solucion i vetëm na kishte mbetur organizimi brenda Jugosllavisë.

Njëkohësisht kishim atë vetëdije se veprimtaria individuale ka rëndësinë e vet, por peshë më të madhe do të kishte paraqitja e organizuar. Truall i pëlleshëm për veprimtari të tillë në krejt Jugosllavi ishte vetëm Sllovenia. Duhej përfituar nga mllefi që kishte populli ndaj armatës jugosllave që disa kohë përpara kishte tentua ta zhdukte "pranverën sllovene". Marrëdhëniet individuale që kishim para së gjithash me një numër të konsiderueshëm të shkrimtarëve dhe intelektualëve humanistë sllovenë e që, qoftë edhe nga kureshtja, u interesonte çështja shqiptare, duhej aktualizuar. Shumë prej nesh - intelektualësh, nga jeta shumëvjeçare në Slloveni kishim bërë kontakte me intelektualë të vendit, emrat e të cilëve kishin peshë jo të vogël jo vetëm për Slloveninë, por edhe më gjerë. Madje, nëpër tryezat e rrumbullakëta, tribunat e hapëta, reagimet e polemikat nëpër gazeta që nga 1981 e tutje ishte fitua njëfarë pasqyrimi në vetëdijen intelektuale sllovene, ndoshta edhe i mjegullt, se ekziston një bërthamë intelektualësh shqiptarë që nuk pranon ta mbajë mbi supe të veta "gurin e turpit" që me çdo kusht dëshironte t'ia ngarkonte politika zyrtare Jugosllave që nga 1945, e veçanërisht ajo serbe nga 1981 e tutje. Sa për inteligjencien sllovene ishin disa nxitje interesante që e shtynin që të na bashkëngjitej:

1. përmasa njerëzore e problemit. Në vetë definicionin e intelektualës është i trupëzuar mendimi që së paku me fuqinë e penës dhe të fjalës të luftojë kundër dhunës ndaj njeriut, kushdo qoftë dhe kudo qoftë ai;
2. pastrimi i ndërgjegjes së pari para vetes, por edhe para botës për shkak të heshtjes eventuale ndaj qëndrimit që kishte edhe politika zyrtare sllovene (vërtetë ky qëndrim ishte sado kudo më i zbutur se qëndrimet në republikat tjera ndaj të njëjtës çështje) deri ne vitin 1983/84.
3. Si nxitje e fundit, jo sipas rëndësisë, na paraqitej qëndrimi i shumë intelektualëve sllovenë që Sllovenia duhej mbrojtur në Kosovë. E

dinim të dy palët këtë, megjithëse ana sllovene nuk e cekte, përpos në biseda thjeshtë individuale. Nuk e cekte këtë as ana jonë, pasi që në njërin anë nga rasti duhej përfituar, kurse nga ana tjetër as neve nuk na konvenonte që zjarri që ishte kallur në atdheun tonë të parë të përhapej në "atdheun e dytë të shqiptarëve". Kjo ndoshta ishte pjesa e vetme e veprimtarisë sonë, ku nuk i hapnim letrat plotësisht ndaj njëri tjetrit, megjithëse mirëfilli e dinim këtë.

Ishin jo të rastit tentimet para së gjithash të intelektualëve serbë dhe proserbë të futnin këtë pykë në mesin tonë, por këto mbetën pa sukses.

Ky bashkëpunim rezultoi së pari me disa reagime manifestative nëpër rrugët e Lublanës dhe me reagime të disa intelektualëve shqiptarë e sllovenë në mjetet e informimit e pas pak u paraqitëm në formë të organizuar si Këshilli për Ruajtjen e të Drejtave të Njeriut në Kosovë -Lublanë (Odbor za zaščito človekovih pravic na Kosovu - Ljubljana).

Përvoja e organizimit të një Këshilli të tillë ishte shumë e madhe në Slloveni. Kishim për bazë rastin e Këshillit për ruajtjen e të drejtave të njeriut të Janshës,....., që ishte formuar me procesin e katërsjes së burgosur të bashkëpunëtorëve të revistës Mladina, që ishte bërë revista më prestigjioze opozitare ndo kurrë në Jugosllavinë komuniste.

Deklarata jonë e parë për shtyp ishte ajo themeluese, në të cilën i prezantoheshim opinionit publik slloven, jugosllav e botëror se kush ishim dhe çka donim. Si do të vepronim dhe ç' qëllime kishim vënë para vetes.

Këtë deklaratë ua postuam të gjitha gazetave ditore të Jugosllavisë, stacioneve RTV, agjencive informative. Me gjithë entuziazmin e fillestarit mbetëm të pakënaqur, sepse përpos gazetave të Sllovenisë, këtë deklaratë as që e botoi ndokush tjetër. Nuk u shkrua për ne, pra nuk ekzistojmë! Rreth nesh u bë bllokadë informative e cila, si të gjitha bllokadat tjera, duhej thyer. Është interesant për tu sqaruar loja jonë propagandistike për thyerjen e sajë. Sipas propozimit tim të gjithë anëtarët josllovenë morëm përsipër të postonim edhe një herë Deklaratën nëpër adresa ku mendonim se mund të ketë jehonë, natyrisht sipas zgjedhjes sonë.

Si i vetmi nga Mali i Zi mora përsipër Republikën "time".

Duke njohur mentalitetin deklarativ malazias dhe atë të shqiptarëve të paktë në pozita në Malit të Zi, Deklaratën në mes tjerash e postova edhe në adresën

e RTV të Titogradit (jo redaksisë, ata me siguri e kishin fituar përpara nëpërmes TANJUGUT, por kësaj radhë organizatës së sindikatave). I njihja mirë kuadrot që kishin zënë postat e kryetarëve të sindikatave në Mal të Zi. Ishin ata karrieristë që dëshironin të futeshin më së shpejti në skenën politike të vendit, duke u frikësuar njëkohësisht se çdo gabim i tyre mund t'ua ndërpriste karrierën. Adresa tjetër prej të cilës pritja reagim ishte drejtori i Gjimnazit shqip në Ulqin apo në Tuz. Nuk gabova: Duket se situatën në të cilën e kisha qitur kryetarin e sindikatave të RTV ishte tejet e ndërlikuar; ta injoronte deklaratën frikohej se mos e marrin në përgjegjësi, ta publikonte ishte edhe më e rëndë. Të kuptohemi, ndonëse me Deklaratë të thërrisnim të na bashkëngjiteshin, nuk prisnim se do të anëtarësohej ndokush prej të adresuarve në Këshill, madje as të na japin përkrahje qoftë edhe verbale, por vetëm të reagojnë në Deklaratë - natyrisht reagimin e prisnim negativ. Pas tri - katër ditësh në Ditarin e parë televiziv të RTV të Titogradit u paraqit kundërshtimi i ashpër i sindikatave të RTV, jo kundër Deklaratës, por kundër anëtarëve kolektivë të Këshillit - para së gjithash kundër Radio Shtudentit të Lublanës, Mladinës etj. Afro dy minuta sa zgjati leximi i reagimit, në ekranin e TV-së shikuesit mund ta lexonin deklaratën.

Blokada u thye!

Të nesërmen "Politika" e Beogradit e botoi tekstin e kundërshtimit, duke na bërë pa dashje nderin më të madh - duke i treguar opinionit, se një Këshill i tillë ekzistonte. Ato ditë drejtori i gjimnazit të Ulqinit bëri hap të ngjashëm "nuk do të na tradhetojnë edhe në qoftë se nga Lublana fitojmë deklaratën e njëfarë Këshilli, qoftë teksti i asaj deklarate i shkruar edhe në gjuhën e pastër shqipe. Rruga jonë është ajo e LKJ ...". Drejtori i gjimnazit në Tuz, nxënës i të cilit isha vite më parë nuk reagoi, ndoshta edhe për shkakun se ia merrte mendja kush qëndronte pas kësaj.

Na sulmuan! Kurrkush prej tyre nuk u anëtarësua, por ata na e dhanë pa dashje certifikatën e lindjes për pjesën tjetër të Jugosllavisë. Që nga ai rast me veprimtari tonë: qoftë me deklarata, qoftë me kundërshtime e reagime ndaj veprimtarisë sonë ishin të mbushura gazetatat jugosllave.

Si i mblidhnim informatat ?

Qëndrimi ynë ishte të na njohin si partner të besueshëm, me informatat e të cilit edhe nëse nuk pajtohen plotësisht, të merren në dijeni. Ishin me rëndësi

FAKTET. Vetëm si rast ta paraqesim këtu si erdhëm deri te emrat e të vrarëve në fshatin Zhur, në kufi me Shqipëri. Në ilegalë të thellë disa nesh që jetonin në Lublanë angazhuan simpatizuesit tanë nga fshati Zhur dhe fshatrat përreth. I nisëm për në vendlindje me detyrë të vetme të mblidhnin emrat e të vdekurve në fshat gjatë operacionit të APJ dhe policisë disa ditë përpara. Asnjëri prej tyre nuk dinte për tjetrin. Duhet thënë këtu se të gjitha shpenzimet i hiqte vetë "udhëtari", ngase, si Këshill, mjete materiale nuk kishim. Njeriu të cilin e pata angazhua u kthye pas një jave. Sot ai nuk është më në jetë, por gjithmonë do ta kujtoj se sa i rraskapitur, por njëkohësisht plot krenari për detyrën e kryer ma dorëzoi letrën e zhubravitur me emra të shënuar. Për te arritur në fshat kishte kaluar këmbë nëpër pyll e male disa dhjetëra kilometra. Lista që e kishte sjell ishte e tmerrshme. Përpos emrave, kishte edhe të dhënat tjera, si emrin e babait, vitin e lindjes dhe datën e vrasjes. Përpos kësaj fituam edhe tri - katër lista të tjera. I botuam vetëm emrat e atyre që ishin së paku në të tri listat - pra informatat nga tri burime të pavarura, me një shënim se lista ende nuk është e plotë, por do të punojmë në azhurnimin e saj.

Kjo, por jo vetëm kjo informatë, na e çeli rrugën për shtyllat e gazetave evropiane, për lajmet e agjencive të huaja si dhe për interesimin e tyre të drejtpërdrejtë për veprimtarinë tonë.

Më kujtohet se disa ditë pas publikimit të informatës për fshatin Zhur, diku kah ora 01 e natës, i shoqëruar nga një mik imi slloven, më vizitoi një njeri që u prezantua se ishte nga Bundestagu gjerman. Pasi kisha autorizimin në emër të Këshillit të jepja informata, gjë që nuk e kishin të gjithë anëtarët – prej shqiptarëve e kishte edhe Naim Maloku, ia shpjegova mënyrën se si kishim ardhur deri te informatat. Takimi me të ishte shumë frytdhënës për ne. Pas kësaj informatat tona ishin tashmë edhe në tryezat e vendeve të rëndësishme vendimmarrëse të Evropës.

Ngjarje makabre ndodhnin, të thuash për çdo ditë në Kosovë. Informatat vinin shumë shpejt. Shpesh ishin edhe të pakontrolluara, por, pasi e dinim se lajme të tilla mund të vinin edhe nga kuzhina e shërbimeve sekrete jugosllave e ushtarake, qëndrimi ynë që t'i vërtetonim lajmet pa i publikuar, na ndihmoi që të mos binim në kurthin e tyre.

Gjatë veprimtarisë sonë kishte edhe raste të luhatshmërisë. Në një nga mbledhjet tona gati si nga margjina u fut tema e interesimit të sigurimit

shtetëror për veprimtarinë tonë. E potencuan këtë më fort intelektualët sllovenë, të cilëve kishin filluar t'ua përgjonin telefonat dhe tu bënim presione tjera të llojeve të ndryshme. Ishte ky një nga rastet kur veprimtaria mund të vihej në pyetje. Pas diskutimit për këtë, Këshilli mori qëndrimin që kushdo që ishte i interesuar për veprimtarinë e grupit mund të marrë pjesë në mbledhjet tona, pasi ato janë plotësisht të hapura dhe se, thuaja nga çdo mbledhje jona dilnim me deklaratë për shtyp. Ky qëndrim yni më vonë u duk si grusht i rëndë për “të interesuarit”!

Fill pas kësaj mbledhjeje një nga anëtarët tonë (Fadil Demiri, ish student i Akademisë ushtarake në Zagreb, një nga pjesëtarët e grupit të burgosurve politikë në Procesin e Sarajevës) na lajmëroi se KOS-i (shërbimi kundërinformativ i Armatës) e kishte kontaktuar. Na tha se s'do te shkonte, por neve na interesonte kontakti i tillë. Pjesëtarët e KOS-it punonin në ilegale të plotë. Ishte shumë me rëndësi që t'i njihnim si figura. Luajtëm lojën e "anijeve te mbytura". Nga Fadili e dinim vendin e takimit - kafja e hotelit Sllon në Lublanë. Nga grupi ynë shkuam në kafe në kohën e bisedës tre veta: dramaturgu dhe shkrimtari i njohur slloven Peter Bozhiç, unë dhe në mos gabohem publicisti Matjazh Hanzhek. Misioni ynë pati sukses të plotë, kur në dalje nga kafja na përshëndeti Fadili. Inspektori i KOS-it ishte për aksione të mëtutjeshme i “papërdorshëm”, por edhe Fadili i “dalë dore” për ta.

Rrezik tjetër që i kanosej veprimtarisë sonë ishin anëtarët ekstrem të Këshillit. Madje kishim të tillë edhe nga Këshilli i ngushtë nismëtar. Disa prej tyre pas do kohe e pranuan moton tonë të veprimtarisë "duhet veprua me mendje të ftohtë por me zemër të nxehtë", por patëm edhe asi që u larguan nga Këshilli si të pakënaqur.

Tubimi në “Cankarjev dom”

Këshilli u bë pjesë e pandarë, bile e rëndësishme e realitetit slloven. Deklaratat tona ishin tekste shumë të lexuara nga lexuesit sllovenë, e për shqiptarë të mos flasim. Duhet pranuar se të gjitha mediat sllovene, e jo vetëm ato “opozitare” ishin plotësisht të hapura. Kur minatorët e Trepçës hynë në grevë të urisë, kjo u bë pika që kishte mbushur kupën. Vendosëm të organizonim një konferencë publike, ku do t'i ftonim të gjithë të interesuarit

dhe të kërkonim nga politika sllovene të reflektojë për situatën, gjegjësisht të distancohet publikisht nga politika zyrtare ndaj Kosovës.

Në momentin e fundit, politika sllovene vendosi ta marrë punën në dorën e vet. E përvetësuan idenë tonë, por, në fakt, këtë edhe dëshironim.

Më 27 shkurt 1989 u bë tubimi madhështor në Cankarjev Dom.

Në mbrëmjen e 27 shkurtit, duke menduar se do të ishte mirë ta kemi një fjalim të përgatitur për paraqitje eventuale. Diku kah mesdita e 27 shkurtit në qendër të qytetit u takova me njërin nga aktivistët tanë që më njoftoi se shqiptarët po mbledheshin nga të gjitha qytetet e Sllovenisë në tregun e gjelbër. Tregu i gjelbër në Lublanë atë kohë punonte deri në orën 14 e pastaj i tërë tregu pastrohej dhe bëhej një sipërfaqe ku mund të organizoheshin manifestime të ndryshme shoqërore. Autobusët mbërrinin nga të gjitha anët. Shqiptarët e përgatitur me parulla, flamuj jugosllavë e sllovenë, me fotografi të Titos e Kardelit dilnin nga autobusët. Në treg, në mes tjerëve ishte edhe pronari i Plava lagunës, shqiptar i Maqedonisë dhe përkrahës i madh i veprimtarisë sonë.

I gjetur në këtë situatë, i luta që të më dëgjonin dhe t'i linin të gjitha parullat, flamujt dhe fotografitë. Për çudi më dëgjuan! Vendosëm që të shkojmë prej tregut deri para Cankarjev domit në rend dy nga dy, pa asnjë fjalë, sikur të shkonim varrim, ngase vëllezërit tonë i kishim 600 metra nën dhë. Ndërsa pronarit të "Plavi barit" Mesut Ajdinit, i thash t'i blinte të gjithë karafilat që i kishin mbetur një plake që ende nuk ishte larguar. Një shportë të tërë. Të gjithë e vendosëm nga një karafil në rever të palltove, gjë që bëri shumë bujë. Të nesërmen Delloja, përcillte tekstin e një gazete të njohur evropiane me titullin "Shqiptarët në shenjë proteste nga një karafil në rever".

Në mbrëmje, para se të fillonte tubimi, iu paraqita protokollit me dëshirë që të paraqitesha për fjalim. Pas dy-tre minutash doli Stane Dollanci dhe m'u drejtua me fjalët: "Shoku Berishaj, edhe pa e lexua atë që keni përgatitur për fjalim do ta nënshkruaja secilën fjalë tënden, mirëpo sot është çështja jonë. Sot do të ndihet vetëm fjala e sllovenëve. Politika sllovene sot duhet të distancohet nga dhuna dhe politika jonjerëzore në Kosovë. Është koha që më në fund ta themi botërisht qëndrimin tonë."

Ato ditë, gazetari i njohur slloven Zhelko Kozinc, e kishte bërë një film dokumentar për minatorët kosovarë "Zogjtë në Kosovë", ku e paraqiste në mënyrë më realiste gjendjen. Ato ditë sa kishte qëndruar në Kosovë, i frymëzuar nga situata, kishte shkruar edhe një përmbledhje poezish me titullin

Gjarpri nën gurë, të cilin e përkthyer bashkë me Salih Kabashin dhe e botuam në SHB Emonica e Lublanës. Si fjalë hyrëse në libër e botuam fjalimin që e kisha përgatitur për Cankarjev Dom, me titullin “Deshëm të thonim”, të nënshkruar me Shqiptarët nga Cankarjev domi.

Kush ishte Jasha Zlobec?

Prej intelektualëve sllovenë që barti peshën më të rëndë jo vetëm gjatë veprimtarisë së Këshillit por edhe më parë, e edhe më vonë, ishte Jasha Zlobec. Angazhimin i tij në ndryshimin e opinionet publik slloven për çështjen shqiptare e hasim që nga viti 1983 e tutje, kur me shkrimet e veta në Mlladinë e gjetiu denonconte haptas ekspansionizmin serb dhe politikën antishqiptare të Jugosllavisë. Miqësia e tij me poetin e madh Ali Podrimja ishte njëri nga shkaqet e veprimtarisë së tij “pro- shqiptare”. Nuk ngurronte ta kundërshtonte edhe politikën zyrtare të Sllovenisë.

Zyra e tij në Cankarjeva Zalozhba u bë për një kohë të gjatë vend-rrëfim për problemet (edhe personale) të shqiptarëve në Lublanë e më gjerë. Nëse shikohet prej një distance kohore, një përqindje e madhe e këtyre takimeve për Jashën ishte kohë e humbur.

Kush ishte Jasha Zlobec? Veprimtaria e tij përparimtare fillon shumë vite më parë. Gjatë kohës së studimeve (ndonëse si bir i një revolucionari slloven – biri i poetit të njohur Ciril Zlobec) ai ishte ndër organizatorët kryesorë të demonstratave të vitit 1968, që kishin ndezur Evropën. Madje, si “revolucionar” ai bën pelegrinazh Jan Palchut, studentit çek që vetëdigjet më 19 janar 1969 duke e bërë në këmbë rrugën prej Lublanës në Prag.

Përkthimi dhe botimi i poezisë së Ali Podrimjes Kush e vret ujkun ishte vetëm njëri nga refleksionet e tij kundër politikës antishqiptare.

Jasha përndryshe ishte në atë kohë (1988-89) redaktor i fjalorit tim Sllovenisht-shqip dhe shqip- sllovenisht. Kontaktet e mija me të ishin tejet të shpeshta, por kishin arsyetimin e vet. Më ftonte të vija për punë të fjalorit, por shpesh këto ftesa ishin vetëm casus belli për debate të gjata intelektuale, vend të merituar në të cilat zinte çështja shqiptare. Jo të rralla ishin rastet që shoqëria ishte më e gjerë. Më së shpeshti me neve ishte Zdravko Dusha, autori i sloganit famëmadh të shumëpërfolur, por dhe të sulmuar ashpër nga

autoritet centraliste "SLOVENIJA - MOJA DEŽELA", si slogan separatist. Ndodhte që qëndrimi im me atë të Jashës apo të ndokujt tjetër të jetë plotësisht diametral. Kur e thosha ndonjë qëndrim të tillë, Jasha u thoshte të tjerëve: "Nikolla nuk është shqiptar i vërtetë, e kemi prish na Sllovenët. Ai jeton tepër gjatë me ne".

Vet fakti se Jashës shpesh ia humbnin kohën edhe "shqiptarë" të papunë e të them gati edhe rrugaçë më pengonte edhe mua e shumë të tjerëve. Në biseda të shumta i thosha se "në fund shqiptarët do ta vrasin". E merrte këtë për humor, por një ditë ndodhi një gjë tejet e papëlqyeshme për të gjithë neve. Shokun e tij e tonin, shkrimtarin e njohur slloven, simpatizuesin e shqiptarëve e anëtarin e Këshillit Millan Kleç e kishin rrahur disa rrugaçë shqiptarë para ëmbëltores Vesolje në Lublanë. Fill pas kësaj Jasha më thirri dhe biseduam gjerë e gjatë. Ishte paksa i frikuar. E, si të mos ishte: shqiptarët për të cilët angazhohej aq tepër ia kthyen në mënyrë të tillë. Biseduam gjerë edhe për Kleçin dhe vetëm nga ia rast Jasha filloi të bëjë seleksionimin e atyre shqiptarëve për të cilët "kishte kohë". Disa ditë më vonë e takova Kleçin. Dangën e zezë rreth sysh nuk mund ta mbulonin plotësisht as syzet e errëta që i kishte. T'i kërkoja falje nuk kisha në emër të kujt: në emër të rrugaçëve, qofshin ata edhe shqiptarë, nuk e ndieja veten të ftuar për një gjë të tillë. E bindëm bashkë me Salih Kabashin, jo fort lehtë, që të mos e publikonte një gjë të tillë.

Dhe si i kujtohet Millan Kleçi këtij rasti një çerek shekulli më vonë:

"Më kujtohet "aleanca" e Jashës me shqiptarët. Një herë lexuam bashkë në Kosovë. Sërish më ndodhi, kur në pikë të natës ma hapën barnatoren dhe më furnizuan me qetësues, derisa nuk rashë, këtu në Lublanë në një konflikt pijanecësh, se asgjë tjetër nuk ishte, e pastaj një grup shqiptarësh konstatuan se plaga ime, që ma kishin bërë në sy, ishte edhe plagë e tyre. Në moment abstenova, pasi kisha pas vetes nja njëqind shqiptarë, të gatshëm që çdo moment të rreheshin për shkakun tim."

Ishte interesante që në të njëjtën kohë në Lublanë ishte tejet e avancuar veprimtaria e serbëve, të cilët ishin grumbulluar rreth Shoqatës Kulturore "Sava". Ashtu e quanin, ndosnëse të gjithë e dinim se kjo ishte ekspoziturë e politikës shoviniste serbe. Ishte eksponent i politikës populliste të garniturës së Millosheviqit dhe vepronte nën thuprën dirigjuese të Beogradit dhe aminim të kishës ortodokse serbe. Popi Peran, që meshonte në kishën ortodokse

serbe në Lublanë ishte anëtar i kryesisë së "Savës". Ata dëshironin të organizonin bërthamë antislllovene, ku do të fusnin edhe njerëz nga kombet tjera, pra nga të gjithë "juzhnjakët". Kisha punuar përpara si mësues i matematikës dhe fizikës në Shkollën Filllore "Prezhihov Voranc" në Lublanë. Ishte kjo shkollë në dy gjuhë: sllovene, (ku mësonin fëmijët e ajkës intelektuale sllovene), dhe serbokroate, ku ishte një konglomerat i fëmijëve nga republikat tjera (Vetëm më vonë e pata kuptuar se pjesa serbokroate ishte shtuar vetëm e vetëm për ta degraduar emrin e asaj shkolle). Në klasat serbe mësonin fëmijët e intelektualëve serbë, disa prej tyre shovinistë të përbetuar, fëmijët e oficerëve, të punëtorëve nga republikat tjera si dhe aty këtu ndonjë vogëlush shqiptar, kryesisht prej atyre familjeve ku ishin nënat serbe, kroate apo boshnjake.

Pa dëshirë nënçmimi, vogëlushët shqiptarë ishin nga familjet e shtresës intelektualisht më të ulët të popullatës sonë. Aty isha në kontakt me një grup intelektualësh që ishin të angazhuar drejtpërdrejt apo tërthorazi në shoqatën Sava. Si të tillë, popi Peran kishte menduar se do të mund të më fuste në lojën e tyre. Që nga fillimi më ofruan t'u bashkëngjitëm, duke më premtuar edhe ndonjë vend udhëheqës, por kuptohet e largova me argumentim se politika e "mitingjeve të së vërtetës" (ashtu quheshin mitingjet që i organizonin nëpër tërë Jugosllavinë gjoja serbët e Kosovës e në fakt klika udhëheqëse e tyre në Beograd) ishte kryekëput kundër kombit tim dhe se vetë veprimtaria ime edhe publicistike deri tash e kundërshton haptas atë.

Lidhur me çështjen në Kosovë dhe në përgjithësi me pozitën e shqiptarëve në Jugosllavi, vite të tëra diskutonim në analizat tona veçanërisht me Martinin dhe me Gani Buçincën. Edhe sot më kujtohen ato debate tepër të gjalla. Dhe më mungojnë. Ishin tejet kritike. Nuk ia zbukuronim njëri tjetrit, por nga këto mbrëmje (kryesisht) dilnim fizikisht të rraskapitur, por shpirtërisht edhe më të fortë, edhe më të bindur se jemi në rrugë të drejtë që në fund të fundit duhej çuar përpara në procesin e afirmimit të çështjes shqiptare në Kosovë (gjegjësisht në krejt Jugosllavi, ngase Kosova për ne të tjerët ishte shteti i vetëm i vërtetë amë).

Ky grup u artikulua si bërthamëz intelektuale për të cilën flitej në rrethet intelektuale sllovene që nga viti 1981 e tutje. Ganiu ishte më eksploziv dhe kishte një gabim që vazhdimisht ishte në thumb të kritikës sonë: i besonte çdokujt, e këtë besim disa herë e pagoi me maltretime nga UDB-ja sllovene.

Më 1981 disa muaj pas demonstratave të 11 marsit, Fakulteti i sociologjisë, shkencave politike dhe gazetarisë (FSPN) organizoi tryezën e parë të rrumbullakët në Jugosllavi me temën Kosova. I ftuari kryesor ishte Mitja Ribičić, një ndër udhëheqësit politikë të RSFJ. Aty e dhamë vulën tonë. Më kujtohet se në atë tryezë kundërshtuam rëndë politikën e dhunës që shfryhej mbi rininë e Kosovës, që në atë kohë ishte jo vetëm herezi, por edhe shkak për të na marrë, së paku, në “bisedë informative” siç quheshin atëbotë maltretimet që bënte sigurimi shtetëror me kundërshtarët e vetë, e posaçërisht me shqiptarët. Më kujtohet se fillimisht diskutimi im u përcjell me një zhurmë, për ta pllakosur fill pastaj një heshtje memecë, gati rrëqethëse, që zakonisht ishte parandjenjë e së keqes. Në mes tjerash thash se një politikë e tillë është e pa perspektivë dhe se çon aty ku, ndoshta nuk mund të ketë kthim. Për fatin tim të mirë, në atë fon ishte edhe reagimi i Ribičićit në fjalimin tim. Kuptohet, pas kaq vitesh tani vetëm mund ta parafrazoj: Nuk e di kush është ai djaloshi, por e di dhe do t’ua them një gjë, që nuk do të guxoja ta shprehja publikisht nga vendi që mbuloj, tha. Pajtohem plotësisht me gati të gjitha që i tha ai. Normalisht, si anëtar i KQ LKJ, duhet ta përcjell mesazhin e vendimit të shumicës, por si njeri, e di se është vendim i gabuar.

Krahas veprimtarisë sonë për internacionalizimin e çështjesh shqiptare i kishim vu vetes edhe detyrë tjetër që dalëngadalë na u bë *modus vivendi*. Ishte e pamundur që të kalonte kohë më e gjatë se disa javë e të mos i kishim lexua librat më të ri të vlerësuar nga kritika letrare e shkencore si të vlefshëm. Edhe sikur të dëshironim ta tejkalonim një gjë të tillë nuk kishim mundësi. Vetë rrethi në të cilin silleshim na shtynte të bënim këtë. E njëkohësisht të bëheshim edhe aktorë aktivë në të gjitha organizimet që edhe tërthorazi e preknin problematikën tonë.

Për gjitha këto vite veprimtarie, do ta veçoja disa raste interesante, në të cilat, si grup, por edhe si individë kundërshtuam shabllonet jugosllave (lexo serbe) të mendimit të kohës. Njëri prej tyre ishte edhe rasti i botimit të librit “Albanci” në Mladinska knjiga të Lublanës (1984). Ishte rast i rrallë atëbotë, që libri të botohej pasi të jetë dhënë, qoftë edhe një recension negativ për të, kuptohet nga recensentët e përcaktuar. Dhe, çuditërisht, recensionin negativ e kishte dhënë, hiç më pak se profesori i historisë së mesjetës në Fakultetin Filozofik të Universitetit të Lublanës, prof. dr. Ignacij Voje. Kur nuk ia arriti ta bllokonte botimin e librit me recensionin e tij “shkencor”, ai organizoi para studentëve të

vetë, në amfiteatrin e FF antipromovimin e librit, ku dolën në pah qëndrimet e tij “shkencore” të bazuara në veprat e akademikëve serbë dhe “gjeneralizimet” e tij për shqiptarët, që do t’ia kishin lakmi edhe autorët e propagandës më të rreptë antishqiptare.

Të përgatitur për një gjë të tillë, tre shqiptar, Gani Buçinca, Martini dhe unë iu kundërshtuam me fakte, aq sa disa nga profesorët prezentë u ngritën dhe na dhanë duartrokitje frenetike, që profesorin Voje, praktikisht e bënë të “dorëzohej” dhe të provonte të nxirrej nga situata para argumenteve tona. Kjo gjë nuk mbeti e pa shënuar në mediat e kohës, që ditët në vijim flisnin për dështimin e dytë të recensentit të librit. Mirëpo, “kacafytja” me profesorin Voje e kishte edhe raundin e dytë. Kësaj radhe pas katër vjetësh (më 1988) kur ai e botoi në revistën Nashi Razgledi një recension tjetër, kësaj radhe pozitiv për librin me të njëjtin titull, por me botues tjetër, Akademinë e Shkencave dhe Arteve të Serbisë.

Në numrin tjetër të të njëjtës revistë polemizova me të, me tekstin “Metamorfozat shkencore të profesorit Voje”, në të cilin i krahasova qëndrimet e tij publike diametralisht të kundërta në dy recensionet dhe paraqitjet tjera për shqiptarët. Polemika vazhdoi edhe në disa numra të ardhshëm.

Ishin tejet të shumta reagimet pozitive në këtë polemikë, si drejtpërdrejt privatisht ashtu edhe në mënyrë indirekte edhe nga emra të njohur të shkencave humanitare e profesorë të universitetit. Ishte kjo një fitore e madhe jona!

Një rast tjetër që do ta veçoja ishin edhe ligjëratat që i mbante Martini nëpër tërë Slloveninë, me titullin “Të jesh shqiptar”. Edhe pse të organizuara nga degë të ndryshme të organizatës së rinisë së Sllovenisë, kishte mjaftë prezentë që jo vetëm për nga mosha nuk ishin të rinj. Gjithmonë kërkohej edhe një karrige më shumë. Njerëzit që vinin ishin të etur për të dëgjuar ndonjë ligjëratë ndryshe për gjendjen e shqiptarëve në Jugosllavi. Veçanërisht prej një intelektual të ri shqiptar. Por, kishte edhe mjaft të tillë që vinin “me detyrë”. Disa sish i njihnim edhe nga qarqet shqiptare, që provonin me çdo kusht ta ruanin “paprekshmërinë” e politikës së LKJ ndaj çështjes së Kosovës. Madje, nga ligjëratat e organizuar në Lublanë u bë edhe një polemikë publike në faqet e gazetave të kohës, ku autori sulmohej për ide “antishtetërore”. Zakonisht gjendej ndonjë emër i kotë slloven, që futej në pyll pa kmesë e që pas atij teksti nuk dinte të dilte më.

Lexues i madh me të cilin kisha takime të shpeshta ishte Milenko Vakanjac, sociolog dhe publicist. I takonte, përndryshe të majtës demokratike sllovene. Me të u njoftova diku në vitin 1984, kur ishte redaktor i programit të tretë të Radio Lublanës, ndërsa unë punoja si teknik i zërit në Radio Lublanë. Ishte ky program me tematikë serioze, plot çështje letrare, kulturore dhe emetim të muzikës serioze. Deri atëherë isha pak i njohur si përkthyes letrar. Në klimën e sharjeve që prezantoheshin për kombin shqiptar në krejt Jugosllavi dëshiroja që opinionit intelektual slloven t'i prezantoja diçka nga kultura jonë. Në Bibliotekën Universitare e Popullore të Lublanës e gjeta një përmbledhje të poezive të Qerim Ujkanit, që më la përshtypje. I përktheva disa sosh dhe iu drejtova Vakanjcit. Nuk më njihte, por fill u interesua për poezinë. Pas dy ditësh u takuam në Hotel Turist dhe filloi të jepte mjaft komplimente për poezinë dhe për përkthimin. I emetoi në emisionin e rregullt "Literarni nocturno" dhe që nga atëherë filluan seancat tona të debateve. (Disa vite më vonë, valët e këtij emisioni i ndanë 45 minuta për poezinë e Migjenit, që i kisha përkthyer). Rezultat i këtyre debateve ishte edhe tryeza e rrumbullakët po në të njëjtin stacion të Radios me temë "Bisedë mbi marrëdhëniet kulturore sllovene - shqiptare" e emituar më 18. 04. 1984. Emisioni bëri bujë tejet të madhe në qarqet intelektuale sllovene. Pos meje në bisedë morën pjesë edhe Gani Buçinca dhe Rifat Kukaj. Për këtë temë u interesua kryeredaktori i katërmbëdhjetditëshit, që mbante statusin e revistës së intelektualëve sllovenë "Nashi razgledi". Në formë të zgjeruar kjo revistë e botoi tekstin tim me titull "Miklošič je vedel, Nahtigal tudi, pa mi?" ("Miklloshiçi e dinte, Nahtigalli, gjithashtu, e ne?" – kuptohet gjuhën shqipe, vër. ime) më 31. janar 1986. Sa ishte interesante kjo temë nuk e kuptoja as vet, derisa e fitova një letër nga redaksia e Enciklopedisë Sllovene, ku ma kërkonin autorizimin e tekstit si tekst enciklopedik. E përpunova përsëri tekstin e vërtetova edhe një herë çdo të dhënë në të duke hulumtuar edhe më tutje temën që më preokuponte që nga ardhja ime në Slloveni. Le të merret edhe si lavdatë por nuk mund të mos e them, se kur e pashë emrin tim në mes të autorëve të Enciklopedisë Sllovene, pjesës së parë, u mburra shumë. Edhe hapësira që më kishin destinua ishte mjaft imponante - ishin më se dy faqe enciklopedike. (Shih Enciklopedija Slovenije, 1, A-Ca, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1987, faqja 39, 40, 41).

Një ekskurs në lidhje me këtë. Në promovimin e blenit të parë të Enciklopedisë merite pjesë përfaqësuesi i redaksisë së enciklopedisë malaziasë, redaksi kjo e vetmja që e kishte përrurua daljen e këtij projekti – Enciklopedisë sllovene. Redaktori Bela Sever më luti që ta shoqëroja dr. Radosav Rotkoviqin nga enti leksikografik malazias, e kur më prezantoi, këtij të fundit iu duk nënçmim nga Sllovenët që i përcaktuan një përcjellës kaq të ri (isha atëherë vetëm 28 vjeçar) madje shqiptar, mirëpo, kur z. Sever më prezantoi si njërin nga autorët, Rotkoviqi gjerat ndryshuan.

Këto ekskurse ishin vetëm si fill ruzh i asaj që të kuptohet se nuk ishte e rastit që pikërisht në Slloveni - në Lublanë të bëhej një klimë më e përshtatshme edhe për veprimtari politike të shqiptarëve.

T'i kthehemi përsëri klimës që ishte formua rreth Këshillit në Lublanë dhe veprimtarisë sonë. Pa marrë parasysh qëndrimin tonë se me demonstrata nuk fitojmë shumë, se mitingjet janë bërë letërnjoftim i popullizmit serb, këto herë pas here na ndodhnin. Më aktivi në këto ishte z. Tagjedin Halimi. Idetë i kishte fascinuese. Ja njëra prej tyre. Disa ditë para Pashkëve 1989 më erdhi në banesë diku para nate. Në bisedë e sipër më pyeti se ç' mendoja për idenë që shqiptarët, pa marrë parasysh përkatësinë fetare, të shkonin të Hënë e Pashkëve në Kishë dhe me këtë gjest të shprehin protestë kundër dhunës në Kosovë. E pëlqeva atë gjest. Mirëpo, kur ma elaboroi më tutje qëllimin mu duk thjesht qesharak. Mendonte që kishën Françeskane në Tromostovje në Lublanë shqiptarët në njëfarë mënyre ta "okuponim" dhe aty të organizonim grevë urie me kërkesë ultimatumë që do ta vazhdojnë grevën përderisa të vijë të bisedojë me ta Ati shenjt - Papa. I interesonte a ka gjasë teorike që të vijë gjer te ky takim. Më kot fillova ta bindi se një aksion i tillë është i dënuar me disfatë, por, siç u pa më vonë, nuk iu mbushte mendja.

Pas dy ditësh duke u kthyer nga puna shkova te Jasha. Më çoi deri te dritarja e Cankarjeva zalozhbës prej kah mund të shihej Kisha Françeskane dhe më tha: "shikoj shqiptarët tu". Ishte e Hëna e Pashkëve. Ia shpjegova shumë shkurt bisedën e para dy netëve, gjë të cilën e përcolli me komentin "to je norost" (kjo është marri!) dhe së bashku, pa humbur kohë u nisëm për t' i bindur në të kundërtën. Kësaj here situatën e zgjidhi shumë bukur Naim Maloku që kishte mbërri para nesh dhe kishte hy në Kishë. Gazetarët ishin mbledhur para Kishë dhe prisnin ç' do të bëhej. Ai i kishte bindë pjesëmarrësit

e aksionit që pas një qëndrimi përafërsisht 30 minutash ta lëshojnë kishën. Në pyetjen e gazetarëve cili ishte qëllimi i aksionit, ai u përgjigj: "dëshirojam që paqja që mbretëron Ditën e Pashkëve në krejt familjet katolike të botës, pra edhe në familjet sllovene, të hyjë edhe në shpirtin dhe në familjet shqiptare në Kosovë". Në pyetje provokuese të një gazetari beogradas "Ç' kërkon ju në kishë, ju jeni myslimanë?" u përgjigj

"Ne jemi njerëz, jemi shqiptarë e çka është paqja e dimë mirëfilli".

Kur e pamë se situata ishte nën kontroll dhe masa u shpërnda, shkuam me Peter Bozhiçin, Jasha Zlobecin dhe disa nga ne shqiptarët në kafe në hotelin Sllon. Në bisedë e sipër mësuam se pas dite do të mbledhen përsëri demonstruesit. Aty për herë të parë ra propozimi për organizimin e një shoqate kulturore shqiptare.

Të nesërmen filluam bisedat e kontaktet e para për formimin e shoqatës. U takonim nëpër kafenetë e Lublanës dhe bisedonim gjerë e gjatë për të gjitha. Më së shpeshti ishim në "Petriček". Aty ishte baza e të gjithëve. Kur filluan bisedimet të merrnin rrugën e dëshiruar e pamë se bisedat nëpër kafe ishin të pafrytshme, jo vetëm se ishim në sy të spiunëve, me të cilën gjë tashmë ishim pjekur, por para së gjithash për arsye se bisedat na i ndërprenin shumë herë njerëzit që nuk i takonin grupit tonë, qofshin ata edhe shqiptarë.

Grupi nismëtarë për formulimin e statutit e programit u takuam në banesën time, në Çernetova 17. Ishte vendi më i përshtatshëm për kesi lloj aktiviteti, pasi që ishte afër qendrës së qytetit. Në banesë isha vetëm unë e Martini, kështu që kurrfarë pengese nuk kishte. Ideja ishte që shoqatën ta emëronim Shoqata "BESA". Ndaj këtij emri kishim edhe obligim moral, jo vetëm si ndaj "besës" si institucion dhe vetëdije shqiptare, por edhe ndaj Klubit të Studentëve Shqiptarë të Lublanës "Shpresa", që në vitet e shtatëdhjeta botonte revistën e parë shqiptare në Slloveni me emrin "BESA". Dëshironim të bënim një vazhdimësi me lëvizjen studentore shqiptare pranë Universitetit të Lublanës.

Le të më lejohet një ekskurs në lidhje me një tentim të organizimit të ndërkohshëm të shqiptarëve në Lublanë. Më 1979/80 bashkë me z. Gani Buçinca, atëherë student të muzikologjisë në Lublanë, tentuam të ringjallim Klubin e Studentëve Shqiptarë. Edhe aso kohe na të dy i bëmë përgatitjet e duhura, deri edhe vendosëm pllakatet në qytetin e studentit me të cilët i ftonim

studentit shqiptarë të marrin pjesë në mbledhjet përgatitore për ringjalljen e klubit. (Që në atë kohë diku u njoftova me Naimin, atëbotë oficer i APJ, por njeri me dinjitet të lartë kombëtar. Më kujtohet se në "Gerbiçeva" në dhomën studentore të Ganiut kaluam disa net pa gjumë në biseda të gjata). Që të dy ishim të papërgatitur për provokimet që na ndodhën (këto na parashtroi edhe Naimi). Ishin nga më të ulëtat, që as që na binin ndër mend. Në njërin nga ato mbledhje, "studenti" që ende mbante vulën e Klubit, që vite të tëra nuk funksiononte, duke mos dashur ta lejonte ringjalljen më sulmoi me këto fjalë: "edhe nëse riformohet klubi, do të jetë i atillë që shkruan në vulë - Klubi i studentëve kosovarë, pra edhe i serbëve të Kosovës, e ti nuk je kosovar, nuk ke të drejtë as të prezantosh". Ky ishte shkaku i dështimit të tentimit të ringjalljes së klubit, gjë që kishte qenë edhe shkak i shkatërrimit të klubit vite më parë. Nisma për këtë shkatërrim kishte ardhur nga udhëheqja komuniste e Kosovës.

Si erdhi deri te emri SHK MIGJENI

As në Lublanë, regjistrimi i shoqatës sonë nuk ishte aq i lehtë. Nëpër zyrat shtetërore kishin zënë vend "jugosllavë të përbetuar", por edhe sllovenë, për të cilët çdo organizim i "juzhnjakëve" shihej si rrezik. Donin të na fusnin në thes të njëjtë me Shoqatën Sava të regjistruar para disa kohësh, shoqatë kjo serbe, por me oblandë të jugosllavizmit. Këtë nuk e pranuan. Problem u bë edhe emri Besa.

Në takim me kryesinë e LSPP (Lidhja socialiste e popullit punues) të Lublanës, që e udhëhiqte Jozhe Osterman, ku merrte pjesë i krejt grupi nismëtar, bashkë me Peter Bozhiç, Jasha Zilobec, Matjazh Hanzhek e Dane Zajc (që na përkrahnin plotësisht) u kundërshtua ashpër nga strukturat politike të Lublanës emri "BESA" – gjoja Besa ishte koncept negativ, hakmarrës, pra i papranueshëm. I prekur thellë për moskuptimin e termit, gjegjësisht keqkuptimin e tij, apo më mirë të thuhet kuptimin që e kishte imponua propaganda serbe me dekada, mora fjalën spontanisht për ta shpjeguar termin. As unë nuk isha i vetëdijshëm se sa zgjata me diskutim, por e hetoja se të gjithë po e përcillnin me vëmendjen më të madhe.

Pas mbledhjes, Peter Bozhiçi na thirri në kafe dhe me një ton disi edhe kërcënues m'u drejtua. "N. B. nëse këto gjëra që i ke thënë sot nuk i qet në letër, ky do të jetë takimi ynë i fundit. Kam menduar se e njoh kulturën

shpirtërore të shqiptarëve dhe se mund të shkruaj shumë për mentalitetin tuaj, por sikur të kisha shkrua diçka lidhur me antropologjinë shqiptare deri më sot, po e shoh st do të turpërohesha nga shkrimi im.”

Ishte ky takim me vetëdijen time dhe vetëdijen tone kombëtare. Për neve gjithmonë kanë shkrua të tjerët, më së shumti sipas hamendjes, apo me qëllime të fundit (shpesh qëllime negative). Kur desha t’a konsultoj literaturën mbi temën e imponuar “BESËN” mbeta i shtangur. Nuk gjeta gjë, përpos Kanunit të Lekë Dukagjinit në “shkencë” dhe Kush e solli Doruntinën, novelën e Kadaresë në letërsi. Pas disa kohësh, artikulli u botua me titullin “Besa - modus vivendi albanskega naroda” (Besa – modus vivendi i kombit shqiptar) (shih. NR, 39, št.5 (9.III.1990))

Edhe sot e ruaj versionin punues të Statutit të shoqatës Besa, emër ky që nuk u miratua nga udhëheqja e LSPP e Lublanës, e ne për të mos u kapur në formalizëm e të bindur se organizimi është më se i domosdoshëm e pagëzuam shoqatën me emrin Migjeni. Disa muaj përpara në RTV e Lublanës ishte emetuar drama televizive e luajtur nga Teatri krahinor i Prishtinës mbi këtë shkrimtar.

Revista “Alternativa”

Shoqata për ne ishte edhe paravan mbrojtës në suaza të së cilës legalizohej veprimtaria jonë edhe politike si bashkësi nacionale. Po në atë ditë vendosëm që pa pritur të fillojmë edhe me revistën tonë, të cilën e pagëzuam si “Alternativa”. Pasi, së shpejti do të kthehesha në vendlindje – në Mal të Zi, që atëbotë ishte vetëm ekspoziturë e vërtetë politikës së Millosheviqit, mu desh ta refuzoja pozitën e kryeredaktorit, që ma ofruan në Këshillin e shoqatës, por në këtë vend e emëruam Salih Kabashin, që, edhe përkundër përgatitjes së tij shkollorë – profesor i gjuhës shqipe dhe letërsisë, si i burgosur politik në grupin e Sarajevës, bashkë me Naim Malokun dhe Fadil Demirin, punonte si roje nate në një ndërmarrje.

Në sallën e Shtëpisë së Kulturës “Shpanski borci” në Moste – njëra nga komunat e Lublanës nuk kishte vend bosh. Edhe përkundër bindjes se do të bëhej antipropagandë për krijimin e shoqatës, shqiptarët nga të gjitha anët e Sllovenisë kishin ardhur. Madje, ishin mjaft sish në këmbë, që nuk kishin vend për t’u ulur. Në rendin e parë, përpos tjerëve ishin ulur edhe Ali Ppodrimja dhe

Jasha Zllobec. Më duhet ta pranoj se pak ndonjë herë kisha emocione më të mëdha gjatë udhëheqjes së ndonjë ngjarjeje si atë ditë. E dija se për komunitetin shqiptar në Lublanë po fillonte një histori e re. Në fjalimin tim ceka nevojën evitente për themelimin e një shoqate të tillë. E dija mirëfilli, se organizimi i tillë në masë të madhe ua merrte mundësinë edhe atyre që me provokime e vepra të pa matura mirë, mund të bënë dëm shqiptarëve në Slloveni. Po krijohej një adresë, ku do të mund të drejtoheshin të gjithë ata që vlerësonin kulturën tonë, e që do të bëhej edhe pikë interesante për veprimin tonë politik. Më kujtohet se gjatë udhëheqjes së mbledhjes themeluese u drejtova edhe në sllovenisht, madje edhe me disa vargje të autorit kroat Petar Preradović "Mbi gjuhën" në kroatisht. Kuptohet shqipja dominante. Por, rasti që do të më kujtohet përgjithmonë ishte ai kur pas recitimit të disa vargjeve që i bëra në shqip Ali Podrimja e futi kokën ndërmjet duarve dhe tundi me kokë. Ishin vargjet e poetit kombëtar Atë Gjergj Fishtës, "Gjuha shqipe".

"Pra, mallkue njai bir Shqyptari,
qi këtë gjuhë të Perëndis',
trashigim, që na la i Pari,
trashigim s'ia len ai fmis;
edhe atij iu thaftë, po, goja,
që përbuzë këtë gjuhë hyjnore;
qi n'gjuhë t'huej, kur s'asht nevoja,
flet e t'veten e lën mbas dore. "

Veç ai fakt sot shihet ndryshe, duket ndoshta edhe si i çuditshëm, por në atë kohë Fishta ishte ende nën indeks. Nuk guxohej as të përmendej, e jo më të recitohej publikisht. Ndërkaq, po t'i gjenin veprat e tij në bibliotekë private, rrezikoje edhe burg, sipas nenit famëkeq 133 të Kushtetutës së atëhershme jugosllave.

Pas përfundimit të mbledhjes themeluese, Aliu, që e dinte mirëfilli se vargje të kujt ishin dhe se çfarë mesazhi dërgonin, mu drejtua: "Ma mori mendje se vetëm një malësor i çmendur mund të bëjë një gjest të tillë" dhe pasoi një përqaftim i gjatë plot krenari, që më në fund i erdhi koha edhe Fishtës të recitohej në Jugosllavi, madje disa vjet para se ta merrte të "drejtën e shfaqjes publike" në Shkodrën e tij.

Më 1 qershor të vitit 1989 doli nga shtypi numri i parë i revistës sonë "Alternativa" që fill u bë literaturë fort e kërkuar në Kosovë, ku dërgohej në mënyrë të fshehtë. Aty për herë të parë flitej haptazi për Kosovën Republikë, për të drejtat e shkelura të shqiptarëve në Jugosllavi... Përpos autorëve shqiptarë, për Alternativë shkruanin edhe emra të njohur sllovenë, kroatë.. sikurse Spomenka Hribar, Dane Zajc, Peter Božič, Jaša Zlobec

Me krijimin e shoqatës, secili nga shqiptarët në Lublanë e edhe më gjerë e ndiente një obligim të bënte diçka për "çështjen". Këtu do të veçoja edhe, tani të ndjerin Halit Keqa, i cili pas një kohe e dizajnojë edhe prototipin e monedhës kosovare, të cilën e emëroi Dardani. Monedha 1 Dardan kishte në avers figurën e Gjergj Kastriotit, ndërsa në revers Bibliotekën kombëtare të Prishtinës. Dizajnin e kishte bërë krejtësisht me dorë, pasi kompjuterë të tipit të sotëm atë kohë nuk kishte. Nuk mund ta përshkruaj ngazëllimin e të gjithë neve kur na e prezantoi. Edhe sot e ruaj një kopje të asaj "monedhë" si rezultat i një energjie pozitive që i përfshiu shqiptarët në slloveni, në misionin e tyre për ndërkombëtarizimin e çështjes shqiptare në Kosovë, gjegjësisht në tërë slloveni.

Njëri nga njerëzit që dha shumë në rritjen e imazhit të shqiptarëve në Lublanë ishte edhe filigrani i njohur Gjon Simoni, me të cilin debatonim lidhur me çdo çështje, e veçanërisht me ato pikante dhe problematike. Gjoni vërtetë kishte një lokal të vetin në qendrën e Lublanës, ku punonte si filigran, ai ishte intelektual i mirëfilltë. Para se të vinte në Slloveni, ai punonte si spiker i Radio Prishtinës. Shkaku i braktisjes së punës në radio ishte refuzimi të lexonte një lajm antishqiptar në valët e radios. Prej atij rasti, ai nuk eksponohej shumë, por ishte gjithnjë i gatshëm për ndihmë dhe vazhdimisht kishte përgjigje në pyetjet më të vështira që na paraqiteshin.

Se veprimtaria jonë ishte temë e interesimit për sigurimin shtetëror jugosllav, për UDB-ën flet edhe fakti se shumë nga ne u bëmë temë e shtjellimit në së paku dy libra të autorit Marko Llopushina, që në qarqet e kohës njihej si njeri i UDB-së: në librin "Sigurimi në Jugosllavi" dhe "UÇK kundër Jugosllavisë – Si e kemi humbur Kosovën dhe Metohinë". Madje një kapitull i tërë i librit Sigurimi në Jugosllavi ishte Sigurimi në Slloveni – ku flitet shumë për veprimtarinë tonë, kuptohet nga këndvështrimi i UDB-së. Gazetar tjetër që

shkruante për ne, kuptohet negativisht ishte edhe korrespondenti i Politikës së Beogradit nga Lublana, Millan Llaketiç.

KOSOVO REPUBLIKA

Ervin Hladnik-Milharčić

Sredi februarja leta 1989 sva s tedanjim odgovornim urednikom Mladine Francijem Zavrlom odšla na Kosovo. Po političnem vznemirjenju v Sloveniji zaradi aretacij ob razkritju vojaškega dokumenta o pripravah na vojaški udar, so s Kosova prihajale novice, da se tudi tam organizira civilna družba. Ni bilo čisto jasno kaj civilna družba v teh okoliščinah pomeni. Albanci so govorili nerazvozljiv jezik, ki ga ni bilo mogoče razumeti z nobeno kombinacijo slovanskih jezikov. Zdelo se je, da prihaja od nekje drugje, drugje pa je zelo daleč. Politična govorica pa je bila enaka govorici, ki smo jo v civilni družbi govorili v Sloveniji. Človekove pravice, pravica do samoodločbe, pravna država, enakopravnost. S Francijem sva šla pogledati kaj od tega lahko razumeva. Že takoj ob prihodu je bilo jasno, da je rudnik svinca Trepča emocionalno središče celotne pokrajine.

Presenetila sva direktorja rudnika Burhana Kavajo in ga prepričala, da naju je spustil v enajsti horizont, kjer so kopali rudo. Tam sva naletela na rudarje, ki so prebirali vse jugoslovanske časopise in so poznali politične tokove v Jugoslaviji vsaj toliko dobro kot midva, ki sva bila poklicna novinarja. Pogovarjali smo se v nekakšni srbohrvaščini, ki smo se jo vsi skupaj naučili na služenju vojaškega roka v jugoslovanski vojski. Mnogi med njimi pa so govorili slovensko, ker so se šolali v Velenju.

V kristalno čisti politični analizi so govorili kolonialnem političnem projektu Miloševićeve Srbije, ki Kosovo potiska stran spoti socialnega napredka. Najbolj artikuliran sogovornik je bil visok rudar, ki je v nekaj stavkih postavil Kosovo na politični zemljevid Jugoslavije. Pripovedoval je o tem kako se je po sprejetju ustave iz leta 1974 začelo Kosovo iz zaostale ruralne pokrajine, ki je pozabila svojo zgodovino, razvijati v moderno družbo in kako ključen je za napredek družbe ključen izobraževalni sistem. Ime mu je bilo Avdi Uka. Tisoč metrov pod zemljo je govoril o tem, da je obdobje političnih analiz mimo,

zaupanje do političnih institucij je ugasnilo, prišel je čas družbenega upora. Teden dni kasneje so rudarji zaprli rudnik razglasili glasovno stavko in začeli dolgo obdobje protestov in spopadov, ki je dvajset let kasneje pripeljalo do velike vojne, izгона vsega albanskega prebivalstva in prvi ofenzivni vojaški intervenciji zveze Nato na ozemlju Evrope.

Sam sem dve desetletji hodil na Kosovo kot novinar in poročal o demonstracijah, političnih usmrčitvah, policijskem terorju in upiranju, ki je temeljilo na idejah nenasilnega političnega delovanja Ibrahima Rugove. Kosovo je neizogibno šlo proti samostojnosti, vendar je bila pot mučna in nasilna.

Ob dvajseti obletnici gladovne stavke sva s fotografom Tomažem Skaletom kot novinarja Dnevnikarja ponovno odšla v Trepčo razumeti kako se kosovski Albanci spominjajo začetkov svojega boja za samostojno državo.

Avdi Uka in Burhan Kavaja sta se pred vhodom v rudnik Stari trg pri Mitrovici objela. Oblekla sta bila pražnje obleke in zloščila čevlje. "Tukaj sva natančno pred dvajsetimi leti skupaj odšla v jamo," je s širokim nasmehom rekel Kavaja.

"Jaz in ti, tisoč tristo rudarjev in dve toni dinamita," je odvrnil Uka.

"Koliko težav sem imel jaz s tabo na delavskem svetu."

"In na koncu je bilo vse po moje," se je režal Uka.

Star rudar z nedokončano osnovno šolo se ni pustil predstaviti v drugi plan svojemu nekdanjemu direktorju.

Dvajsetega februarja 1989 je tisoč tristo rudarjev rudnika svinca in cinka razglasilo stavko, zasedlo rudnik in razglasilo, da bodo v njem ostali do smrti od lakote, če ne odstopijo vsi kosovski funkcionarji, od zadnjega občinskega sekretarja do predstavnikov v tedanjih zveznih organih jugoslovanske federacije.

Uka je gledal v jamo, v kateri je delal štirideset let. Tračnice na tleh so se v dvajsetih letih, kar ga ni bilo tukaj, še nekoliko poglobile, in tam je bilo še isto dvigalo, s katerim se je peljal dvakrat na dan do enajstega horizonta tisoč metrov pod zemljo.

Pred dvajsetimi leti sem nekaj dni pred začetkom stavke govoril z njim globoko spodaj, kjer je s kompresorjem ril v skalo. Zdel se je ogromen in močan, iskrivi pogled pa je prediral vse, ki so gledali proti njemu. Razen nekoliko bolj sivih las je vse na njem ostalo enako. Nič se mu ne poznajo leta zapora, desetletje

življenja pod policijsko uro in članstvo v Osvobodilni vojski Kosova, ki se ji je pridružil kot star človek.

Vprašal sem ga, ali se počuti kot heroj. Zavil je z očmi proti nebu in prižgal cigareto.

"Pravijo, da se je tukaj začela pot do samostojnosti Kosova," je rekel z lokavim nasmehom. "Ampak ne vem. Moje ideje so bile bolj preproste. Zelo preproste."

Avdi Uka je bil delavski voditelj, ki je na Kosovu zanetil upor.

"Ja," je govoril bolj sebi kot komu drugemu. "Tudi na sodišču so rekli, da sem vodja. Kolovodja. Prazne marnje. Jaz sem bil starejši rudar in sem skrbel za pravice mlajših rudarjev. Organiziral sem, kar je bilo treba organizirati. Na papir sem spravil naše zahteve. Zato smo se naučili pisati, ne? Da znamo zapisati naše zahteve."

O dinamiki razvoja dogodkov, ki so pripeljali do razpada tedanje Jugoslavije, je bilo napisanih veliko analiz. Njegova je skoraj skeletna.

"Ustava nam je dajala nekaj pravic. Na papirju smo imeli vse pravice, v resničnem življenju manj. Ampak pod Titom smo imeli Albanci pravice. Nihče ne more reči, da ne. Milošević nam jih je začel jemati v praksi in na papirju. Pravice so nam jemali s silo. Spodaj v jami sem svojim govoril, da ne moremo samo kopati rude, hoditi domov in molčati. Da moramo nekaj narediti sami, ker nihče ne bo nič naredil za nas. Govoril sem, da moramo zahtevati status republike in se s tega mesta pogajati o prihodnosti. Bilo je jasno, da prihajajo slabi časi."

Na enajstem horizontu rudnika so v siju svetilk na čeladah konec osemdesetih let govorili o rečeh, o katerih so drugod raje molčali. Uka in njegovi tovariši so razmišljali o tem, da je treba razpravo o koncu jugoslovanske federacije iz jame privleči na plano. Zato so zasedli rudnik.

"Mi nismo bili najbolj pametni ljudje v Jugoslaviji," je rekel Uka. "Bilo je veliko pametnejših od nas. Prav tu v rudniku pa smo začutili, da smo od vseh ljudi v državi v največji krizi. Da gre za življenje in smrt. Zato smo hitro mislili. Bil sem hiter kot veverica. Nihče me ni mogel prevarati. Lahko so me zaprli, ker nisem hotel bežati. Če bi hotel, bi lahko."

Burhan Kavaja je bil njegov generalni direktor.

"Zdaj se zdi vse logično in jasno in za nazaj so bili vsi pogumni," je rekel. "Ampak v resnici ni bilo prav veliko jasno. Milošević je z množičnimi mitingi napovedoval popoln prevzem oblasti povsod po Jugoslaviji."

Najbolj udarni mitingarji so bili kosovski Srbi, ki so najprej izvedli revolucijo v Novem Sadu v Vojvodini.

"Uka in rudarji so k meni hodili v pisarno razburjeni in jezni. 'Jemljejo nam pravice, ki smo jih dobili leta 1974,' so mi govorili in zahtevali, naj kaj ukrenem. Ampak kaj? Kazali smo časopisne članke in govore srbskih politikov ter opozarjali na očitna znamenja povečevanja represije na Kosovu. Med rudarji so bili inženirji, visokokvalificirani delavci s končanimi poklicnimi šolami in visoko profesionalno zavestjo. Jaz sem vodil rudnik in sem moral organizirati proizvodnjo. To ni bil nikoli problem. Ljudje so znali delati. Rudnik pa je postajal politična centrala. Sestanki delavskega sveta so bili vedno bolj podobni revolucionarnim tribunam. Polemike med nami so znale biti zelo ostre."

Konec leta 1988 so rudarji odšli peš do Prištine. V neskončni povorki so pred seboj nosili Titove slike in prišli v center mesta. Snežilo je in govori na stadionu so bili ognjevit. Kavaja je hodil v prvi vrsti s Titovo sliko v naročju.

"Bilo je jasno, da nismo dosegli nič, da represija napreduje. Na Kosovu je bilo nekaj več policije, to je bilo vse. Potrebna je bila bolj radikalna akcija. Odločili so se, da gredo vsi skupaj v jamo in se zaprejo v rudnik. Šel sem z njimi. Osem dni smo bili tam in nismo hoteli ven. To je bila ena največjih političnih stavk v zgodovini rudarskih političnih gibanj. Zahtevali so odstop občinskih, pokrajinskih in zveznih funkcionarjev Zveze komunistov. Priključili so se jim študenti in potem celotno albansko prebivalstvo Kosova. Zadnje štiri dni stavke na Kosovu ni bila odrta niti ena albanska trgovina, promet in življenje sta se ustavila."

Stavka je politično ohromila vso Jugoslavijo, ki je gledala televizijske posnetke iz Mitrovice in previdno molčala.

"Od zunaj smo dobili podporo samo iz Slovenije," je rekel Kavaja. "Slišali smo za manifestacijo v Cankarjevem domu in vedeli smo, da je peticijo v podporo našim zahtevam podpisalo 240.000 Slovencev. To je bilo ohrabrujoče. Zdelo se nam je, da se bodo stvari lahko obrnile na bolje."

Dan po koncu stavke so ga aretirali.

"Milošević je na mitingu v Beogradu rekel, da smo jaz, Aziz Abrashi in Lazar Krasniqi kolovodje. Omenil je tudi Azema Vlasija. Naslednji dan smo bili vsi v arestu skupaj z Avdijem Uko."

Skupaj so preživeli osem dni v jami, osemindeset ur na policiji in štirinajst mesecev v zaporu v samici. Poldrugo leto kasneje so jih z oprostilno sodbo izpustili. Na drugostopenjskem sodišču so sodbo prvostopenjskega razveljavili.

"V Srbiji sem še danes pod obtožbo kontrarevolucije. To me navdaja s ponosom. Takrat smo represivnemu sistemu prvič kolektivno rekli ne. Pred nastankom OVK je bil to največji upor Albancev."

Dvesto petdeset rudarjev se je priključilo osvobodilni vojski. Kavaja je bil prestar in je ostal v civilu. Ves čas vojne leta 1999 pa je ostal v Prištini.

"Sedemnajst dni sem se skrival v stanovanju v Prištini skupaj z Azizom Abrashijem, osemnajsti dan so me našli. Policija je razbila vrata in ujeli so naju. Takrat je pred hišo padla letalska bomba, ker se je začelo silovito bombardiranje. Policisti so nama rekli, da naju bodo ubili, če se kam premakneva, in odšli na varno. Takoj ko so izginili, sva pobegnili in se skrila drugje. 12. junija sem v Prištini zagledal prvega angleškega vojaka in po dolgem času sem se počutil svobodnega. Februarja 2008 sem razglasitev samostojnosti Kosova pričakal z ženo in otroki na trgu v Prištini kot upokojenec s 75 evri pokojnine."

Avdi Uka se je priključil OVK in sodeloval v bojih. Še vedno govori kot sindikalni voditelj.

"Zdaj smo vsi predčasno upokojeni, brezposelni in veliko je bolnih. Umirajo zaradi radiacije v rudniku, silikoze in drugih poklicnih bolezni. V rudniku dela okoli 500 rudarjev, ki zaslužijo manj kot 300 evrov na mesec. Jaz za 40 let dela v rudniku dobivam 75 evrov pokojnine. Če delaš v rudniku v Afriki, dobiš več. Nihče se ne zanima za delavce in v resnici nihče ne skrbi za nas. To je zdaj velika svobodna družba, ampak pravična pa ni."

Rudarji so bili politično najbolj dinamična družba v Jugoslaviji. Kombinat Trepča je neposredno zaposloval okoli petindvajset tisoč ljudi, posredno pa štirideset tisoč. Tam so bili izobraženi ljudje, ki so bili v vrhu svojega posla. Bili so prvi po proizvodnji svinca in cinka v Evropi in drugi na svetu. Štrajk v

Starem trgu je ekonomsko nekaj pomenil. Zdaj v mestu praktično ni več ekonomije.

Novi direktor razdejanega kombinata Ferat Shala se v opuščenem poslopju na robu Mitrovice ukvarja z načrti, kako v mesto ponovno pripeljati ekonomijo. Nova generacija kosovskih menedžerjev se vprašuje, ali bo v obdobju, ko tudi velikim državam zmanjkuje denarja in ustavljajo tovarne, sploh mogoče kaj novega zagnati v državi, kjer nobena tovarna ne stoji pokonci sama od sebe. Delavci in njihove pravice so daleč spodaj na seznamu prioritet industrije, ki obstaja samo še v propadajočih zidovih nekdanjih obratov. Tudi on je kariero začel med stavko.

"Študenti prištinske univerze smo prvi dan stavke zahtevam rudarjev priložili še svoje izrazito politične zahteve. Mi smo bili nezadovoljni s političnim sistemom. To se nam je zdel idealen trenutek, da lahko naše radikalne zahteve postavimo v okvir delavskih zahtev. To je bil trenutek preobrata za nas in za rudarje. Nismo se v vsem strinjali, vendar smo videli potrebo po skupni nacionalni platformi. Takrat je v resnici nastala ideja organiziranega odpora. Ta dogodek je vplival na vse, kar se je dogajalo kasneje. Nam se je zdelo, da izražamo nezadovoljstvo zaradi čisto lokalne represije v pozabljenem kotu Balkana, v resnici pa smo bili del velikega toka protestov, ki je začel pretresati Vzhodno Evropo.

Pretreslo me je veliko reči. Ena od njih je bila podpora, ki smo jo dobili iz Slovenije. To je bil edini znak, ki smo ga dobili, da nismo sami. Slovenija je bila v Jugoslaviji edina luč, ki smo jo videli. Ta luč je bila zelo daleč, vendar dovolj blizu, da smo razumeli skupni interes."

Nexhmedin Spahiu je s položaja rutiniranega političnega analitika lepil skupaj Slovenijo in Kosovo v izvirne kombinacije. V devetdesetih letih je v Budimpešti predaval politično zgodovino Balkana in premišljal vse mogoče kombinacije.

"Leta 1989 smo mi s Kosova v Sloveniji videli edino svobodno ozemlje v Jugoslaviji. Za Slovenijo pa je bila stavka v Starem trgu zanimiva kot točka preloma nacionalnih politik. Takoj je pripeljala do razglasitve izrednega stanja na Kosovu in s tem je bilo konec enotne jugoslovanske politike. Vam se je zdel Stari trg izjemno dejanje represije, ki je ogrožala tudi vas. Za nas pa je bila to kontinuirana drama, v kateri je bil Stari trg zgolj zelo pomembna epizoda."

Zdaj mu je nekoliko žal, ker se je iz Budimpešte vrnil v Mitrovico. Vendar še vedno misli, da je prav to mesto vse od balkanskih vojn pa do zdajšnje razdelitve na albanski in srbski sektor pod nadzorom francoske vojske generator vseh procesov na Kosovu. Tukaj se stvari začenjajo in razširijo na celotno ozemlje. V Mitrovici se je začelo preoblikovanje Titove Jugoslavije po okusu srbskih elit, ki je pripeljalo do propada jugoslovanskega projekta. Mitrovica je hotela obdržati status quo, ker je slutila vojno. Zato so rudarji nosili Titove slike in zavzeli rudniško jamo. Hoteli so konzervirati stanje. Mitrovica je bila preslikava problema celotne Jugoslavije. Zato je bila v vojni najbolj porušeno mesto. Uničene niso bile samo zgradbe in mostovi, ampak tudi vsa ekonomija in družba. In tudi danes Mitrovica kaže, da Kosovo še dvajset let po stavki v rudniku ni popolnoma samostojna država.

"Tukaj je žarišče politične konfrontacije takšno, kot je bilo vedno. Tukaj se bije politični boj za samostojno državo na eni strani in za ohranitev kolonialnega odnosa na drugi strani. Kosovo je lahko resnična država ali prazna forma neodvisnosti kot Bosna in Hercegovina," je risal nič kaj optimistične scenarije bližnje bodočnosti.

Položaj je zapleten, ker je sever Kosova hkrati ujet v mreže razcepljene mednarodne politike in nasprotne strategije kosovske notranje politike.

"Kosovo je vedno imelo dve politični struji," je rekel Spahiu. "Eno je predstavljal Ibrahim Rugova, drugo Redžep Chosija. Hashim Thaçi je prevzel mesto Redžepa Chosije, Ramush Haradinaj pa mesto Ibrahima Rugove. Thaçi ima politično filozofijo kače. Kača je tudi njegov vzdevek. Haradinaj ima politično filozofijo buldožerja. Haradinaj poriva vse pred sabo, čisti prostor in asfaltira. Thaçi se giblje v travi kot kača in dvigne glavo samo takrat, ko vidi, da to lahko stori, in udari. Sta popolnoma nekompatibilna. Največja nevarnost za kačo je buldožer, ker na asfaltu zanjo ni življenja."

Z nekaj ironije in dobro mero poznavalsva je rekel, da se nova država še vedno zgleduje po Sloveniji.

"Za nas so Slovenci model dobrega funkcioniranja družbe. Slovenija ni bogata dežela. Razen ljudi nima resursov. Ne poznam nobene druge države v Evropi, ki bi tako spretno branila svoje interese s tako malo resursi. Nam se zdite kot evropski Japonci. Vsi okoli vas imajo več resursov, vam pa gre relativno najbolje."

Blerim Shala je pravkar postal podpredsednik Haradinajeve stranke in povezave med letoma 1989 in 2009 vidi kot povezave med jugoslovansko politiko do Kosova izpred dvajsetih let in sodobnimi evropskimi političnimi strategijami na Balkanu.

"Vem, da to morda zveni ošabno, vendar so vzporednice res smešne. S sklepi centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije nikoli nismo imeli težav. Bili so napisani v čudnem jeziku, vendar so bili korektni. Teoretično so bili v teh papirjih vsi problemi rešeni. Le da se nikomur ni sanjalo, kako jih izpeljati, in so zato poklicali policijo in vojsko. Podobno je s sklepi evropske komisije. Papirji so fantastični in jasno kažejo, kaj je treba narediti. Celoten načrt najdete na spletni strani evropske komisije. Od tega pa so naredili zelo malo." Po njegovi analizi je Jugoslavijo pokopalo, ker ni čutila nobene obveze, da realizira lastne odločitve. Podobno se zdaj dogaja z EU. Evropa se je odločila, da bo priznala Kosovo in da bo prevzela odgovornost za razvoj demokratičnih institucij. Pet njenih članic pa potem Kosova ni priznalo. Evropa je svoje notranje konflikte preselila sem in je ohromljena. Na Kosovu nima skupne evropske politike. Ima štiri, pet ali šest politik.

Nikjer ni to bolj očitno kot v Mitrovici, kjer evropske vojaške enote in politične institucije mesto delijo na dvoje pod mandatom, ki naj bi zagotovil njegovo enotnost. Vendar Shala gleda na zdajšnje dogajanje filozofsko. Delitev ni zadnje dejanje te zgodbe.

"Leta 1989 smo izgubili," je rekel. "Vendar se naša zgodovina vedno znova postavlja na glavo. Deset let kasneje smo na svoji strani imeli Tonyja Blaira, Joschko Fischerja, Robina Cooka, Jacquesa Chiraca in Billa Clintona, ki so imeli slabo vest zaradi genocida v Bosni, ko so evropske države in Amerika samo gledale, kaj se dogaja. Na Kosovu so intervenirali zato, ker v Bosni niso, in niso hoteli videti še enega morja krvi. Takrat smo se počutili močne. Za sabo smo imeli ves svet in postali smo partner Zahoda.

Zdaj smo kot država veliko močnejši, kot smo bili pred desetimi leti. Imamo pa opraviti z nekoordinirano Evropsko unijo in Ameriko, ki bo z novo administracijo šele zdaj rekonponirala svoj odnos z Evropo v razmerah globalne ekonomske krize. Imamo eno samo nacionalno strategijo razvoja. Postati članica EU in zveze Nato. Smo v podobnem položaju, kot je bila Hrvaška leta 1992. Smo bolj ali manj priznana država, ki ne nadzoruje celote

svojega ozemlja. Petina naše meje ni pod našim nadzorom. Miloševića ni več, v Beogradu pa še vedno deluje Miloševićeva politika."

Obstajajo pa še drugi svetovi. Nerimane Kamberi je svoj osebni razvoj doživljala kot paralelni proces nacionalnemu razvoju Kosova. V zadnjih dvajsetih letih je doživela vse.

Rojena je bila v Preševu v Srbiji. Oče je vso družino odpeljal v Bruselj, kjer je ekonomsko zelo uspel. Vse otroštvo in leta odraščanja je preživela v Bruslju. Ko se je vpisala na študij prava na jezuitski univerzi v prestolnici Evrope, je bila vsaj toliko Belgijka kot Albanka. Imela je literarne ambicije in je pri dvajsetih letih objavila dva romana v francoščini. Oba sta dosegla skromen uspeh. Zapletla se je v bruseljske literarne kroge.

"Leta 1988 se je oče, ki je bil zelo konservativen, odločil, da smo dekleta zdaj odrasla in da se moramo vrniti na Kosovo, da nas poroči. Jaz sem bila Belgijka, ki je bolje govorila in pisala francosko kot albansko. Živela sem življenje male buržujke. Doma smo živeli zelo konservativno življenje, ki so ga zahtevali naši starši, zunaj smo bili liberalni otroci iz uspešne družine."

Med študijem prava je bila aktivna borka za človekove pravice celega sveta in je podpisovala peticije za Saharova.

"Kosovo je bilo zelo daleč. Ko sem prišla sem, sem vprašanje človekovih pravic živela na ulici na vsakem koraku. Ko sem prvič stopila v Prištino, sem bila omotična. Tukaj bom živela? Tukaj. Ojoj. Vpisala sem se na fakulteto. Takoj sem postala članica sveta za človekove pravice in šla v Združene države z Ademom Demaqijem. Življenje se je vrtelo med demonstracijami, policijskimi represalijami, videla sem, kako so streljali ljudi, razganjali množice. Lomili so nam hrbtenico. Postala sem aktivistka. Iz Belgije sem se razvila v albansko nacionalistko. To je bil čas, ko ni bilo nič normalno. Življenje je bilo težko, vendar sem ga imela zelo rada. Poznala sem ljudi, ki so jih ubili ali zaprli, in živela sem pod policijsko uro. Hkrati pa sem bila evforična in sem hotela nekaj narediti.

Od leta 1989 do leta 1999 smo samo poskušali preživeti. Preživeti kot ljudje in kot družba. Problem je bil preživeti intelektualno. Naredili smo paralelne šole, v katerih smo ohranili našo kulturo. Sledili smo Ibrahimu Rugovi. On je predstavljal vse, kar ni bil režim. Ta strašni represivni stroj, ki je ždel na vsakem koraku. Rugova je hotel miren odpor. Zunaj so se dogajale vojne v

Sloveniji, na Hrvaškem in v Bosni. Mi pa smo bili izolirani. Slutili smo, da se tudi nad nas zgrinjajo temni oblaki, vendar nihče ni naredil nič, da bi jih razgnal. In tudi nismo imeli s čim. Hoteli smo samo preživeti. V sebi sem bila popolnoma prazna, zunaj pa je vedno bilo veliko ljudi."

Potem je prišlo leto 1999. Sama ni nikoli vstopila v OVK. Bila je humanitarna delavka v frankofonskih organizacijah. Vojake je srečevala v Drenici, v Vučitrnu in po odročnih vaseh. OVK je bila njena generacija. Hashim Thaçi je toliko star kot ona. Eden najpomembnejših poveljnikov Rexhep Selimi je bil njen sosed v bloku.

"OVK ni bila močna vojska. Videla sem jih v gumijastih škornjih s slabo oborožitvijo. Borili so se za ideale in vedeli, da nimajo skoraj nobenih možnosti. Imeli so samo prepričanje, da se mora represija nehati. Ko so leta 1998 ubili družino Jašari, sem vedela, da prihaja vojna in da bo zelo grdo."

Prve dni vojne leta 1999 je prespala. Ko se je začelo bombardiranje, je najprej hotela ostati v mestu.

"Nič nisem mogla jesti, lahko pa sem spala. Drugi dan so ponoči razrušili vojašnico, ki je bila poleg moje hiše." Ob dveh ponoči, pravi, so jo klicali s francoskega radia in jo vprašali, kako močno razrušena je bila ponoči Priština.

"Ne vem," sem odgovorila. "Zdaj sem se šele zbudila."

Moški so stali pri oknu in pili žganje, s katerim so se borili proti svojemu strahu. Povedali so ji, da se je hiša tresla od eksplozij. Ona pa ni slišala nič in je šla nazaj spat. Zbudilo jo je razbijanje po vratih.

"Srbi so postali tako agresivni, da ni bilo več mogoče zdržati. Po ulicah so pretepali in ubijali ljudi. Bili so tako prestrašeni, ker je prišel dan obračuna, da so jim popustile vse zavore. Tako močno so nas sovražili. Vendar je bilo sovraštvo del zelo dolge zgodbe. Četrty dan sem odšla v Skopje in tam delala v begunskih taboriščih."

Teden dni po prihodu vojakov Nata v Prištino se je vrnila.

"Dva srbska policista sta živela v mojem stanovanju. Odnese sta vse, kar se jima je zdelo dragocenega. Pustila pa sta akvarij z zlato ribico, ki sem jo kupila sinu. V stanovanju je bil akvarij, riba je preživela. Potem sem enkrat odšla na dopust in stanovanje pustila sestri. Ko sem se vrnila, ribe ni bilo več. No, vidiš, sem rekla sestri z zadoščenjem. Zlata ribica je preživela tri mesece srbske okupacije, treh tednov njene skrbi pa ne."

Teh dvajset let je imelo nepredviden stranski učinek. Kosovo je veliko manj konservativna družba, kot je bila prej.

"Ko sem prišla sem, je bila to družba, nad katero so gospodovali moški. Zdaj to ni več. Ženske smo se osvobodile in osvobodile smo svoje telo. Zdaj lahko rečemo ne in ja, kadar same hočemo. Veliko bolj kontroliramo svoj položaj kot pred dvajsetimi leti. Vsa ta gneča mednarodnih organizacij in tisočev tujcev je pustila globoke sledove. Skok je bil nenaden in brez prehodnega obdobja. Mlada dekleta imajo zdaj samo še svoje osebne zgodbe."

Nerimane Kamberi zdaj predava francosko literaturo na univerzi, pripravlja doktorat iz literarnih del Marguerite Yourcenar in piše knjige. Poezijo in romane.

"To hočem početi do konca življenja."

Ob deseti obletnici razglasitve samostojnosti sva leta 2018 s Tomažem Skaletom šla na Kosovo pogledati do kam je pokrajina prišla. Da bo potrebovala zelo dolgo obdobje političnega razvoja je bilo jasno že po vojnem uničenju leta 2000. Ampak kaj je preživelo od kulturne renesanse sedemdesetih in osemdesetih let? Stopila sva do kosovskega nacionalnega gledališča. Nazadnje sem Kosovski nacionalni teater videl v kavarni v Tetovu v Makedoniji leta 2000 kamor jih je pregnala Miloševićeva vojska. S pesnikom Alijem Podrinjo so kovali načrte kako pri življenju v begunstvu ohraniti živo kulturno življenje.

Ob deseti obletnici je Agim Sopi sedel v pisarni direktorja gledališča v monumentalni zgradbi sredi Prištine. Ni bil optimistično razpoložen.

»Vračata se cenzura in politično vmešavanje v delo gledališča, tako kot v osemdesetih letih,« je rekel v pisarni iz petdesetih let, ko so stene oblagali z masivnim svetlim lesom, pisalne mize pa so bile velike kot današnje pisarne. »Totalitarni režim, ki je govoril tuj jezik, smo zamenjali za totalitarni režim, ki govori naš jezik. To je resničnost Kosova.«

Kosovu zdaj vladata dva vojaška komandanta, s strankami, ki delujejo kot vojske. Vendar se je Sopi ob tem širo ko nasmejal. Ni prvič, da obupava nad družbo, v kateri živi.

»V tem gledališču sem leta 1981 postavil svojo prvo predstavo Ilirsko steblo in šel z njo na gledališki festival v Beograd. Takoj so jo prepovedali, češ da z njo spodbujamo nered in upor. Predstava je govorila o letargiji človeštva, ki

ga mora nekaj zbuditi, da bo drugače gledalo na svet. V mislih sem imel obroč stalinizma, ki je takrat začel kazati zobe, oni so videli mednacionalno vojno. » Prepoved je doživela tudi predstava Grobnica za Borisa Davidovića po zbirki novel Danila Kiša. Sopi je naredil predstavo o tem, kako so v stalinizmu preganjali Jude. Predstava je bila najprej velik uspeh, potem pa so v Beogradu ugotovili, da vse vloge Rusov igrajo srbski igralci, vse vloge Judov pa albanski. Borisa Davidovića je igral Faruk Begoli. »Tudi ta predstava je šla v bunker.«

Na vhodu v gledališče je visel plakat za predstavo Balkan Bordel mladega kosovskega dramatika Jetona Neziraja. Z vsemi orodji eksperimentalnega teatra se je lotil kritike politične ideologije kosovske države.

»Srbski umetniki do te točke še niso prišli,« je rekel Neziraj. »Ne govorijo o Srebrenici ali izgonu Kosovcev. Mi smo se z dejanji naših vojakov kot umetniki soočili. To družbi pomaga k emancipaciji. Borba za svobodo je permanentna stvar. Svobode ne izboriš enkrat za vselej, ampak vsakič znova.«

Ne počuti se samega. V podobnem položaju je Oliver Frlić na Hrvaškem in vsak umetnik na Madžarskem, Poljskem, v Makedoniji, ki ima opraviti z besnim nacionalizmom in ljudmi, ki vulgarnost agresivno ponujajo kot domoljubje.

Veteran gledaliških bitk Agim Sopi je na družbo pogledal z veliko manj razumevanja. Ministrstvo za kulturo je pravkar zamenjalo upravo gledališča in tudi on čaka, da ga odstranijo. Bil je preveč usp ešen. V roke je dobil gledališče z 2500 gledalci na leto, lani jih je imel 25.000. Vsak večer imajo predstavo, gledališče je osrednji del umetniškega življenja držav e. »Politika seveda vedno znova poskuša potisniti stvari na ničelno točko.«

Za Bordel Balkan se je moral boriti. Repertoar je rezultat velikih kompromisov. Vendar je takšno celo njegovo življenje. Režim Slobodana Miloševića mu je zaradi filma Človek iz zemlje leta 1984 prepovedal opravljati gledališki poklic in snemati filme. Bil je izoliran. »Samo Ibrahim Rugova me je vsak dan poklical in z mano sedel na kavi v kavarni Elida. Govoril je, da ne smem biti sam.« Po vojni je ponovno začel, kjer je pred tridesetimi leti končal. »Gledališču smo poskušali vrniti vsebino in profesionalizem. Pritegnil sem sodobne režiserje. Prišel je Mathew Lenton, ki je eden od treh najboljših angleških režiserjev. Postavil je B e n eškega trgovca. Privlekli smo And ra ša Urbana, ki je razbijač iz Novega Sada. Slovi po radikalnih predstavah, ki rušijo okope. Prišel je Dino Mustafić. Slobodan Unkovski iz stare generacije. Pogovarjali smo se s

Pandurjem, pa je prej preminil. Oliver Frlić bi moral delati tukaj, pa se nam je predstava podrla. Naš rojak Dritero Kasapi je direktor švedskega nacionalnega gledališča in je obljubil, da bo prišel.«

Dramatik Jeton Neziraj je sedel na stopnicah nacionalnega teatra. Za seboj je imel plakat svoje gledališke predstave *Bordel Balkan* in videti je bil zelo zadovoljen. V veliki dvorani so pripravljali sceno. Plakat so veterani vojne za osvoboditev Kosova enkrat že zažgali, vendar je bila njegova najbolj odmevna predstava na programu nacionalnega gledališča v tednu, ko je Kosovo praznovalo desetletnico razglasitve samostojne države.

Kosovski dramatik mlajše generacije na oder postavlja drame, ki so polne okrutnega humorja in strahovitih čustev. Njegove predstave še nikogar niso pustile hladnega. Da je pripadnik mlajše generacije, se takoj vidi že po tem, da skoraj ne govori srbsko, v angleščini pa se brežhibno znajde. Večino dni prebije v kleti stanovanjskega bloka v bližini Avenije Billa Clintona na periferiji mesta. Tam vodi gledališče in založbo Qendra Multimedia, ki stoji nasproti osnovne šole Xhemajla Mustafe in je središče alternativne kulture. Majhna dvorana v kleti in nizek prostor za pisanje nad njo. Treba se je skloniti, da z glavo ne zadeneš v cevi desetnadstropne stanovanjske stolpnice, ki tečejo po stropu. Eksperimentira v temnih podzemnih prostorih, njegova dela pa so narejena za luči velikih odrov.

»Na premieri *Bordel Balkan* je bil teater nabito poln,« je rekel. »V dvorani in pred gledališčem je bila množica policistov z vso opremo, v bližini pa so bile v pripravljenosti tudi vojaške enote Kfor z oklepniki.«

To ni bil majhen dosežek za odrsko predelavo Ajshilove *Oresteje*. Grško tragedijo je povedal v sodobnem jeziku kaotične kosovske oblasti. Poveljnik se vrne s fronte. Žena ga ubije. Njegov istospolno usmerjen sin Orest se vrne z dela v Nemčiji, kjer je gastarbajter. Ubije svojo mamo in njenega ljubimca Ajgista. In tukaj se šele začne. »Vzel sem Ajshila in z njim povedal balkansko zgodbo. Režirat sem jo dal madžarskemu režiserju iz Srbije Andrašu Urbanu. Struktura je enaka kot v antični drami in govori o povojnem obdobju. Le da se pri meni pojavijo vojaški veterani z naših bojišč in prostitutke, Orest ima ljubimca, Klitajmnestra nosi burko in je pod njo gola. Vsa protislovja družbe, ki je izšla iz strašne vojne.«

Ko so jo lani prvič postavili na oder gledališča v Prištini, je nastal velik škandal. Veterani Osvobodilne vojske Kosova so predstavo razumeli kot strašno provokacijo. Začele so se širiti govorice, da se v predstavi govori o trgovini s

človeškimi organi, vojnih zločinih, koristoljubju in podobnih neprijetnih temah. Združenje vojnih veteranov je sklenilo, da narodni teater pripravlja protinarodno predstavo. Dan pred premiero je osem članov združenja prišlo v gledališče. Od Neziraja in direktorja gledališča Agima Sopija so zahtevali, da prekličejo premiero. Poskušala sta jim razložiti pojem svobode umetniškega izražanja. Tudi oni so bili zelo jasni.

»Poglej, mi smo blokirali delo parlamenta. Misliš, da bomo imeli probleme z gledališko predstavo? Bolje zate, da nimaš premiere. Jutri bomo prišli in blokirali teater.«

Neziraj jih je prepričeval, naj si predstavo najprej ogledajo in jo potem podvržejo svojemu strogemu kritičskemu očesu. Naj se potem odločijo, ali je res protinarodna oziroma proti komu je v resnici uperjena.

»Zahtevali so besedilo. Rekel sem, da bi jim ga z veseljem dal, ker danes res nihče več ne bere gledaliških iger, vendar oni niso prišli kot bralci in ga zato ne dobijo. Šli so ven in mi grozili s smrtjo. Postalo je zapleteno. Izdali so sporočilo za javnost, da gre za protinarodno predstavo in da publiki odsvetujejo prihod, ker bodo oni zasedli gledališče. «

Potem se je zgodilo nekaj neobičajnega. Vsi kosovski intelektualci, novinarji in javne osebnosti so zahtevali, da se predstava odigra. Zbudilo se je nekaj, za kar se je mislilo, da na Kosovu ne obstaja več. Civilna družba. Veterani so začutili, da so naredili napako, in so utihnili. Premiera je stekla po načrtih.

»V dvorani nisi mogel niti stati. Prišli so tudi ljudje, ki nikoli ne pridejo v gledališče. Govorili so, da hočejo biti z mano.« Pred premiero je k Neziraju pristopil tudi mlad Srb.

»Prišel sem te podpret.«

»Za božjo voljo, ne govori z mano v srbščini, že tako so vsi v luftu. To res ni podpora, ki bi jo rabil v tem trenutku,« ga je odgnal Neziraj.

To je bila polemika med Albanci. Prišli so v glavnem moški. Navdušenje nad Bordelom Balkan je bilo nepopisno.

»Kritike so bile zelo dobre,« je rekel Neziraj. Najbolj zanimiva je bila kritika, ki so jo napisali v društvu veteranov. »Na Kosovu ni bilo Agamemnonov. Agamemnoni so v Srbiji. Mi nismo šli rušit Troje. Predstava je delo agitpropa, organiziral jo je srbski režiser.« Razen kritike društvo veteranov ni izvedlo nobenih drugih korakov. Kljub grozečemu začetku se je predstava iztekla v še kar civilizirano polemiko. Ob vsaki reprizi je dvorana polna, gledalci jo ali sovražijo ali pa so navdušeni. »Veš, tole s policijsko zaščito na premieri zveni

dramatično. Hočem reči, da smo imeli policijsko zaščito tudi takrat, ko smo imeli predstavo v Beogradu.« Neziraj je postavil tudi predstavo Petdeset nijans gejevstva, ki je vzbudila veliko vznemirjenje in gledališče je varovala policija. Ampak predstava je prebila zid molka. Mesec dni kasneje so imeli v Prištini prvo Parado ponosa.

»Seveda so se odzvali s trditvami, da na Kosovu nikoli nismo imeli istospolno usmerjenih. To so prinesli pripadniki mednarodnih organizacij, ki so zasedli našo državo. Oni so zdaj krivi za vse naše težave. Sovraštvo do Srbov se je preneslo na pripadnike mednarodnih organizacij. Za naše težave niso več krivi Srbi, ampak mednarodna skupnost.«

Jeton Neziraj pravi, da stvari gredo na bolje kljub neskončnim komplikacijam, ki so jih prinesle vojna, osvoboditev z mednarodnimi silami in šepajoča država z omejeno suverenostjo pod mednarodnim protektoratom, ki je iz tega nastala.

»To je velik napredek za družbo. Pred dvema ali tremi leti Bordel Balkan ne bi mogel biti postavljen na oder. Tudi gejevske predstave ne bi mogli imeti, zdaj pa jo lahko. To je postalo možno zato, ker smo vztrajali. Šli smo v konflikt in nismo popustili. Govorili so mi, da v kosovski družbi te reči niso mogoče. Pa so. Treba si je izboriti prostor za umetniško svobodo, ker je to del svobode v vsakdanjem življenju. Ni umetniške svobode brez politične svobode. Stvari se spreminjajo. Ne samo na slabše, ampak tudi na boljše. Leta 2012 je nastal strašen škandal s predstavo Let nad kosovskim gledališčem. Hoteli so jo prepovedati, ampak sem vztrajal. Navadil sem se na grožnje s smrtjo na Facebooku.«

Pravi, da so kosovski umetniki prvi začeli vojno obravnavati kot nekaj, v čemer so se dogajali tudi vojni zločini. »Vse naše družbe so gradbišča demokracije. Vedno je tako. Počistiti moramo naš vrt. Razlaganje, kakšne zločine so naredili Srbi, ne prispeva k napredku albanske družbe. Mi moramo počistiti z našimi stvarmi. Morda bodo tudi Srbi kdaj pogledali na svojo družbo. Morda pa si bomo imeli kaj povedati.«

Duh upora iz enajstega horizonta rudnika v Trepči je preživel. Morda ne v obliki, ki so si jo predstavljali rudarji ko so zaprli rudnik in začeli glasovno stavko. Kosovo je še vedno gradbišče demokracije. Gradbišče nikoli ni lepo. Vendar se skozi oči Jetona Neziraja kaže zgradba, v katero bo lepo vstopiti.

CANKARJEV DOM

Ali Žerdin

Če želi letos človek obujati spomine in praznovati obletnice, je ponudba res pestra. Obeležimo lahko 500. obletnico smrti renesančnega genija Leonarda da Vincija, 50. obletnico Woodstocka, 30. obletnico padca berlinskega zidu. Praznujemo lahko 30. obletnico ustanovitve Slovenske demokratične zveze, 30. obletnico nastanka Majniške deklaracije, 30. obletnico ustanovitve krščanskih demokratov ali 50. obletnico pristanka na Luni.

Pri obletnicah je po eni strani zanimivo spremljati, kakšno je sorazmerje med pomenom dogodka in odmevnostjo tega dogodka v časovni perspektivi. Pomenljivo pa je tudi, katere pomembne obletnice niso več del imaginarija nacionalne zgodovine. Katere obletnice so spregledane? Spregledan je 27. februar 1989. Spregledano je zborovanje v Cankarjevem domu, na katerem je celoten slovenski politični lok protestiral proti uvedbi izrednih razmer na Kosovu. Izjava Proti uvedbi izrednega stanja, za mir in sožitje na Kosovu, prebrana tistega dne v Cankarjevem domu, je eden ključnih dokumentov zadnjih desetletij. Pred razčlenitvijo pomena dogodka v Cankarjeve domu velja ponoviti, kdo se je podpisal pod izjavo:

Republiška konferenca SZDL, Zveza sindikatov Slovenije, Zveza socialistične mladine Slovenije, Zveza komunistov Slovenije, Zveza združenj borcev NOV Slovenije, Slovenska kmečka zveza, Zveza slovenske kmečke mladine, Socialdemokratska zveza Slovenije, Slovenska demokratična zveza, Zveza društev ŠKUC Forum, Debatni klub 89, Komisija pravičnost in mir, Slovenska skupina Helsinške deklaracije, Hrvatska skupina Helsinške deklaracije, Slovenska študentska zveza, Skupina/Grupa 88, Društvo slovenskih pisateljev, Slovenski center PEN, Medškofijski odbor za študente, Odbor za varstvo človekovih pravic, Svet za varstvo človekovih pravic pri RK SZDL

Pobuda za manifestacijo v Cankarjevem domu je nastala na političnem robu. Novinar Mladine Ervin Hladnik Milharčič in urednik Mladine Franci Zavrl sta se v zadnjih dneh februarja 1989 vrnila s Kosova. Med drugim sta v Starem trgu spremljala tudi začetek rudarske stavke. Ob zaostrovanju stavke se je pri Mirjam Milharčič Hladnik in Ervinu 25. februarja zbrala skupina ljudi – med drugimi so sestanku prisostvovali Jožef Školč, Gregor Golobič, Slavko Gaber, Igor Bavčar, Tomaž Mastnak, Pavle Gantar, Jasa Zlobec. Prvotna ideja, da bi v znak solidarnosti z rudarji iz Starega trga organizirali demonstracije, je bila po razpravi umaknjena. Jožef Školč je z namero, da bi organizirali solidarnostno manifestacijo že med samim sestankom seznanil Janeza Stanovnika, predsednika predsedstva Slovenije, potem pa je Školča na Hladnikovo telefonsko številko poklical Milan Kučan in podprl pobudo o skupnem zborovanju.

26. februarja se je sestanek nadaljeval na Dalmatinovi 4, kjer je bil sedež Zveze socialistične mladine in sindikalne organizacije. Sestanek se je končal z dvema sklepoma: organizacije, ki so podpirale skupno zborovanje, so napisale izjavo, s katero so nasprotovale uvedbi izrednega stanja na Kosovu. Hkrati so udeleženske sestanke sprejele sklep, da bo zborovanje naslednjega dne, 27. februarja, v Cankarjevem domu. Organizacijsko plat sestanka je prevzela mestka konferenca socialistične zveze delovnega ljudstva, ki jo je vodil Jože Hartman.

Zakaj je zborovanje v Cankarjevem domu eden ključnih političnih dogodkov osemdesetih let 20. stoletja? Prvič, gre za gesto solidarnosti s pripadniki druge narodnosti. Iz slovenske civilne družbe je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja sicer prišlo nekaj pobud, s katerimi so se sile slovenske politične opozicije solidarizirale z osebami ali skupinami iz drugih republik. Leta 1984, denimo, je slovenska politična opozicija s peticijo podprla šest beograjskih levo-liberalnih intelektualcev, ki jih je policija preganja zaradi organizacije t.i. beograjske svobodne univerze. Peticija v podporo preganjanega nacionalista Vojislava Šešlja je bila odmevna tudi v Sloveniji. Iz Slovenije je prihajala pobuda za ukinitve člena 133 kazenskga zakona SFRJ; žrtve preganja zaradi verbalnega delikta so bile predvsem iz drugih delov SFRJ.

Kritični tisk na v drugi polovici osemdesetih let redno poročal o policijskem in vojaškem nasilju na Kosovu. Petición v podporo rudarjev iz Starega trga pa je bila posebej množična. Izjavo Proti uvedbi izrednega stanja, za mir in sožitje na Kosovu je namreč podpisalo milijon prebivalcev Slovenije.

Drugič, prvič v novejši slovenski zgodovini je celoten politični lok pristopil k isti pobudi. Uvedbi izrednih razmer na Kosovu je nasprotovala tako oblastna struktura kot nastajajoča opozicija. Kosovske rudarje je podprla tako partija kot rimskokatoliška cerkev. Za sožitje na Kosovu sta si prizadevali tako Društvo slovenskih pisateljev, osrednja institucija nacionalne kulture, kot Zveza društev Škuc-Forum, središče alternativne kulture.

Tudi če podpisnike izjave Proti uvedbi izrednega stanja postavimo v daljši časovni okvir, bomo zelo težko našli izjavo, s katero se bi strinjal celotne politični lok. Osvobodilna fronta med letoma 1941-1945 še zdaleč ni imela takšne širine. Politična enotnost, ta sicer dvorezno politično stanje, v zadnjem stoletju ni bila ravno gosto posejana. Leta 1989, torej v času, ko se je enopartijski režim lomil, večstrankarski pa še ni bil dokončno vzpostavljen, politična enotnost še zdaleč ni bila samoumevna. Maja 1989, ob nastanku Majniške deklaracije in Temeljne listine, politične enotnosti ni bilo. Izjava Proti uvedbi izrednega stanja je anticipirala politično enotnost, ki je bila naslednjič dosežena decembra 1990, pred osamosvojitvenim plebiscitom.

Ob poudarjanju enotnosti, ki je bila dosežena med zborovanjem v Cankarjevem domu, s to oceno vendarle ne gre pretiravati. Dosežen je bil konsenz o temeljnih načelih, znotraj političnega loka pa so vendarle obstajale razlike, ki so bile izražene med govori nastopajočih v Cankarjevem domu. Če je Milan Kučan govoril, da bo v Starem trgu padla odločitev o avnojski Jugoslaviji, je Igor Bavčar, govornik Odbora za varstvo človekovih pravic, kritiziral tudi ravnanje slovenske oblastne politike. »Država, ki lahko le z izrednimi ukrepi rešuje politične, gospodarske in nacionalne probleme, izpričuje svojo zgodovinsko nesposobnost. V taki državi nismo pripravljeni živeti,« je Bavčar pribil na koncu svojega govora.

Če poudarjam konsenz slovenskega političnega loka o temeljnih načelih, velja to umestiti v sociološko perspektivo. Zborovanje v Cankarjevem domu je bistvena politična prelomnica, ker od lahko tedaj naprej govorimo o zametkih

konsenzualne politične elite. Sociolog John Higley s pojmom konsenzualna elita označuje tiste elitne formacije, ki se sicer razlikujejo glede detajlov, nikakor pa pod vprašanj ne postavljajo temeljnih načel. Da gre za zametke konsenzualne elite, kaže razvoj dogodkov.

Po zborovanju v Cankarjevem domu so se v okviru socialistične zveze delovnega ljudstva odvijali sestanki, katerih cilj je bil doreči, na kakšen način bo Slovenija vzpostavila večstrankarski sistem in legalizirala nove politične skupine. Do 11. septembra 1989 se je pod pokroviteljstvom SZDL odvijalo devet sestankov »koordinacije organizatorjev zbora v Cankarjevem domu«, do novembra 1989 pa so sledili še trije sestanki, katerih rdeča nit je bilo vprašanje, kako organizirati večstrankarske volitve. T.i. okrogla miza, forum, ki je vzpostavim temeljna načela večstranskega sistema, je neposredni naslednik koordinacije organizatorjev zbora v Cankarjevem domu. Gregor Golobič, v tistem času član vodstva zveze socialistične mladine Slovenije, je v komentarju za Mladino zapisal, da je CD – kratica za Cankarjev dom, pa tudi kratica za zgoščenko – tehnika prihodnosti.

Povzemimo: če je za vzhodnoevropske države leta 1989 značilno, da so skušale stare in nove politične skupine konsenz o temeljnih vprašanjih političnega ustroja doseči na t.i. okroglih mizah, predparlamentarnem forumu srečevanja vseh političnih sil, je med marcem in septembrom 1989 to vlogo v Sloveniji odigrala koordinacija organizatorjev zbora v Cankarjev domu. V okviru koordinacije je tekla razprava o oblikovanju posebne izjave o viziji prihodnosti, vendar koordinacija tega dela ni končala, ker je del opozicije maja 1989 samostojno sprejel Majniško deklaracijo. Koordinacija se je potem septembra 1989 preoblikovala v okroglo mizo, finale iskanja konsenza o načinu organiziranja političnega prostora pa se je odvrtil v skupščinskih odborih, na katere pa so bili vabljeni tudi predstavniki politične opozicije. Detajli o volilnem sistemu ter načinu organiziranja političnih strank so bili dorečeni v skupščini.

A vrnimo se k izhodiščni ugotovitvi, da je v letu, ko je na koledarju množica obletnic, dogodek v Cankarjevem domu ostal spregledan. Do neke mere je to morda celo dobro, saj kaže, da iz dogodka v Cankarjevem domu nihče ne skuša kovati političnega kapitala. Ker je bil v dogodek vključen celoten političen lok, ne more s poudarjanjem lastnih zaslug nihče ničesar pridobiti.

Četudi se je na trenutke zdelo, da bi lahko koordinacija iz Cankarjevega doma razpadla in da bi se lahko kateri od udeležencev distanciral od ravnanja drugih nastopajočih, se to ni zgodilo. Da koordinacija ni razpadla, je toliko pomembneje, ker je se je že 28. februarja 1989 slovenska politika znašla pod hudim srbskim pritiskom. Kljub pritiskom se oblastna struktura ni umaknila. Trideset let po dogodku ne more nihče trditi, da je bil kak drug udeleženec zborovanja v tistem trenutku neiskren. Ker je prva pobuda za manifestacijo nastala na robu političnih organizacij, ne pa znotraj bolj ali manj etabliranih političnih skupin, nobena od političnih strank ne bi imela moralne pravice, da si pripenja odlikovanja za zasluge.

Po eni strani je torej ob zborovanju v Cankarjevem domu spoznanje, da SFRJ nima perspektive, postalo široko sprejeta teza. Po drugi strani so procesi, sproženi z zborovanjem celotnega političnega loka, vodili v formalizacijo političnih odnosov. Koordinacija organizatorjev dogodka v Cankarjevem domu je postavila ključne parametre parlamentarne demokracije kot forme. Hkrati je dogodek v Cankarjevem domu pomemben za dozorevanje politične kulture. Zavračanje izrednih razmer, zavračanje politične prakse, da lahko vojska posega v urejanje notranjepolitičnih razmer, je s podpisovanjem izjave Proti uvedbi izrednega stanja postala politični standard. Ki pa – to je treba dodati – ni bil brezprizivno sprejet.

DRŽAVA KOSOVO IN ALBANSKI NAROD

Vojko Volk

Uvod

V času, ko sem na Kosovu deloval kot slovenski diplomat je nanese, da sem imel to posebno in redko čast, da sem bil v drugi polovici leta 2007 v Prištini predstavnik predsedujoče države EU v imenu takrat predsedujoče Portugalske, v odločilni prvi polovici leta 2008 pa v imenu Slovenije, torej v času, ko Kosovo razglasi neodvisnost in prične svojo pot samostojne države. Biti predsedujoči je pomenilo sodelovanje v posebni koordinacijski skupini vodilnih držav, ki so jo sestavljali kolegi iz ZDA, Nemčije, Francije, Italije in Rusije, vodja mednarodne misije UNMIK in poveljujoči KFOR, vojaške mednarodne misije na Kosovu pod vodstvom NATO. Hkrati sem s pomočjo vodje delegacije EU koordiniral tudi delo skupine predstavnikov članic EU, med katerimi je prihajalo do vse večjih razlik v pogledih bolj ko se je približevala razglasitev neodvisnosti. Dela je bilo skratka čez glavo, pri čemer mi ni bilo v pomoč dejstvo, da sem bil v slovenskem predstavništvu edini diplomat. Zato se še danes s hvaležnostjo spomnim nesebične podpore nemškega in italijanskega kolega, pa francoske veleposlanice, ki so mi pomagali na vse možne načine, največkrat tako, da so me nadomestili na kakšnem srečanju na terenu ali pa mi pomagali pri dialogu s kosovskimi oblastmi. Vedno hvaležen bom tudi številnim pripadnikom različnih kontingentov slovenske vojske in policije, ki so tam skrbeli za varnost prebivalstva a tudi za mojo varnost, ko sem potoval na srečanja na različne konce Kosova in so mi nudili pomoč pri prevozi in zaščiti. Kar nekajkrat so me rešili iz varnostnih zadreg, kot smo temu rekli, še zlasti, ko sem odhajal na sever Kosova in v srbska naselja, kjer tujih gostov niso bili prav vajeni niti se jih niso posebej veselili. Nazadnje sem na sever Kosova odhajal kar sam, sklenil sem številna prijateljstva, posebej s pokojnim Oliverjem Ivanovićem, ki je bil lani kruto in zahrbtno umorjen in me je njegova smrt močno pretresla, kot slutnja nečesa, kar na Kosovu ne bo ostalo brez posledic. V takrat zaprti, z vojniki zastraženi in skoraj povsem izolirani vasi Goraždevac pri Peči sem obiskoval Sloba Petrovića, Srba, ki se je trudil sprejeti novo državo Kosovo v zameno za podporo in razumevanje za Srbe in tudi za spravo, a mu to še do

danes ni povsem uspelo. Obiskoval sem čudovite kosovske planine in spoznal preproste ljudi, ki so me podučili o temeljnih modrostih človeškega dostojanstva in sobivanja, vsega tistega torej, kar ljudje uničimo, ko v nas prevladata neznanje, strah in sovraštvo in zanetimo vojne. Kje drugje se človek lahko bolje poduči o tem, da moramo biti ljudje najprej ljudje kot ravno tam, kjer je sovraštvo pregazilo razum in so tisoči umirali samo zato, ker so bili drugačne narodnosti ali vere. Dveletna izkušnja na Kosovu je v meni utrdila globoko prepričanje, da je edina pot sobivanja med narodi širjenje znanja in strpnosti med ljudmi, vsak dan in vsepovsod, pri čemer je posebej pomembna vzgoja mladih generacij. Neznanje in strah sta namreč kot nitro in glicerini; vsak posebej sta neškodljiva, ko pa se povežeta postaneta eksplozivna. Nasproti moramo zato postaviti znanje in pogum, ki ju moramo privzgojiti mladim zato, da se oblikujejo kot samozavestni posamezniki, ker samo taki lahko ustvarijo zdrave temelje naroda.

Miti, legende in življenje

Po prihodu na Kosovo sem se prvič resneje soočil s paleto različnih pogledov na etnogenezo Albancev na Kosovu in z miti in legendami, v glavnem velikoalbanskimi. Tuji diplomati so to praviloma označevali kot nacionalni romanticizem, ki bi ga bilo treba ljudem "izbiti iz glave", kosovskim politikom pa dopovedati, da je država nekaj drugega in predvsem veliko več kot narod, predvsem pa večja odgovornost tudi do tistih, ki niso Albanci a so vseeno povsem enakopravni državljani. Tako so se ob teh starih oziroma klasičnih mitih pojavili tudi novi, denimo tisti o domnevno velikih razlikah med Albanci v Albaniji ter vsemi ostalimi, zlasti pa tistimi na Kosovu. Tovrstna pripoved je nastala kot odraz priprave na samostojnost in jo je podpiral tudi del mednarodne skupnosti. Šlo je za reševanje ti. kosovskega vprašanja, zlasti pa problema, ki je nastal kot odraz dejstva, da je res. VS ZN 1244 Kosovo še vedno štela za integralni del ozemlja takratne ZRJ. V teh pripravah, ki so svoj vrhunec doživele v obliki ti. Ahtisaarijevega načrta (po neuspelih poskusih ga leta 2007 VS ZN ni sprejel, op. vv), so nastajala tudi določena "zagotovila", da bo Kosovo sposobno postati lastna država z lastno nacionalno identiteto in efektivno sposobnostjo "nation building". A bolj kot da bi se s tem ukvarjali sami kosovski politiki in mednarodni upravitelji Kosova, so bile te razprave

predmet strokovnih in akademskih krogov, ki so se sicer lotevali pravih tem a na nepravi način. Na podlagi številnih razprav, ki so bile strokovno sicer dokaj korektne, so nastajale političnim potrebam prirejena "splošna prepričanja", ki so dejstvom ustrezala le delno;

- da se Albanci na Kosovu zgodovinsko, politično, kulturno, civilizacijsko, karakternost in celo jezikovno močno razlikujejo od Albancev na Kosovu;
- da obstajajo med Albanci na Kosovu in v Albaniji zgodovinske razprtije, da se v resnici ne razumejo in so celo sovražno nastrojeni drug do drugega;
- da si Albanci na Kosovu tako močno želijo lastne države, da jih združitve z Albanijo ne zanima več in jih nikoli niti ne bo zanimala;
- da si niti Albanci v Albaniji ne želijo, da bi se jim pridružili Albanci s Kosova.

Ta prepričanja so po letu 2004 in še zlasti v času tik pred osamosvojitvijo Kosova postala prevladujoč politični diskurz. Ob osamosvojitvi Kosova se ključna opozorila niso več nanašala na grožnjo nastanka Velike Albanije ampak na nevarnost, da Kosovo kljub deklarirani osamosvojitvi ostane življenjsko odvisno od mednarodne skupnosti in postane ti. failed state. Del teh opozoril je bil utemeljen, Kosovo ostaja država v notranje in zunanje političnem medprostoru, iz katerega še danes ni jasno razvidne poti. Kosovo priznava dobra polovica držav članic ZN, ne priznava pa je niti petero članic EU, zaradi obstrukcije Srbije in Rusije pa se ne more včlaniti v ključne mednarodne organizacije, začeniši z OZN. V še slabšem položaju je Srbija, ki vztraja pri politiki, da je Kosovo Srbija. Ker si s tem lasti ozemlje, na katerem nima nobene efektivne oblasti, si zapira vrata v EU, ker v zraku obvisijo temeljna vprašanja; kolikšen je obseg ozemlja države Srbije, koliko ima prebivalcev in kako na celotnem ozemlju izvaja svojo suverenost oziroma oblast.

Zgodovina je pomembna a prihodnost je pomembnejša

Ob osamosvojitvi Kosova se je veliko ugibalo o tem, da bo reakcija Srbije ostra, da bo skrivnostna večtisočglava organizacija ti. Armija Cara Lazara napadla Kosovo in zasedla ozemlje severno od reke Ibar in ga pripojila Srbiji, da se bodo Srbi na Kosovu uprli z orožjem itd. Nič od tega se ni uresničilo. Še

največ škode so ob osamosvojitvi Kosova utrpeli uničeni prostori ameriškega in slovenskega veleposlaništva v Beogradu. Ključna reakcija Srbije na samostojnost Kosova je nazadnje bila povsem legitimna in miroljubna zahteva, ki jo je Beograd vložil na Mednarodno sodišče v Haagu (ICJ), da oceni, ali je bila proglašenje neodvisnosti Kosova skladna z mednarodnim pravom ali ne. Ko je sodišče ICJ leta 2010 objavilo mnenje, da osamosvojitve Kosova ni bila neskladna z mednarodnim pravom je bilo pričakovati, da se bodo srbski odpori do novonastale države zlagoma umirili. Izkazalo se je, da je napredek pri tem zelo počasen, kar veliko bolj kot Kosovu škoduje Srbiji, še zlasti kot državi, ki kandidira za članstvo v EU. Argumenti Srbije zoper neodvisnost Kosova so bili še do nedavna izrazito pripovedniški in romantični, vezani na mite in legende o Kosovski bitki in Kosovu kot zibelki srbstva. Škodljiva prepričanja so širili tudi srbski akademiki z nacionalističnimi pogledi in čudnimi razlagami pravice narodov do samoodločbe, pa o tem, da Albanci na Kosovu niso narod in te pravice nimajo, do povsem absurdnega ugovora, da en narod ne more imeti dveh držav pri čemer ravno Srbi odlično poznajo primer Grčije in Cipra.

Od presoje ICJ dalje Srbija vse svoje napore usmerja v diplomatsko oviranje Kosova na vseh področjih, zlasti pa preprečuje možnosti, da bi se Kosovo včlanilo v katerokoli pomembnejšo mednarodno organizacijo začevši z OZN, kar ji z izdatno pomočjo Rusije in ruskega veta tudi uspeva. Zadnji tovrstni "uspeh" Srbije in Rusije je vezan na poskus Kosova, da se včlani v Unesco. Srbski diplomaciji je zadnji hip uspelo prepričati nekaj držav, da so se vzdržale, Kosovu pa je za vsega 3 glasove propadel poskus včlanitve v Unesco. Srbija je ta uspeh slavila kot svojo veliko diplomatsko zmago. Realno gledano je ta "zmaga" klavrna in zaradi nje ne bodo ljudje v Srbiji nič bolje živeli, predvsem pa ne nakazuje, da bi državi lahko v doglednem času uredili odnose na način, da bi se na nek način priznali in obe hitreje nadaljevali pot proti članstvu v EU. Brez ureditve odnosov s Kosovom Srbija ne bo mogla v EU, Kosovo pa niti v OZN. V vsakem primeru zaradi neurejenih odnosov s Kosovom več tvega tisti, ki lahko več izgubi in to je Srbija. Pod vodstvom PV Vučića je Srbija naredila opazen premik v smeri v EU in odmik od iracionalnih ravnanj do Kosova, ni pa še sposobna v celoti sprejeti povsem racionalnega pristopa, takega, ki bi v ospredje namesto čustev ljudi postavil prave nacionalne interese, tiste, ki zadevajo gospodarstvo in blaginjo državljanov.

Največja žrtev teh razmer so mladi, ki množično zapuščajo tako Srbijo kot Kosovo. Zgled za Srbijo so lahko odnosi Kitajske s Tajvanom, ki so preko pragmatizma prešli v skoraj polno normalizacijo v kateri obe državi napredujeta.

Na vprašanje, kaj je resnični končni cilj Srbije, ko Kosovu preprečuje včlanitve v mednarodne organizacije, predstavniki Srbije nimajo prepričljivega odgovora. Ker med resnimi srbskimi politiki najbrž nihče ne pričakuje, da se bo Kosovo kdaj vrnilo k Srbiji, pametni srbski politiki pa si tega bremena niti ne želijo, je na dlani, da je srbsko-rusko oviranje Kosova esencialno politično početje. A medtem ko Srbiji to oviranje ne prinaša nobenih koristi, prej škodo, je cilj Rusije jasen; ohranjanje zamrznjenega konflikta na Balkanu, ki je lahko vselej dobrodošel vzvod za podžiganje proti albanskih in pro ruskih čustev na politično že tako pregretem Balkanu. Rusi Srbe spodbujajo pri brezupnem zaklinjanju, da je Srbija Kosovo medtem, ko hkrati pomilujejo Ukrajince, ko se zaklinjajo, da je Krim ukrajinski.

Država kot odgovornost

Spoznanje o tem, kako zahteven je lahko korak od naroda do države je na Kosovu v tem času prišlo do polnega izraza in to večina politikov in ljudi posledaj razume. A prišel bo čas, ko bodo v novih razmerah potrebne nove odločitve. Če v naslednjih 10 letih na Kosovu ne bo sprememb na bolje, na drugi strani pa bo Albanija zmerno napredovala in se razvijala in prišla do vrat EU, se utegnejo današnja razpoloženja med ljudmi obeh držav bistveno spremeniti v korist tesnejše povezave oz. združitve. Namesto čakanja pred zaprtimi vrati EU, čakanja na vizno liberalizacijo in obet boljšega življenja, se utegne že naslednja generacija kosovskih politikov odločiti za bližnjico in predlagati državno povezavo z Albanijo če ne celo kar združitev v zvezno državo. Ta potreba utegne postati preprosto fiziološka in bolj odraz realne stiske kot pa ideoloških potreb in političnega romanticizma. Dobitki za prebivalstvo Kosova bi bili takojšnji, predvsem bi dobili potni list, s katerim se zares lahko potuje, kar danes ne morejo. Pa vendar vsi, ki imamo te kraje in ljudi vseh narodnosti in ver preprosto radi, dobro vemo, da si tega ne gre želeči in bo za vse mnogo bolje, če Kosovo utrdi svojo državnost, postane član OZN in stopi na pot

članstva v EU. Ali z drugimi besedami; Kosovo naj samostojno vstopa tako v odnose z Albanijo kot Srbijo in naj bo s tem tvoren in odgovoren del regionalnega sodelovanja na Balkanu. Navsezadnje je tako, da bo mogoče EU v nove širitve prepričati na edini in hkrati najboljši možen način, tako, da bodo države Balkana znale med seboj sodelovati, ustvarjati sožitje, stabilnost in napredek.

SHOQATA KULTURORE SHQIPTARE MIGJENI NJË PËRPPJEKJE E SUKSESHME PËR KOSOVËN

Prof.Ass.Dr.Arsim Sinani, Universiteti i Prishtinës

Vetë fakti se dokumenti i themelimit të Universitetit të Tetovës u ruajt për më shumë se dy dekada e gjysëm nga profesori Martin Berishaj¹ flet për rëndësinë dhe besimin që e kishte Shoqata kulturore shqiptare “Migjeni”, e Ljubjanës. Me këtë argumentin dua ta filloj dhe kthej në vemendje atë se sa i rëndësishëm ishte ky institucion shqiptar, i mbështur nga miqtë tanë slloven². Teksa po shfletoja faqet e revistës “Alternativa” që dilte si organ i Shoqatës “Migjeni” mu kujtuan faljet e gjaqeve që asokohe edhe në qytetin tim e tutje bëhej nga rinia studentore, ish të burgosurit politik dhe inteligjenca shqiptare. Sdi se si po numri i parë kur më ra në dorë ishte një festë e vërtetë dhe në aktivitetet e shumta që bëheshin në Maqedoni nga shqiptarët kjo revistë shpërndahej, pse jo revista nga Tetova shpërndahej gjithëandej dhe ishte stacioni i fundit prej ku hynte në Kosovën e robëruar në shekullin e kaluar³. Në një takim që e pata enkas me njërin nga anëtarët e redaksisë Enver Nezirin më bëri përshtypje teksa e intervistoj gjithë ai lum informacioni që më dha. Psh një shqiptar tek i cili mbledheshin bashkë dhe vepronin shqiptarët atje. Apo më bëri përshtypje shumë se si profesori Ukshin Hoti e ka mbushur veturën përplot me revista dhe nëpërmjet Sërbisë e ka sjell në Kosovë. Poashtu nëse Vatra në SHBA ishte një strumbullar dhe elita e asaj kohe shqiptare atje duhet thënë se Shoqata kulturore pse jo edhe pan shqiptare “Migjeni” e luajti këtë rol në mbajtjen ndezur të çështjes shqiptare në Ballkan, me ndihmën e miqve tanë slloven. Për mua psh Jasha Zillobec nuk është emër i panjohur apo Janez Jansha, apo Pranvera sllovene, shtëpia

¹ Pasi Universiteti i Tetovës u themelua në kohë të vështira dokumenti u ruajtë në Ljubjanë nga prof.dr.Martin Berishaj i cili e ruajti dokumentin si amanet i lënë nga prof.dr.Fadil Sulejmani. Dokumenti konsideroj i humbur dhe origjinali nuk gjendej pasi që policia në vazhdimësi i arrestonte drejtuesit e këtij institucioni arsimor dhe e pengonte punën e vetë.

² Bisedë me prof.dr.Martin Berishaj 30 shtator 2018

³ Bisedë me Enver NEZIRI veprimtar i cili asokohe vepronte në Shoqatën kulturore Migjeni 25 shtator 2018

simbol i Sllovenisë "Cankarjev Dom" dhe shumë detaje tjera, pasi që pranvera sllovene për të gjithë ne ishte një inspirim, sepse në atë kohë e shihnim veten si pjesë e gëzimit tonë se Sllovenia po ikte nga dominimi serb, kjo s'duhet fshehur, simpatia jonë mbetet edhe sot e madhe për sllovenët dhe Slloveninë. Poashtu edhe roli i shqiptarëve që vepruan atje në mbështetjen e kauzës sllovene ishte dmth dhe dha rezultat shumë të rëndësishëm në krahurën që po kalonte çështja shqiptare në Jugosllavinë që po rrënohej.

Duke qenë se jam djali i intelektualit Ramadan Sinani dhe duke jetuar si i ri me brengat e shqiptarëve në Kosovë pikësëpari, në Shqipëri, Maqedoni, Luginë, Mal të Zi e gjetu kam pasur mundësinë që këto zhvillime të ndiej nga afër pasi që nuk kemi kursyer asgjë për çështjen shqiptare dhe për këtë shqiptarët e Maqedonisë, realisht nuk mburem po skuqen sepse vërtetë pak kemi.

Shpesh në këto përvejtore ka një retorikë që them se gjenerata jonë lipset ta ndryshojë të themi gjërat ashtu siç janë, eksistonte një motiv që sot kur kemi mundësi na mungon ajo energji e Migjenit të Ljubjanës që ta bëjmë doktrinë shtetërore them për Kosovën, apo shumë ceremoni ka mes Shqipërisë e shqiptarëve, apo shqiptarët tjerë ku hyj edhe unë e kanë të vështirë ta kuptojnë logjikën se shteti është i mirë vetëm kur ke pushtet. Tërc sot mungon shpirti i Migjenit në institucionet tona dhe në këtë përvjetor po e shfrytëzoj mundësinë të them se ai shpirt i shqiptarit na mungon gjithëandej ku jetojmë. Telegrafikisht do të përmend disa nga artikujt që më kanë bërë përshtypje asokohe si: Një tragjedi në tre akte e Fan Nolit që na thërret edhe sot shpasurim, shpërngulje, shfarosje edhe sot nuk ka ndryshuar kjo. Shkëlqen token njeri për minatorët e Trepcës, Një grusht dhe nga dheu i arbëreshëve, Fundi i humnerës dhe pritjes nga veprimtari Ramazan Bekteshi, Kdo so teroristi e Matjas Hnzhek, apo intervista e Adem Demacit me titull: Millosheviqi punon për ne, Letra e nëntë kongresmenëve amerikanë për Kosovën, me temën fillestare: Të maten hapat dhe fjalët . Ajo cka më bën përshtypje nga numri 1 dhe 2 se është një redaksi modeste e përbërë nga Salih Kabashi, Matjash Hnzhek, Jasha Zlobec, Bislim Elshani, Zdravko Dusha, Fadil Demiri, Peter Bozi, Halil Berisha, Enver Neziri, e që për mua flet se është grup i vogël por që ka bërë një përpjekje të pamohueshme që shqiptarët mos të mbeten në terr, sa për rikujtesë jemi në kohën kur filloi terri informative në hapësirat shqiptare në ish Jugosllavi, Radio Televizioni i Prishtinës ishte pushtuar nga

Republika e Sërbisë dhe ishin vendosur disa kuazi gazetar që si e famshmja Hajrije spikerica që lajmet ua nisnin nga sigurimi sërb⁴.

Në numrin 5 kemi një shkrim të Ukshin Hotit me titull: Gishti i trashë i vëllaut të madh që më ka bërë përshtypje mënyra e perceptimit të këtij personaliteti ku flet për përpjekjet e tij për bashkëpunim me Shqipërinë në kohën sa ishte drejtues i politikës së jashtme asokohe dhe ka një përshkrim brilliant se si ishte inspiruar nga gjyshi i tij, i cili kishte shitur duhan asokohe dhe se ka një rrëfim të bukur ku flet se si gjyshi i Ukshin Hotit nga eksperiencia i paskish thënë se Lumjanët atje ku ka shitur duhan jetojnë shumë keq. Derisa sot kur e shoh Tv Tiranën i gëzohem se Shqipëria po ndërtohet. Kjo flet mjaftueshëm për angazhimin e tij. Llogaritni deri ku kanë shku përpjekjet e intelektualëve dhe Ukshin Hoti ka shumë episode të tilla edhe derisa flasim nuk ka ndonjë veprim konkret për veprën e tij, se për vlerësim në këtë inflacion vlerash është harruar kah kanë qenë ecejakjet e tij. E kam thënë aty në sallë atë ditë dhe po e ritheksoj me shumë pedantëri se Ukshin Hoti mbetet korife i Kosovës ashtu sic është Mehmet Deralla për Shqipërinë. Nga ky intelektual shumë inspirim kanë fituar të rinjtë, studentët populli i Kosovës.

Por Alternativa na e tregon në numrat e saj se sa e devijojmë rrugën tonë gjatë jetës dhe rutinës. Edhe sonte them se ka kohë ëpr të bërë veprime të duhura nga mesazhet që na i jep Migjeni, Alternativa etj.

Shikuar nga kënvështimi i sotëm i punës që e ka realizuar Migjeni duhet thënë edhe një detaj që është shumë me rëndësi që gjeneratat e ardhshme ta dijnë se në përpjekjet e këtyre intelektualëve, patriotëve dhe lobit shqiptar në Slloveni se aty u punua edhe për luftën e cila do të vinte më pastaj, pak apo aspak nuk është thënë se aty në Migjeni i kemi edhe figurat e shquara ushtarake si Naim Maloku ishin pjesë aktive e kësaj ndërrmarjeje që mëpastaj u shndërrua në një energji e cila i rrezitoi jo më me teza e shpërndarje revistash por me ballafaqim drejtëpërdrejtë me maqinerinë e ushtrisë Sërbe. Dhe kjo duhet vendosur në spikamë pasiqë Shoqata Migjeni Brenda e kishte edhe krahun e vetë të themi kushtimisht të rezistencës e cila pas demonstratës së 1 tetorit që e organizuan UPSUP i Universitetit të Prishtinës shpërtheu dhe

⁴ *Alternativa organ i Shoqatës kulturore shqiptare Migjeni Ljubjanë numri 1 dhe 2*

u fuqizua Ushtria Clirimtare e Kosovës⁵. E një pjesë mjaft meritorë e asaj që ndodhi janë ushtarakët që asokohe vepronon në Shoqatës Migjeni.

Një aspekt tjetër shumë i rëndësishëm për mua mbetet fakti se si këta njerëz pa iu thënë askush morrën përsipër një ndërramrje kaq të rrezikshme dhe kaq patriotike duke u organizuar dhe duke mos e lënë që të rrjedh çështja shqiptare dhe të degjenerohet në atë terr që po kalonte Kosova. 30 vjet më pas duket altruiste por vizioni i Shoqatës Migjeni flet më së miri se shqiptarët funksionojnë më mirë kur kanë presion sesa kur skanë fare presion. Unifikimi paraqitet në të gjitha rastet tona gjatë historisë në moment vendimtare e nuk vazhdon në institucione. Shembulli i Shoqatës Migjeni është i atillë që na jep një mesazh se lipset ndërtruar doktrinën shtetërore me e nxjerr nga shpirti me e bë system dhe e vendos ti ruajë kufijtë e atdheut.

Dimensioni tjetër që na e sjell rasti i Shoqatës kulturore Migjenië shtë ajo i mërgimtarëve tanë që atje kanë vepruar nga sfera të ndryshme e që me shume pedantërinë kanë ditur që ta promovojnë mirë e fortë çështjen shqiptare. Teksa po sodisja libra të ndryshme për shqiptarët në Slloveni shoh se modeli i pranverës sllovene ka influencuar mjaft edhe te lëvizja shqiptare e Kosovës.

Dhe ajo që besoj se secili e pret ta dëgjojë është se arriti që Shoqata Migjeni ta realizojë atë që ia kishte vënë synim vetes ? Them se u arrit që të senzibilizohet opinion slloven e ndërkombëtar në një moment mjaft të mirë kur Sllovenia po shkëputej dhe i dinte hallet e shqiptarëve. Por këtu roli është shumëdimensional pasi lëvizi një pjesë e intelektualëve dhe veprimtarëve të cilët e gjetën të gatshëm terreni nga diaspora e hershme. U bashkuan forcat dhe u kombinuan mendja me fuqinë ekonomike dhe kjo funksionoi shumë mirë. Jo rastësisht në një nga sallat më aristokrate edhe u bënë aktivitetet e këtij përbjeteri që flet se cfarë elite të mirë shqiptare kemi këtu e cila punoi në dy drejtime në senzibilizim dhe në anën tjetër u vendos në anën e rezistencës së armatosur UCK që ishte thelbësore për shqiptarët.

⁵ Bisedë me kryetarin e Unionit të studentëve të Universitetit të Prishtinës UPSUP, Bujar Dugolli 11 qershor 2028. Poashtu lidhur me këtë temë kam konsultuar librin e tij i cili i kushtohet Lëvizjes studentoie të Kosovës 1 Tteori i kthesës.

NGA KËNDVËSHTRIMI NJË MINISTRI TË JASHTËM

Dr. Paskal Milo

Në vitet e mia si ministër i punëve të jashtme të Shqipërisë (1997 – 2001) kam patur rastin të vizitoj disa herë Slloveninë e të zhvilloj bisedime zyrtare me autoritetet më të larta shtetërore sllovene përfshirë presidentin Milan Kuçan. Po kështu kam pritur në Tiranë në vizitë zyrtare kolegun slloven Boris Frlec dhe drejtues të tjerë të ministrisë së punëve të jashtme të Sllovenisë si dhe kam takuar autoritete të tjera të larta që kanë ardhur në Shqipëri.

Në vizitat e mia në Lubljanë në ato vite kam patur kënaqësinë të takoj disa herë edhe përfaqësuesit e shoqatave shqiptare në Slloveni e veçanërisht në kujtesën time ka mbetur i gdhëndur takimi i parë në 9 shkurt 1998 në mbrëmje në një nga sallat e hotelit “Holiday Inn” me rreth 50 përfaqësues të diasporës shqiptare në këtë vend. Ka qënë një bashkëbisedim i gjatë, rreth dy orë e gjysëm, dinamik e miqësor ku mu adresuan me dhjetra pyetje nga më të ndryshmet, si për zhvillimet e brëndshme politike dhe ekonomike në Shqipëri, ashtu edhe për marrëdhëniet me vëndet fqinje, ish Jugosllavinë, Maqedoninë, Greqinë dhe padyshim për Kosovën.

Ndër të tjera në atë takim u pyeta edhe për qëndrimet e shtetit shqiptar ndaj statusit të shqiptarëve në Slloveni, për të drejtat e tyre, për arsimimin e fëmijëve në gjuhën shqipe, për paisjen e shqiptarëve me pasaporta sllovene, etj. Bashkëbiseduesit e mi të asaj mbrëmjeje më kërkuan që shqetësimet e tyre t’ua bëja prezent por edhe të kërkoja në takimet me autoritetet sllovene realizimin e kërkesave të tyre. Pa dyshim që unë i bëra objekt diskutimi këto kërkesa me homologun tim slloven Frlec, me presidentin Milan Kuçan, zëvëndës kryeministrin Marjan Podobnik dhe autoritetet të tjera të larta sllovene. Kam kënaqësinë të konstatoj sot se kërkesat e atëhershme të shqiptarëve të Sllovenisë janë realizuar.

Takimi i 9 shkurtit 1988 nuk do të ishte takimi i fundit me përfaqësuesit e shoqatës “Migjeni” por vetëm i pari në serinë e takimeve të mia në vitet në vijim. Ljubljana ishte një stacion i rëndësishëm tranzit për në Evropë për mua si ministër i jashtëm përveç vizitave të tjera zyrtare që kam kryer në kryeqytetin slloven. Në të gjitha rastet, ose në qytet, ose në aeroport

takimet me miqtë e kolegët shqiptarë të Sllovenisë nuk kanë munguar. Madje kam shijuar edhe gatimet e tyre tradicionale, kam qënë në ëmbëltoret e tyre, kam patur përshtypje mbresëlënëse nga bisedat me intelektualë të shquar shqiptarë të Sllovenisë, profesorë, shkencëtarë, krijues, etj. Po ashtu kam ndjerë edhe respektin e kujdesin e kolegut të nderuar slloven Frlec që edhe kur ndodhesha tranzit në aeroportin e Ljubljanës do të vinte të më takonte e të bisedonim pa harruar asnjëherë edhe dhuratën e tij tradicionale të shisheve të verës së mrekullueshme sllovene.

Marrëdhëniet shqiptaro-sllovene që nga momenti që Shqipëria e njohu Slloveninë si shtet të pavarur e vendosi marrëdhënie diplomatike me të në vitin 1992 janë zhvilluar në mënyrë të qëndrueshme. Shqiptarët e sllovenët në historinë e tyre të përbashkët në Jugosllavinë e Versajës, të Titos e të Millosheviçit kanë ushqyer respekt e kanë shprehur solidaritet e mirëkuptim në atë masë që sipas kohës e rrethanave u jepej mundësi për ta bërë një gjë të tillë. Në popujt sllavë të jugut, sllovenët janë më të emancipuar e më tolerantë. Veçanërisht në kohën e regjimit të Millosheviçit, sllovenët dhe udhëheqësit e tyre nuk u pajtuan me politikën shoviniste antishqiptare serbe dhe shumë shqiptarë gjetën strehë në Slloveni për të shpëtuar nga regjimi i terrorit të Beogradit mbi ta. Në takimin që unë pata gjatë vizitës time zyrtare në Slloveni, në 10 shkurt 1998, presidenti i Sllovenisë Milan Kučan më deklaroi se fati i popullsisë shqiptare të Kosovës “ka qënë problemi im me udhëheqjen serbe dje” se “shqiptarët kanë në traditë besën, ndërsa serbët jo”.

Qasja pozitive sllovene ndaj shqiptarëve është njohur e vlerësuar nga të gjitha qeveritë shqiptare dhe me të drejtë ka qënë edhe më realiste nga të gjitha ish republikat jugosllave. Ndaj edhe nga pozitrat e ministrit të jashtëm të Shqipërisë i thashë presidentit slloven se vëndi juaj është bërë “pasqyra ku duhet të shihet rajoni”.

Gjatë gjithë mandatit tim si ministër i jashtëm unë kam qënë dëshmitar i zhvillimeve progresive në marrëdhëniet shqiptaro – sllovene në të gjitha fushat. Përveç shkëmbimeve e vizitave ministrore, Shqipërinë në atë kohë e vizitoi kryeministri slloven, Dërnovshek, ndërsa Slloveninë presidenti shqiptar, Rexhep Meidani. Këto nuk ishin thjesht vizita kortezie shtetërore por takime shumë të rëndësishme ku janë shkëmbyer mendime dhe janë marrë edhe vendime që kanë nxitur ecurinë e suksesshme të marrëdhënieve shqiptaro-sllovene. Në këto vizita është diskutuar për situatën e rënduar në

rajon dhe janë dhënë ide të dobishme për zgjidhjen e konflikteve dhe uljen e tensioneve në favor të paqes e të sigurisë në Ballkanin Perëndimor. Në nivelet më të larta shtetërore të të dy vendeve janë biseduar e janë shkëmbyer përvoja për proceset integruese respektive në Bashkimin Evropian e në NATO. Sllovenia si një vënd më i avancuar në proceset integruese në strukturat euroatlantike i ka ofruar Shqipërisë përvojat e saj, të cilat janë vlerësuar si të dobishme nga pala shqiptare.

Objekt me interes të veçantë diskutimi gjatë vizitave e takimeve tona me kolegët e miqtë sllovenë kanë qënë edhe marrëdhëniet ekonomike e tregtare mes të dy vendeve. Shqiptarët që në kohën e shtetit komunist janë njohur dhe kanë vlerësuar cilësinë e paisjeve elektro-shtëpiake sllovene e të mallrave të tjera të konsumit. Por me ardhjen e demokracisë në Shqipëri dhe me pavarësimin e Sllovenisë u krijuan kushte të reja për hapjen e ekonomive e të tregjeve të të dy vendeve. Sllovenia ofroi përvojën e saj në fushën e privatizimit në sektorë të ndryshëm të ekonomisë, në telekomunikacion, infrastrukturë portuale, në industrinë minerare, në hidroenergjetikë, në turizëm, në sistemin bankar, etj.

Në Shqipëri erdhën e zhvilluan aktivitet firma të tilla sllovene si Lek, Krka, Mateimpeks, Videm/Trade, Trimo Trebinje, Astar, Cetis, Kava, etj. U vendos e funksion linja ajrore Lubljanë – Tiranë e kthim nga kompania Adria Airways. Shqipëria në këtë kohë i ofroi kompanisë sllovene Litostroj ndërtimin e hidocentralit të Bushatit por projekti nuk u realizua për shkak të rënies të firmës në fjalë në vështirësi financiare. Gjithashtu qeveria shqiptare u tregua e gatshme për të mbështetur investimet sllovene në industrinë minerare të kromit, në transport, turizëm, etj. Midis të dy vendeve ishin nënshkruar disa marrëveshje bashkëpunimi si në fushat e transportit, turizmit, arsimit, kulturës e shkencës, për mbrojtjen e ndërsjelltë të investimeve, etj. Qeveria sllovene në vitin 1998 në mënyrë të përsëritur i kërkonte qeverisë shqiptare paraqitjen e programeve të bashkëpunimit në fushën e mbrojtjes e të rendit publik, të financave, të sistemit bankar, të mjekësisë, arsimit dhe shkencës për ti ardhur në ndihmë Shqipërisë. Vonesa në paraqitjen e këtyre programeve nga pala shqiptare ishte edhe për shkak të rrjedhøjave të krizës së rëndë politiko-sociale të vitit 1997, të rindërtimit të administratës publike dhe të mungesës së ekspertizës.

Në marrëdhëniet shqiptaro – sllovene të atyre viteve një temë e rëndësishme ka qënë çështja e Kosovës. Të dy palët për arsye të përbashkëta por edhe të veçanta i kushtuan asaj një vëmendje të veçantë. Shqipëria natyrshëm e për shkak të detyrimit kushtetues të saj ishte e interesuar për fatin e gati gjysmës tjetër të kombit shqiptar që padrejtësitë e historisë e kishin shkëputur nga trugu i shtetit amë dhe e kishin vendosur nën zgjedhën e Serbisë e të Jugosllavisë së Versajës e më vonë edhe të asaj të Titos. Sllovenia ish republikë e kësaj Jugosllavie i kishte ndjerë e vuajtur politikën raciste e shoviniste serbe dhe ishte pikërisht ajo që u shkëput e para nga Federata e drobitur jugosllave jashtë vullnetit të nomenklaturës më të lartë politiko – ushtarake serbe. Sllovenët e kishin njohur dhunën policore dhe ushtarake serbe kundër shqiptarëve të Kosovës, mohimin e të drejtave kushtetuese dhe rikthimin e saj në një provincë serbe. Ndër politikanët sllovenë natyrshëm u shfaq ndjenja e kundërshtisë ndaj heqjes së lirive e të drejtave themelore të shqiptarëve dhe ajo e solidaritetit me kauzën e tyre njerëzore e kombëtare. Ndaj edhe udhëheqësit sllovenë në një nga takimet që unë kam patur në atë kohë më deklaruan se “ne e njohim mjaft mirë Millosheviçin që nga koha kur ishim në Jugosllavi dhe në vënd të komenteve të tepërta për këtë gjë ju theksojmë vetëm faktin se R.F.J është i vetmi vënd me të cilin ne nuk kemi marrëdhënie diplomatike”.

Shqipëria dhe Sllovenia zgjidhjen e çështjes së Kosovës nuk e shihnin thjeshtë, si një çështje të lirive e të drejtave të njeriut, por si një çështje kombëtare për të çliruar një popull nga sundimi i shovinizmit serb. Zgjidhja e saj ishte e lidhur ngushtë me paqen e sigurinë e vetë Ballkanit, i cili ende vuante rrjedhojat e luftës së përgjakshme në Bosnje – Hercegovinë. Ndonëse për formën e kësaj zgjidhjeje e statusin e ardhshëm të Kosovës mund të ketë patur diferenca, ato erdhën duke u ngushtuar me thellimin e konfliktit dhe ndërhyrjen e NATO-s pas 24 marsit 1999. Udhëheqësit sllovenë në bisedime e në mënyrë publike përkrahën qëndrimet e qeverisë shqiptare. “Pa zgjidhjen e çështjes së Kosovës nuk do të ketë stabilitet në rajon”, më tha në shkurt 1998, zëvëndës kryeministri slloven Marjan Podobnik, ndërkohë që ministri i jashtëm shqiptar nënvizoi se “pa zgjidhje të drejtë të çështjes së Kosovës nuk do të ketë paqe e stabilitet në rajon e në Evropë”.

Sllovenia mbajti një qëndrim solidar me luftën e shqiptarëve për mbijetesë përballë barbarizmave të regjimit të Millosheviçit. Ajo strehoi me mijra shqiptarë të shpërngulur me dhunë nga Kosova dhe si kandidate për anëtare e NATO-s dhe e BE mbajti po të njëjtin qëndrim si këto dy organizata. Qeveria sllovene në kohën e konfliktit në Kosovë u deklarua për ndërhyrjen e NATO-s dhe jo të forcave të Organizatës së Kombeve të Bashkuara që në luftën e Bosnjes (1992-1995) kishin dëshmuar mungesë vullneti, kohezioni e kordinimi që solli masakra të tjera nga forcat e kriminelëve serbë të luftës, me në krye Radovan Karaxhiç. Sipas llogaritjeve zyrtare sllovene të kohës Sllovenia shpenzoi 10 milion dollarë në mbështetje të shqiptarëve të shpërngulur.

Opinionimi publik slloven dhe politika shtetërore sllovene e panë me simpati luftën e shqiptarëve të Kosovës për liritë e të drejtat e tyre kombëtare dhe në përfundim të konfliktit shprehën kënaqësinë e tyre të dukshme. Pikërisht ditën e parë të nënshkrimit të marrëveshjes për largimin e forcave ushtarake të regjimit të Millosheviçit e të hyrjes së trupave të NATO-s në Kosovë, në 10 qershor 1999, Shqipërinë e vizitoi kryeministri i Sllovenisë Janezh Dërnovshek. Ai u tha bashkëbiseduesve të tij në Tiranë se Serbia e humbi Kosovën, se ai e kishte parashikuar qartë se kur do të mbaronte konflikti dhe se e konsideronte praninë e NATO-s në rajon si afatgjatë dhe si garanci për investime. Dërnovshek deklaroi në Tiranë gjithashtu se “diaspora shqiptare në Slloveni do të luaj një rol të rëndësishëm si urë lidhjeje midis të dy vëndeve tona”.

Ajo çfarë tërhoqi vëmëndjen në mënyrë të veçantë në bisedën që kryeministri slloven zhvilloi me kryeministrin shqiptar Pandeli Majko ishin dy çështje: ajo e pranisë ushtarake ruse në Kosovë që u vendos në rend të ditës pas pushtimit të befasishëm të aeroportit të Prishtinës nga forcat ruse të dislokuara në Bosnje dhe çështja e ndarjes së Kosovës. Rreth çështjes së parë Dërnovshek u shpreh se “prania ruse është një çështje e hapur”.

Për çështjen e dytë që kryeministri slloven e quajti ide e “padeklaruar” e ndarjes së Kosovës u shkëmbyen mendime. Ai e quajti të vështirë bashkëjetesën midis shqiptarëve dhe serbëve dhe dha të kuptohej se ishte për ndarjen e Kosovës, ndonëse nënvizoi se “ndarja nuk do të përkrahej nga SHBA dhe se NATO duhet të jetë edhe një garanci për

serbët". Kryeministri shqiptar Majko nuk u pajtua me idenë e ndarjes duke u shprehur se shqiptarët nuk do të pranonin që Kosova të kthehej në një Irlandë të dytë në Ballkan, dhe se ata duke firmosur Konferencën e Rambujesë kishin dëshmuar se ishin për bashkëjetesë.

Ky projekt i vjetër i hedhur si një ide 20 vjet më parë, në përfundim të luftës, duket se është rikthyer sot në mënyrën më misterioze të mundshme dhe për ironi në formën e "korigjimit" apo të shkëmbimeve territoriale mes Kosovës e Serbisë me protagonistë ata që në kohën e luftës ishin përballë njëri – tjetrit për jetë a vdekje: komandantin e djeshëm të UÇK e sot president i Kosovës, Hashim Thaçi dhe zëdhënësin e ministrin e djeshëm të Millosheviçit e sot president i Serbisë, Aleksandër Vuçiç. Misteri bëhet edhe më domethënës dhe pikëpyetjet edhe më të mëdha kur aktorët e djeshëm të mëdhenj ndërkombëtarë janë të përçarë ose të lëkundur, pa dëshmuar qartësi se çfarë mendojnë e çfarë synojnë. Projektet e ndarjes apo të bashkimeve në Ballkanin Perëndimor e jo vetëm në Kosovë nuk janë kaq të thjeshta sa të konsiderohen si lëvizje shahu në tavolinën e lojës gjeopolitike në rajon për efekte elektorale, ambicje përjetësie personale apo çfarëdo tjetër.

Ballkani Perëndimor ka qënë e mbetet një rajon tepër i brishtë ku ekuilibrat ndërnacionale mund të cënohen e të prishen pa shumë mundim. E ardhmja e Ballkanit Perëndimor nuk mund të garantohet as me ndarje as edhe me bashkime mbi baza etnike. Ajo sigurohet vetëm përmes një bashkimi të madh me familjen multietnike evropiane, në Bashkimin Evropian.

FISHTA NGA „RREBELIMI NE RREBELIM“

Dr. Tonin Çobani

Gjatë periudhës së sundimit ideologjik (realizmi socialist) Gjergj Fishta ka qenë i ekskomunikuar. Ky ndëshkim i ka ardhur pas vdekjes: autorit të “Lahutës së Malcis” duhej t’i zhbëhej emri dhe t’i shkulej e gjithë vepra nga trangu, prej të cilit kishte mbirë. Por nuk do të ishim krejtësisht të saktë nëse do ta vështronim “Fishtën të ndëshkuar” vetëm post mortem. Qysh kur ishte student e, më pas, frat katundesh a në qytetin e Shkodrës, qysh kur ishte deputet i Parlamentit në Tiranë a përfaqësues i Shqipërisë në shtetet e rajonit e më gjerë, Poeti ka qenë në shënjestër të Salierëve të kohës së vet. Dhe kjo i ka ndodhur, ndoshta, deri në ditët e fundit të jetës, kur në një mot të papërshtatshëm, ai ikte nga Shkodra për të mos u kthyer më kurrë. Më poshtë do të veçoj pesë episode që goditën Fishtën gjatë jetës me qëllim neutralizimin e tij (dhe të veprës) prej lexuesve, më parë se të shpallej ekskomunikimi i tij institucional, i cili ndodhi menjëherë pas Luftës së Dytë Botërore.

1. Studenti “i rebeluar”

Biografët e Gjergj Fishtës na bëjnë me dije se diçka ka ndodhur në kuvendin e Livnos (Bosnjë), ku françeskanët e rinj shqiptarë studionin teologji. Fishta ka formuluar një kërkesë (“letër-ankese” e quan një studiues), me anën e së cilës kërkohej që studentëve shqiptarë t’u njihej e drejta e organizimit në një shoqatë letrare-kulturore, të themi, etnike. Kjo shkresë u është dërguar eprorëve të kuvendit më 2 shtator 1892. I pari në listën e dhjetë firmëtarëve është fra Gjergj Fishta, i cili aso kohe mbante një emër tepër të gjatë: Enea-Silvio-Giorgio Fishta (Giorgius Silvius Enea Fiscta). Më tej shkaqet e kësaj letër-ankese të pazakontë për kuvendet françeskane i gjurmon një studiues i ditëve të sotme, Nikë Ukgjini. Ai arrin në përfundimin se studentët shqiptarë kanë shpallur me këtë rast pakënaqësinë e tyre për çmeritimet që i bënin

studentët e tjerë sllavë, duke krijuar keqkuptime etnike, nënçmime, përbuzje, xhelozira, sharje, poshtërime dhe fyerje gjithfarëshe.

Me raste, nuk përjashtohen reagimet. Madje Ukgjini, i cili për vete i ka kryer studimet e larta teologjike dhe ka doktoruar në një mjedis pak a shumë të përafërt me atë të Fishtës – ndonëse në kohë të ndryshme – aludon për një farë “rebelimi” të poetit të ardhshëm të Shqipërisë: fra Fishta edhe më parë kishte qenë ndëshkuar për reagime të ngjashme, që, për mikpritësit, konsideroheshin të papranueshme. Kështu, njëri prej etërve të kuvendëve françeskane të Bosnjës, ku studionte Fishta, ka reaguar për dozën e “rebelimit” të studentit shqiptar, duke ia ulë notën në sjellje: e kishte “shkëlqyeshëm” si për të gjitha lëndët e tjera, i bëhet “mesatare” dhe, më pas, “mjaftueshëm”. Kjo kishte ndodhur qyshkur studionte filozofi në kuvendin e Kraljevo Sutjeskës gjatë viteve 1888-1889.

Pyetja që shtrohet sot është: ç’kuptim kanë dy nota më pak në sjellje për një frat që mbaron studimet e larta për t’iu dhënë gjatë gjithë jetës së vet përvujtërisë kristiane sipas shembullit të Shën Françeskut të Asizit? Dhe përgjigja nuk na vjen menjëherë, sepse na duket se, sido që të formulohet, do të tingëllojë jo natyrshëm. Mund të thuhet, megjithatë, se “rebelimi” i poetit të ardhshëm të shqiptarëve nuk ishte gjë tjetër veçse moskuptim i ndjeshmërisë së tij atdhetare e poetike: për gjëra të tilla ia vlejnë edhe disa nota më pak në sjellje.

2. “Ktheju nga ke ardhur!”

Me këtë titull kemi sjellë një episod tjetër, më pak të njohur deri sot. Ai ka ndodhur në vjeshtën e vitit 1906. Ne nuk e dimë me saktësi çfarë bëri e çfarë nuk bëri Fishta atë vit, por mësojmë se ai është shkarkuar nga detyra e drejtorit të shkollave françeskane të Shkodrës dhe është urdhëruar të kthehet nga kish ardhur, d.m.th., famullitar në fshatin Gomsiqe, që i perkiste Abacisë së Mirditës me qendër në Orosh.

Ky ndëshkim na bëhet i njohur përmes fratit tjetër, Pal Dodës, me të cilin poeti ynë ka pasur letërkëmbimin më të gjatë. Në një botim përkujtimor të pas viteve

'40 ai ka publikuar një letër të Fishtës të dërguar nga Gomsiqja më 26 nëntor 1906, duke sqaruar, se, për shkak të moskuptimeve dhe mërive, Fishtës "iu desht... me u largue Shkodret". Një e dhënë tjetër, që, atë "iu desht... me u largue Shkodret" e lidh me kolegun dhe mikun e Fishtës, Shtjefën Gjeçovin, na ndihmon të sqarojmë kohëzgjatjen e kësaj lëvizjeje: nga vjeshta e vitit 1906 deri në maj të vitit 1907 Gjeçovin e gjejmë drejtor të shkollave françeskane të Shkodrës. Kuptohet, pra, se gjatë kësaj kohe Fishta ka qenë i transferuar në famullinë e Gomsiqes. Pas largimit të Gjeçovit nga detyra e drejtorit të shkollave françeskane të Shkodrës, rikthehet Fishta.

Nuk është e vështirë të hetohen se mediokriteti i disa kolegëve dhe ligësia e snobëve të qytetit të Shkodrës lidhen me faktin se Fishta futi në shkollat që drejtonte gjuhën shqipe si gjuhë mësimi, futi gjuhën shqipe në teatrin e shkollës dhe ishte një ndër më aktivët e Shoqërisë "Bashkimi" për alfabetin e njësuar të gjuhës shqipe, që do të vuloet në Kongresin e Manastirit më 1908. Fakti që Fishta i kishte stigmatizuar Jaho Begët e Palokë Cucët e Shkodrës në vargjet e veta satirike, të botuara aso kohe në revistën e Konicës "Albania" (1905), gjithashtu, do të ishin të mjaftueshëm për të justifikuar qëndrime të tilla ndaj poetit. Por nuk na duken të mjaftueshëm. Nga një ballafaqim me kryekonsullin e Austro-Hungarisë në Shkodër mësojmë se drejtori që kishte zëvendësuar Fishtën, pra Gjeçovi, nuk ka pranuar të urdhërohet prej mjekut austriak dhe ka lejuar festimin e 1 Maji nga mësuesit e nxënësit e shkollës së tij. Mos vallë për arsye të ngjashme të jetë dënuar edhe drejtori i mëparshëm? Ne nuk e dimë. Por nga letra që i dërgon Pal Dodës mësohet se Fishta flet për një shpifje të ultë që kishte qenë sajuar për të. Ai shpreson se do të sqarohet gjithçka në favor të tij. Dhe ashtu ndodhi: "e vërteta ka triumfuar, ashtu siç ishte e natyrshme të triumfonte".

Në vitin 1907 Fishta u kthye përsëri në krye të shkollave françeskane. Dhe u kthye duarplot: kishte botuar në Zarë "Lahutën e Malcis" (bleni i dytë), ka dalë nga shtypi në Sarajevë (ose pritet të dalë) vëllimi i satirave "Anzat e Parnasit" dhe në Shkodër broshura "Kombësia dhe kleri katolik". Me t'u kthyer në detyrë, Fishta përfundon së ndërtuari "Sallonin teatror" të shkollës, që do të bëhet një portë e fuqishme komunikimi jo vetëm për nxënësit e shkollës dhe prindërit e tyre, por përgjithësisht për publikun shkodran, duke iu shtuar

kështu edhe një "teatër" tjetër qytetit, që, në prag të shpalljes së Pavarësisë, e kishte rritur numrin e tyre sa zor se do ta arrijë më ndonjëherë. Kujtojmë se në këtë vit, pra më 1907, në Shkodër ka nisur të sillet nëpër rrugica biçikleta e parë: ishte një konsull nderi në Shkodër (i Suedisë) që solli dyrrotëshin e parë në Shqipëri, të cilin më pas do ta pasojnë shkodranët, që edhe sot e kësaj dite e ruajnë traditën e biçikletave si asnjë qytet tjetër në Shqipëri e, ndoshta, në rajon.

Por çdo të thoshte për Fishtën ndeshtrasha që kaloi? Tërheqje vëmendjeje për të mos u marrë më gjatë me gjuhën shqipe? Një paralajmërim që të mos trajtojë më çështje kombëtare? Apo kërcënim për të mos prekur më hallet e vërteta të shkodranëve dhe të mbarë shqiptarëve? Le të mbetemi te sqarimi i Pal Dodës, që shkruan se kemi të bëjmë thjesht "me mnijet e disave, të cilët nuk e kuptojshin".

3. Një frat shqiptar internohet në Maltë

Ndëshkimi i tretë i vjen Fishtës nga ndërkombëtarët. Ky ndëshkim është bërë i njohur qysh herët prej biografit të parë të tij, Pashko Bardhit. Ky frat, bashkëstudent i Fishtës qysh në seminarin e Troshanit, shpjegon se revistës së themeluar prej Fishtës, "Hyllit të Dritës", iu desht me u ndalë së botuemi" pa mbushur as një vit nga numri i parë. Pikërisht në këtë kohë doli vendimi edhe për dëbimin nga Shkodra të drejtorit të saj. Marin Sirdani, një tjetër frat, bashkëpunëtor i afërt i Fishtës, shkruan se "qeveria internacionale" e kishte paditur Fishtën në Romë "si njer(i) të rrezikshëm për qetësin(ë) e vendit".

Disa thonë se mbyllja e revistës dhe dënimi me internim i drejtorit të saj erdhi për shkak të shkrimeve të Fishtës në atë revistë. Përmendet, veçanërisht artikulli me titull "Një komedi e pandershme e qindvjetit XX" (Hylli i Dritës, 1914\10), ku akuzohen ballazi Fuqitë e Mëdha për mos vëmendje ndaj Shqipërisë. Por është edhe flamuri gjashtëmetrosh, i kuq me shqiponjën e zezë dykrenore, në majën e kompanjelit të Kishës Françeskane, ngritur nga Fishta mbas largimit të trupave pushtuese malazeze, pa marrë më parë leje

nga forcat shumëkombëshe që qeverisnin qytetin. Është dëgjuar edhe një himn kombëtar, që fillon me vargun "Porsi fleta e Ejllit të Zotit" (teksti i Fishtës dhe muzika e Lec Kurtit), i cili këndohej nëpër rrugët e rrugicat e Shkodrës nga nxënësit e shkollës françeskane. Të gjitha së bashku e, ndoshta, ndonjë tjetër e përgatiten dëbimin e tij prej Shkodrës.

Ekslokimi i ka ardhur prej guvernatorit të atëhershëm të Shkodrës, kolonelit anglez Filips, i cili formulon urdhrin për ta internuar Fishtën 20 muaj në Maltë. Urdhri doli, por Fishta i shpëtoi këtij mundimi vetëm duke u largua më parë se të vinin për ta arrestuar ushtarët e huaj: ai u strehua në seminarin e Troshanit e në famullinë e Gomsiqes (ku aso kohe shërbente Gjeçovi), të Vigut (Pashk Bardhi) dhe Rubikut (Pal Dodaj). Fatmirësisht vendimi i ndërkombëtarëve nuk kishte fuqi përtej Shkodrës me periferi deri në 10 km.

Pyetja që na vjen menjëherë ndër mend është: si mundet një frat të ishte njeri i rrezikshëm për qetësinë e qytetit të vet, të mbrojtur nga ndërkombëtarët? Asnjëri prej arsytimeve të dhënë deri sot nuk e justifikojnë dënimin me internim të një kleriku, i cili, vetëm për faktin se është i paarmatosur, është i papërfillshëm për ushtarakët. Por mua më kanë ardhur në ndihmë studimet e dhjetëvjetëshit të fundit të Paolo Muner-it. Prej tyre kam krijuar një tablo të gjallë për atë çfarë mund të ketë ndodhur në Shkodër në atë kohë, duke u bindur në formulimin e një arsytimi që gjithnjë e më tepër po më lidhet me një farë tendence në vijimësi për ta kundërvënë Fishtën me lexuesin e vet, ashtu si të gjithë shqiptarët "me i përzi" njërin kundër tjetrit. Më parë se ndërkombëtarët të urdhëronin mbylljen e "Hyllit të Dritës" dhe internimin e drejtorit të saj, gazeta "Dielli" e Bostonit (10 mars 1914), boton një shkrim të një anonimi me inicialet E.N. kundër Fishtës ("i dëgjuari vjershëtor shqiptar"), për të cilin i ka ardhur shumë ligisht ("na ardhi shumë likësht") sepse ai shkruan në revistën "Hylli i Dritës", sipas tij, "vegël fetare e Vatikanit të Romës". Ndërkohë që Paolo Muner-i në një varg studimesh, që kanë për objekt Shkodrën e atyre viteve, na ballafaqon me një realitet krejt tjetër. "Këtu,- shkruan ai duke paraqitur konkluzionet e Carlo Galli-t, në atë kohë Konsull i Përgjithshëm Mbretëror i Italisë në Shkodër,- del në pah një nga aspektet më të çuditshme të situatës; konkurrenca mes Austrisë dhe Italisë bëhet "në lëkurë" të shkodranëve, dhe përfshin gjithashtu anën fetare:

Austria ishte prej kohësh shtet mbrojtës i katolicizmit , edhe pse ky rol fillonte të luhaste, ndërsa Italia, akoma vend laik, ku Papa madje konsiderohej “i burgosur politik” , filloi të hahej me të në këtë fushë.” Dhe unë dua të mbetëm veçse te shprehja “në lëkurë të shkodranëve”, sepse pikërisht këtë “lëkurë” apo “nënllëkurë” e ndiejnë më dhimbshëm shkrimtarët, prandaj ua ndalin dorën (mbyllja e revistës) dhe ua kyçin gojën (internimi në Maltë).

4. Sa vlen një nënkryetar parlamenti?

Gjatë kohës kur Fishta ishte deputet, madje, deri nënkryetar i Parlamentit, realizon një vizitë në SHBA. Në Tiranë ndodh çudia. Në gazetën zyrtare “Dita e Re”(26 prill 1922) nën okelion “Në Këshillin e Kombit” del një njoftim me titull “At Gjergj Fishta s’ka ndonjë mision”, “prandaj të gjithë thëniet e tij ndër qarqe apo shoqëri të çdo lloji që të jenë, nuk kanë asnjë frymë zyrtare e janë fjesht private e personale d.m.th., pjellat e mendimit të tij privat e personal”.

Njoftimi është firmosur nga kryetari i Këshillit Kombëtar, z.Eshref Frashëri, d.v.

Me 9 maj 1922 gazeta “Posta e Korçës” e riboton këtë lajm duke shtuar se z.Eshref Frashëri e trajton “atdhetarin shkodran (dhe) shkrimtarin nga më të fortët të Shqipërisë” sikur të ishte një vagabond. Këndeje zemërohet Konica, i cili boton te gazeta “Dielli” shënimin me titull “Sistemi oriental”(26 qershor 1922). Ai përballë “ndershmërisë së Fishtës” vë atë që me gjuhën e sotme nënkupton fjalën “dekriminalizim” të Parlamentit dhe Qeverisë, pra, “trurin anadollak, (të cilit) i duket vagabond njeriu i ndershëm, njeriu i singertë, ay që del sheshit dhe të kritikon”. Këndeje Fishta ngjesh pendën e tij dhe boton po në gazetën “Dielli”, që aso kohe drejtohej prej vetë Konicës, atë të famshmen, “Letër e hapun...”(8 korrik 1922), kundër Eshref Frashërit, shkrim i cili ka mbetur model i polemikës në letrat shqipe.

Po ç’ne ky ndëshkim në distancë i Kryetarit të Këshillit Kombëtar? Përse kërkojnë ta përjashtojnë poetin prej kontributit kombëtar?

E vërteta është se Fishta udhëtonte në SHBA me qëllim grumbullimin e ndihmave për ngritjen e liceut françeskan të Shkodrës, ndër më të parat

shkolla të mesme të këtij lloji në vendin tonë. Pavarësisht kësaj, ai në çdo rast do të kontribuonte, siç kishte vepruar gjithmonë, për çështjen kombëtare. Dhe, nëse për liceun nuk bëri ndonjë gjë për t'u shënuar, për çështjen kombëtare bëri, dhe bëri shumë, madje. Ai lobi tek senatorët katolikë të Washingtonit për njohjen e Shqipërisë prej SHBA-së. Dhe ia arriti qëllimit. Mori përgjigje se njohja u krye. Është një fakt ky që duket si rastësi. Por jo. Sigurisht unë nuk mendoj se po të mos shkonte Fishta (pa lejen e Eshref Frashërit) në SHBA, kjo e fundit nuk do ta kishte njohur ndonjë herë Shqipërinë apo, së paku, nuk do ta kishte njohur edhe për një kohë të gjatë, ndoshta, për një vit a gjashtë muaj. Jo. Jo. Por lobimi i Fishtës gjeti rrugë, ndoshta më shpejt se të tjerë shqiptarë patriotë kishin tentuar ta kryenin deri atëherë. Ja si i shkruan Fishta Pal Dodës: Këtu në Wshington kam kontaktuar me një senator katolik, siç të kam shkruar (29.4.1922) dhe i jam lutur të interesohej pranë Qeverisë së tij për njohjen e Shqipërisë si shtet i pavarur... Ai ka folur me senatorin Lodge dhe sot më tha se njohja e Shqipërisë është e mundshme, prandaj Qeveria e Tiranës ta paraqesë kërkesën e saj me shkrim në Nënsekretariatit e Shteteve të Bashkuara... (Washington, 8 maj 1922).

Ajo çfarë vijon në letrën e Fishtës më ka cimbisur sa herë e kam lexuar, sepse më vjen si një dhimbje universale për ne shqiptarët. Fishta ka problem kryeministrin shqiptar, Xhafer Ypin, ministrat Ahmet Zogun e Spiro Kolekën e të tjerë, për të cilët i lutet Pal Dodës të ndërhyjë, pra, në një farë mënyre të futet mik për t'ia dërguar atë kërkesë formale Departamentit përkatës të Qeverisë Amerikane. Edhe sot, më duket mua, është më lehtë të binden të huajt për nevojat që ka populli shqiptar se sa vetë deputetët e pushtetarët shqiptarë, të votuar prej vetë shqiptarëve: prandaj ka qenë vënë në shënjestër herë pas herë Fishta, ashtu siç ka tendencë sot të ekskomunikohet edhe vepra fishtjane, së paku, leximi i saj.

5. Një emigrant politik me veladon

Në periudhën 1920-1924 Fishta merr pjesë aktive në politikë. Mund të sjellim si shembull këtu esenë "Shqiptarët dhe të drejtat e tyre" (1920), që u shkrua në Paris ndërsa ishte sekretar i delegacionin zyrtar të Shqipërisë në

Konferencën e Paqës, prandaj është quajtur edhe Eseja e Parisit; të përmendim botimin e tragjedisë “Juda Makabe”(1920 dhe 1924), e cila sa herë që u vu në skenë provokoi pështjellime ndër protagonistë të kohës, si dhe poemën “Gomari i Babatasit”(1923), që në vetvete ishte më shumë se provokim.

Fishta ishte në opozitë së bashku me Gurakuqin, Nolin, Mjedën dhe të tjerë. Kujtojmë këtu dy proza: ligjëratën “Fjala e Pater Gjergj Fishtës në vdekje të Avni Rustemit” dhe esenë “Trazimet e qershorit 1924”. Prandaj kur ra qeveria e Nolit, Fishta, i këshilluar nga disa miq të vet, siç thuhet, u largua nga Shqipëria dhe nuk u kthye derisa miq të tjerë të fuqishëm e siguruan se nuk rrezikohej seriozisht nga Zogu. Madje duket (ky është thjesht opinion personal) se edhe ai premtoi në një farë mënyre se nuk do të merrej më seriozisht me politikë. Dhe ashtu bëri. Kishte kaluar çaste edhe më të vështira, sesa të hiqte dorë nga politika: ishte detyruar të arratisej për shkak se i rrezikohej jeta sikundër mikut të tij, ndër më të mirët, Luigj Gurakuqit, në varrimin e të cilët nuk ishte lejuar as të bënte një kryq e jo më të mbante një fjalim të merituar, siç ai dinte të bënte.

Disa studiues të sotëm kanë tendencë për ta anashkaluar opozitarizmin e Fishtës. Kjo është baras sikur të kërkosh ta tredhësh Poetin. Daniel Gjeçaj, biografi më i plotësuar i Fishtës, ka dëshmuar se Fishta “ndeji i mërguem në Itali”. Ai ka përshkruar me detaje edhe shkatërrimet që pësoi liceu “Iliricum” i Shkodrës prej trupave qeveritare, të cilët kishin ngritur aty shtabin e tyre për të nënshtruar kryengritjen e Dukagjinit të vitit 1926 (20 nëntor). Gjeçaj ka qenë seminarist në moshë të vogël, “por jo aq, sa mos me kuptue psehin e ngjarjeve”, - shkruan ai. Dhe vazhdon duke përsëritur fjalët që dëgjoheshin atëherë nga krerët e kuvendit: “shyqyr që nuk është Fishta në Shqipëri”, ndërsa një pjesë e fetërve si Pater Anton Harapi e Atë Çiril Cani ishin të arrestuar dhe kërcënoheshin deri me dënim kapital.

Përmbyllje

Ndëshkimet e Fishtës kanë synuar ta kundërvënë Poetin me lexuesin e vet, ashtu si ndodhi gjatë periudhës së qeverisjes ideologjike e vazhdon deri në ditët e sotme, kur dëgjojmë: Fishta është shkrimtar i madh, por ka edhe njolla; është përfshirë tashmë në tekstet shkollore, por është kaq i vjetruar, sa s'ia vlen; ka shkruar shumë vepra (edhe kryevepra), por vetëm për gegët? Mendoni se si do të ishte bota nëse italianët do të gjykonin kështu Danten e tyre për shkak të gjuhës së tij, tashmë tepër të vjetruar e në dialektin e një qyteti a krahine të Gadishullit të Apeninëve; nëse anglezët do të silleshin po ashtu me Shekspirin, spanjollët me Servantesin e me radhë: gjuha e të gjithë këtyre tashmë vërtet është e vjetruar për brezat më të rinj. Çdo kundërvënie me lexuesin është më e rëndë se distancimi i një kleriku me besimtarët e vet apo i një mësuesi/edukatori me nxënësit e tij, sepse në rastin e klerikut apo të edukatorit kundërvënia është me një grup të kufizuar besimtarësh a studentësh. Ndërsa në rastin e shkrimtarit me lexuesin e tij kundërvënia është e përmasave të pallogaritshme, veçanërisht kur bëhet fjalë për shkrimtarë të nivelit të Gjergj Fishtës, vargjet e të cilit mësoheshin përmendsh edhe kur vepra e tij përbënte fajësi të dënueshme për agjitacion e propagandë edhe thjeshtë për faktin se dikujt i gjendej si libër në bibliotekën vetjake.

Por autori i Lahutës së Malcis rrezatonte ngado energji pozitive jo vetëm si poet, por edhe si predikues, drejtor shkolle dhe veprimtar politiko-shoqëror. Prandaj kundërvënia e Fishtës me popullin e vet bëhej jo në mënyrë sporadike. Nuk mund të pohohet me plot gojë që të ketë pasur ndonjë strategji për të shmangur ndikimin e veprës fishtjane ndaj lexuesve, ndaj shqiptarëve bashkëkohës e të mëvonshëm, deri në ditët e sotme. Por mund të numërohen episode pa fund intrigash, poshtërsish, mbrapshtish, siç i quan Fishta mundimet e veta, që e kanë ndjekin nga pas gjatë gjithë jetës, së paku, nga koha kur ka qenë student në dhe të huaj e deri në sekondat e fundit të jetës kur disa prej atyre që i rrinin te koka seleksiononin porositë e tij për të mos mbetur ajo që të rinjtë e kohës kishin formuluar për Poetin Kombëtar: "Nuk më vjen keq se po shkoj, por se po e lë vendin të pushtuar.

KOMBI SHQIPTAR ASNJËHERË AGRESOR

Dr. Pëllumb Qazimi

Abstract

Despite that the Albanian lands have been arena of wars, promoted and carried out by neighbours and other powers, the Albanian nation knew how to behave toward the others. Albanians have known how to defend themselves. But at the same time they new how to respect and properly treat the foreigners, the losers, the surrenders and the victims. Albanian nation and Albanians have always been prone to good neighbourly intentions and non-aggression against the others. Albanian code towards the foreigners, despite that it was not referring to any international convention, it has been similar to that applicable based on them. Albanians have been able to distinguish the aggressor from the friend, the invader from the defeted and from the surrender.

Albanians, in this respect, have shown themselves during the Balkan Wars and during the First and the Second World War. They new how to deal with defeted or armies that have passed through Albanian territory. They have extended cooperation and help to the defeted. These inherited values of Albanians, have made them to be an example to the world for the treatment made and the relationships built with Jews before and during World War II.

Hand of friendship and good neighbourliness have been natural features for Albanians, even special, which have accompanied them throughout their history. The values of religious harmony, good neighbourly relations and cooperation are still valid and have made Albanians fully engaged and committed towards the European and Euro-Atlantic integrations.

Fjalët kyçe: hebrenjtë, kanuni i Lekë Dukagjinit, kombi shqiptar, luftrat ballkanike, Lufta e Parë Botërore, Lufta e Dytë Botërore, Shqipëria, shqiptarët,

Shqiperia arenë luftrash

Gadishulli ku shtrihet Shqipëria në shekuj ka qenë arenë luftrash. Territori shqiptar gati përherë është përdorur nga aktorë të tjerë ndërluftues. Sipas Piro Mishës⁶, territori shqiptar përbën një tokë mes lindjes dhe perëndimit, mes Evropës dhe Azisë, apo mes të djeshmes dhe të sotmes, një urë që lidh këto dy botë.⁷ Pra, në këtë truall janë zhvilluar luftra nga fuqitë e mëdha dhe mes vendeve ballkanike, por përherë raporti ka anuar tek të parët. Në këtë kuadër, vetë Shqipëria nuk kishte si të shmangej. Përkundrazi, ka qenë arenë e truall i përshtatshëm për ndeshje ndërmjet fuqive ushtarake. Një gjë e tillë natyrshëm do të kishte edhe pasoja afatgjata në ecurinë e zhvillimit e vendit.

Në shekujt e dymbëdhjetë e të trembëdhjetë në tokat shqiptare u ndeshën disa nga forcat më të mëdha të kohës. Ndërkohë, arbërit nisin të shfaqen gjithnjë e më dendur nëpër kronika, ndonëse thuajse gjithnjë si protagonistë anësorë e dytësorë të ngjarjeve. Është një periudhë e ngjeshur, e turbullt, e ngatërruar, e mbushur me luftëra, por edhe me shkëmbime, me largime, afrime e bashkime.⁸ Romakët e pas tyre bizantinët dhe më tej bullgarët e serbët përdorën për kalim apo fushë beteje territorin shqiptar. E njëjta pamje vazhdon edhe në shekujt në vijim nën perandorinë osmane. Në këtë të fundit trojet shqiptare emërtohen si tokë e zgjedhur për trazira dhe kryengritje.⁹ Këto troje në historinë e tyre kanë ofruar vetëm një varg të gjatë rebelimesh kundër qeverisjes së sulltanëve. E veçantë për nga mënyra e organizimit dhe e realizimit është periudha e Skënderbeut. Edith Durham pohon se në trojet e veta Skënderbeu nuk u thye kurrë. Dy sulltanë me radhë

⁶ Studjues shqiptar

⁷ Misha, Piro, Duke kërkuar Rrënjët ose... Kthimi i Shqiptarëve në Histori, f. 14

⁸ Po aty, f.15

⁹ "Ushtritë otomane hynin me kujdes të madh në ato vende fizikisht torturues, të krijuara për guerilas, të banuara nga popullsi gjysmë të egra, pjesëtarët e së cilës, që në fëmëni janë ushtruar në artin e luftës partizane e që jeta e vet iu dhimbset aq pak, sa edhe e të tjerëve". Shih: Remerand, Gabriel, Pashai Janinës, f.22

u betuan se do ta zhduknin rebelin shqiptar nga faqja e dheut.¹⁰ Ushtri të mëdha u angazhuan kundër tij, por pa sukses. Sa jetoj Skënderbeu, Shqipëria qe e lirë. Sipas autores, turqit u ndihmuan vetëm nga vdekja e Skënderbeut më 1468.¹¹ Por me vlera jo të vogla paraqitet edhe periudha e Ali Pashë Tepelenës, i cili gjatë sundimit të tij më tepër ndeshej ushtarakisht dhe jo ushtarakisht me Portën e Lartë, sesa plotësonte detyrimet ndaj saj. Më tepër mashtronte se sa bashkëpunonte për paqe, më tepër mendonte se si do të krijonte aleanca, por nuk harronte të vendoste se kur do t'i prishte ato, për të filluar të reja.

Trojet shqiptare vazhduan të ishin arenë betejash e përpjekjesh luftarake deri në fund të shekullit XIX e të fillimit të shekullit XX duke kulmuar me Lidhjen e Prizrenit dhe me kryengritjet shqiptare të asaj periudhe. Në vitin 1912 shpërtheu lufta e Parë Ballkanike e më tej e dyta. Në këtë kohë Shqipëria shpalli pavarësinë. Prania osmane në territorin shqiptar shënoi fundin e ekzistencës pesë shekullore. Gjatë Luftës së Parë Botërore Shqipëria ishte përcaktuar neutrale, por territori i saj u shndërrua në fushë betejë për vende e fuqi të tjera. Më parë ishte provuar prania ushtarake e fqinjëve. Megjithë neutralitetin e Shqipërisë, pjesë të vendit u pushtuan nga trupa të huaja.¹² Pas largimit të princ Vidit nga Shqipëria në shtator 1914, territori shqiptar u bë fushë betejë për fqinjët dhe objekt këmbimi për fuqitë e mëdha. Greqia u lejua të pushtonte Korçën dhe Gjirokastrën, Italia do të merrte portin e Vlorës dhe ishullin e Sazanit. Në të njëjtën kohë serbët dhe malazezët do të përparonin deri në Shkodër, Tiranë, dhe Elbasan. Në të vërtetë kjo do të thoshte mosekzistencë e atij shteti që vetëm më pak se tre vite më parë pati shpallur pavarësinë. Disfata e serbëve në vitin 1915 solli zëvendësimin e tyre me pushtimin austro-hungarez, i cili u shtri deri në Shkodër, Durrës e lumin Vjosë. Ndërkohë në Vlorë vazhdonin të ishin italianët. Në të njëjtën periudhë, anglo-francezët duke qenë në konflikt me mbretin Kostandin të Greqisë, ua besuan trupave italiane pushtimin e krahinës të Gjirokastrës e madje edhe të Janinës, dhënë Greqisë në vitin 1913. Në të njëjtën periudhë trupat franceze

¹⁰ Durham, Edith, Brenga e Ballkanit, dhe vepra të tjera për Shqipërinë dhe Shqiptarët, f. 21

¹¹ Po aty, f.21

¹² Samer, Haroey, Rescue in Albania-One hundred percent of Jews in Albania rescued from Holocaust, f. 25

arritën të drejtoheshin drejt Korçës, duke e marrë atë në tetor 1916.¹³ Në fund të vitit 1916, Shqipëria përveç se arenë lufte, ishte pre e pushtimit, duke u shndëruar realisht në vend i pushtuar. Historiani Schmidt-Neke arrin në përfundimin se "Shqipëria nuk mund të ishte si shtet palë ndërluftuese, sepse nuk kishte shtet shqiptar. Shqipëria qe territor i pushtuar nga austriakët, serbët, malazezët, grekët, francezët, bullgarët, italianët dhe secili prej tyre kishte aleatët e vet shqiptarë. Kushtet e vitit 2013 u rikthyen edhe më me forcë."¹⁴

Në periudhën pas përfundimit të Luftës së Parë Botërore, Shqipëria përsëri mbeti teatër i pranisë ushtarake të huaj dhe objekt pushtimi. Nga shtatori i vitit 1918, me përjashtim të krahinës së Korçës dhe qytetit të Shkodrës, Shqipëria mbeti nën kontrollin e ushtrisë italiane, sepse vendi duhej të mbahej nga trupat aleate deri sa të merrej vendimi përkatës nga Konferenca e Paqes. Në këtë situatë, serbët përfituan duke pushtuar Shkodrën. Por kjo nuk zgjati shumë, pasi prania e tyre u zëvendësua nga trupa ushtarake franceze, britanike dhe italiane.¹⁵ Largimi i italianëve nga Shqipëria u realizua vetëm në vitin 1920 dhe pas luftimeve të shqiptarëve të emërtuara si Lufta e Vlorës. Kjo gjendje vazhdoi deri në traktatin e paqes. Do të duheshin përpjekje dhe mbështetje që orekset e vazhduara të Italisë, Greqisë, Jugosllavisë të frenoheshin. Vetëm në pranverën e vitit 1920 u realizua rivendosja e shtetit shqiptar në kufijtë e njohur të vitit 1913.

Edhe pas vitit 1920, Shqipëria ishte objektiv i të tjerëve për marrje terriresh. Pas një pauze, jo vetëm për arsye të pushtimit fashist të vendit në muajin prill 1939, por edhe tetori i vitit 1940 e prezanton përsëri Shqipërinë arenë lufte. Territori shqiptar u shndërrua në teatër lufte. Italia përmes territorit shqiptar kaloi në agresion kundër Greqisë. Për italianët, territori shqiptar i pushtuar prej tyre, konsiderohej i përshtatshëm për të kaluar në agresion kundër Greqisë, pavarësisht nga natyra malore e shkëmborre e terrenit shqiptar. Data 28 tetor 1940 shënon fillimin e agresionit, por brenda një periudhe shume të shkurtër forcat greke mundën t'i smprapsin trupat ushtarake italiane. Këto të fundit vepruan mandej brenda territorit shqiptar. Në

¹³ Castellan, Georges, Histori e Ballkanit, f. 450

¹⁴ Gazeta Shekulli, datë 15.02.2014, Intervistë e DW me historianin Michael Schmidt-Neke

¹⁵ Duka, Valentina, Histori e Shqipërisë, 1912-2000, f.100

këtë mënyrë pjesa dërmuese e Shqipërisë së Jugut u kthye në teatër të luftimeve mes dy vendeve të tjerë, Italisë dhe Greqisë.

“Për të mirën dhe të këqen e tyre” shqiptarët asnjëherë në historinë e tyre nuk janë prirur nga synime agresive, pushtuese. Ata kanë qenë të prirur për paqe e marrëdhënie të mira me fqinjët. Nga ana tjetër ata kanë reaguar dhe janë përgjigjur ushtarakisht ndaj çdo veprimi ose ndërmarrje të armatosur kundër tyre.

Në kushtet kur mbreti Zog u largua nga vendi, kur uniteti i kombit ishte lëkundur jashtëzakonisht, shqiptarët e pritën me armë pushtimin fashist. Periudha e mëvonëshme, d.m.th. pas datës 7 prill 1939 nuk evidentoi kundërshtime të strukturave ushtarake zyrtare shqiptare. Për më tepër, pushtuesi në qershorin e 1939-ës likujdoi si strukturat e shërbimit të jashtëm, ashtu edhe të ministrisë së brendëshme dhe të forcave të armatosura.¹⁶ Tashmë ato ishin të përfshira në strukturat fashiste italiane. E gjithë periudha e Luftës së Dytë Botërore për shqiptarët karakterizohet nga kundërshtimi popullor i pushtimit fashist dhe më vonë nazist. Lëvizja shqiptare erdhi duke u rritur, konsoliduar dhe materializuar përmes krijimit dhe veprimtarisë luftarake të Ushtrisë Nacionalçlirimtare, deri në çlirimin e plotë të vendit.

Shqiptarët nuk vrasin të pafajshmit, të dorëzuarit, të mundurit dhe viktimat

Ismail Kadare trajton me shumë realizëm Kanunin e Lekë Dukagjinit. “Ky kod, ligji themeltar i shqiptarëve gjatë shumë shekujve, ka vërtet një ftohtësi e ashpërsi tragjike, por edhe ky kod primitiv e i kritikueshëm fort, në bazën e tij, në pjesë themelore, atë që përcakton 'Rregullat e vdekjes', përjashton në mënyrë absolute masakrën dhe gjymtimin. Ligji i parë i kësaj pjese është që në çdo grindje, në çdo hakmarrje, secila palë në konflikt, sado i rëndë të jetë ai, ka të drejtë vetëm për një vdekje. Ligji i dytë themelor është që vrasja mund të bëhet vetëm në distancë dhe trupi i viktimës nuk mund të preket kurrësi.”¹⁷ Kadare vijon më tej duke u shprehur i zemëruar e i revoltuar që pavarësisht nga ç'ka treguar historia ndaj shqiptarëve, kjo meritë e

¹⁶ Po aty, f. 211

¹⁷ Lani, Remzi, Mustafaj, Besnik, Misha, Piro, Lufta kundër Luftës (artikull i Ismail Kadare), f.11

shqiptarëve duhet njohur e vlerësuar, nuk mund të neglizhohet. Sipas tij, qëndrimi mosnjohës e injorues ndaj kësaj vlere nuk është më pak se mizori. Pjesë themelore e kodit shqiptar është qëndrimi ndaj të huajit, të panjohurit, të ardhurit nga vend tjetër, pra bujtësit. Mbrojtja e tij është, sipas kodit, detyra e parë morale e njeriut shqiptar. Ky përcaktim është shprehur qartazi në rrjedhat e historisë së shqiptarëve në marrëdhënie me të tjerët, qofshin fqinjë, por edhe të largët. Sidomos kjo ka gjetur reflektim në ato periudha të historisë ku shqiptarët janë ballafaquar ushtarakisht me të tjerët. Ata kanë ditur që pavarësisht nga mungesa e shkollimit, apo kodeve përcaktues të të sjellurit në luftë, të ndanin e dallonin luftëtarin në betejë nga luftëtarin e mundur, luftëtarin veprues si vrasës nga luftëtarin e dorëzuar e të mundur, luftëtarin e huaj agresor nga viktimat e kështu me radhë. Kjo është realizuar si me bindje e përgjegjësi, ashtu dhe me natyrë njerëzore e veprime praktike.

Shembujt për Shqipërinë e shqiptarët janë të shumtë. Historia na ofron pasuri të vyer në këtë drejtim. Në periudhën e luftimeve ballkanike, Shqipëria përveç se arenë lufte, ku ushtritë e tjera, përfshi të vendeve fqinjë, kaluan dhe përdorën territorin shqiptar si teatër veprimesh luftarake, nuk u ndalën edhe para dëmeve shkaktuar shqiptarëve, duke patur synim të aktualizojnë edhe pretendimet e tyre territoriale. Por, referuar dokumenteve apo dëshmi nga të huajt që ndodheshin në atë kohë në Shqipëri "... shqiptarët, edhe në këto kushte, kanë bërë më shumë se ç'mund të pritej prej tyre. Megjithatë në vend kishte zi buke, ata ndihmuan ushtrinë serbe kur ajo u tërhoq nëpër territorin e Shqipërisë.¹⁸ Sipas Haris Silajxhic autor i librit "Shqipëria dhe SHBA në Arkivat e Washingtonit", referuar deklarimeve të bëra nga Erickson¹⁹, dëshmitar ngjarjesh të asaj periudhe në Shqipëri, bën të ditur se ai, pra Erikson, ka jetuar disa vite mes shqiptarëve së bashku me familjen dhe për këtë arsye ka të drejtë dhe e ndjen si detyrë të thotë të vërtetën: "Ata, shqiptarët, janë inteligjentë, fisnikë, punëtorë, e duan jetën familjare, seriozë, mikpritës,... besnikë deri në vdekje. Të tillë popull kam njohur unë..."²⁰ Sipas misionarit amerikan në periudhën e luftimeve ballkanike, me ndihmën e

¹⁸ Silajxhic, Haris, Shqipëria dhe SHBA në Arkivat e Washingtonit, f. 99

¹⁹ C. T. Erikson, misionar amerikan në Shqipëri prej vitit 1908 deri në pushtimin e Shqipërisë nga Italia fashiste

²⁰ Silajxhic, Haris, Shqipëria dhe SHBA në Arkivat e Washingtonit, f. 99

shqiptarëve, tragjedia e ushtrisë serbe mund të mënjanohej. Te shqiptarët gjen virtyte, të cilat do të ishin të dëshirueshme për shumë popuj të përparuar. Por që propaganda sistematike e asaj kohe i paraqiste shqiptarët armiq të qytetërimit.²¹

Shqiptarët, më tepër për arsye të natyrës së tyre humane kanë ditur të përcaktojnë rregulla të sjelljes në luftë. Ata kanë ditur të përcaktojnë rregulla për t'u zbatuar, të cilat kanë qenë në përputhje me rregullat e përfshira në konventa të ndryshme ndërkombëtare. Në kryengritjen e përgatitur në Kosovë në vitin 1919, Komiteti i Kosovës përgatiti programin e përgjithshëm të kryengritjes të Kosovës, ku ndër të tjera bëhet fjalë se: asnjë kryengritës nuk guxon t'i dëmtojë shkiet e vendit veç atyre që qëndrojnë me armë në dorë kundër qëllimit shqiptar; asnjë kryengritës nuk guxon të djegë shtëpia, të rrënojë kisha e gjera të tjera; plaçka është jasyk (e ndaluar) e kryengritjes; asnjë kryengritës nuk guxon të bëjë ndonjë shëmtim mbi trupat e të vrarëve të armikut, as t' zhvesh ata armiq që vdesin a plagosen, ose që zihen robër.²²

Vlerat e shqiptarëve evidentohen edhe me përfundimin e Luftës së Vlorës në vitin 1920. Dëshmitë italiane²³ bëjnë të njohur se trupat e mundura italiane janë shoqëruar deri sa të hipnin nëpër anije e të niseshin drejt Italisë. Autoritetet shqiptare e kanë bërë këtë duke respektuar kodin e tyre njerëzor e të sjelljes ndaj të mundurit e të dorëzuarit.

Gjatë luftës Italo-Greke, grekët ishin në dyshim ndaj trupave ushtarake të atëhershme shqiptare nëse ato do të bashkoheshin me ta kundër italianëve.²⁴ Por, e vërteta ishte krejt ndryshe. Batalionet shqiptare që ishin inkuadruar në ushtrinë italiane, dezertuan dhe nuk pranuan të luftonin kundër grekëve. Referuar dokumenteve të arkivuar në zyrën e shtabit të përgjithshëm të ushtrisë italiane mund të gjendet evidencë e bollëshme e qëndrimit të shqiptarëve, efektivë të batalioneve shqiptare të inkuadruar në njësitë ushtarake italiane, qëndrim i cili nuk ka qenë në një linjë me atë italian. Në dokumentin e datës 11 nëntor 1940 të komandës të divizionit 83 të

²¹ Po aty, f. 99

²² Tahiri, Bedri, Hasan Prishtina-Truri i Lëvizjes Kombëtare Shqiptare, f. 107-108

²³ Jakomoni, Francesko, Politika e Italisë në Shqipëri, f. 133

²⁴ Samer, Haroey, Rescue in Albania., f.5

këmbësores malore "Ferrara" drejtuar komandës së korparmatës "C",²⁵ ndër të tjera bëhet e ditur se nga trupat shqiptare ka braktisje kolektive të frontit të luftës, të cilat lënë shumë për të dëshiruar. Në batalionin shqiptar "Dajti" verifikohen dezertime masive në bllok prej 30-50 vetë. Në momentin e përgatitjes së raportit, dy kompani shqiptare braktisin frontin. E njëjta situatë ndodh edhe me batalionin tjetër shqiptar "Gramozi", ku një ditë më parë është realizuar largim në masë i shqiptarëve, aq sa komandanti i regjimentit italian arrin të grumbullojë pak më shumë se 200 vetë, ndërkohë që efektivit i batalionit është 3-4 herë më i madh. Janë këto fakte që e detyrojnë komandantin italian të kërkojë të eprori mos përfshirjen e trupave shqiptare në operacion. Gjithashtu, evidentohet se ka mungesë ndërlidhje mes batalioneve shqiptare me repartet italiane në vijën e frontit. Në batalionin "Dajti" ka mungesa organike, pasi në masë ka dezertime, apo edhe kalime në anën e grekëve. Këto janë njoftime të oficerëve shqiptarë drejtuar eprorëve italianë.²⁶ Të gjithë këto fakte të evidentuara janë vetëm brenda dy javëve të para të agresionit italian kundër Greqisë.

Qëndrimi kundër agresionit nuk u shpreh vetëm nga ushtarakët shqiptarë të rreshtuar në radhët e ushtrisë italiane. Opinioni publik shqiptar gjithashtu ka qenë kundërshtues. "... Një fakt akoma më i rëndë, asnjë student universitar shqiptar nuk ka kërkuar që të shkojë në luftë, përkundrazi është vënë re që, në muajin nëntor, një lloj shpejtësie e gjithë studentëve për t'u nisur në Itali... Ky fenomen shfaqet akoma më preokupant kur mendohet se, në verë, gjatë një fushate të organizuar qëllimshëm nga partia (lexo fashiste) për studentët universitarë, janë manifestuar propozime shumë nacionaliste dhe irredentiste",²⁷ dëshmojnë dokumentet e asaj kohe. Më tej, bëhet e ditur se shqiptarët mbanin qëndrim kundërshtues për luftën kundër Greqisë sepse: "... kjo luftë nuk ishte lufta e tyre dhe nuk duhet që të marrin pjesë, pasi një

²⁵ Crociani, Piero, Shqiptarët në Forcat e Armatosura Italiane (1939-1943), f. 234-235 – Dokumenti 8. D.S.B.203, Komanda e divizionit 83 të këmbësores Malore "Ferrara", Nr.Prot. 394/g, datë 11 nëntor 1940 – XiX, Objekti: batalionet shqiptare, drejtuar: Komandës të Korparmatës "C", nga Komandanti gjeneral L. Zannini

²⁶ Po aty, f. 236, - dokumenti arkivor Nr.9, H5b.53

²⁷ Po aty, f. 249 – dokumenti 12, Tiranë, më 18 dhjetor 1940, letër drejtuar Inspektorit të PNF (Partia Kombëtare Fashiste) në Shqipëri

patriot i vërtet ka për detyrë që të përfitojë nga të gjitha rrethanat për t'i bërë mirë dhe zmadhuar vendin e tyre, por ky nuk është një rast historik që mund të shfrytëzojnë shqiptarët.²⁸ Qëndrimi i cituar i referohet shqiptarëve përmes raportit që bëhet për drejtuesit e partisë fashiste italiane. Përveç qëndrimit kundërshtues ndaj kësaj lufte, shqiptarët i shmangen lojës italiane që përmes agresionit kundër Greqisë do të mundësohej bashkimi me Çamërinë.

Gjatë Luftës Italo-Greke, megjithëse popullsia e krahinave të Jugut të Shqipërisë i kishte ende të freskëta në kujtesën e vet masakrat çnjerrëzore të ushtrisë dhe banditëve grekë në vitet 1913-1914, strehoi, ushqeui dhe mjekoi ushtarakët grekë që vepronin në territorin shqiptar.²⁹

Shqipëria u bë vend i rrallë në Evropë që nuk u dorëzoi gjermanëve asnjë hebre gjatë Luftës së Dytë Botërore. Kur hebrenjtë e kuptuan se çdo të thosh për shqiptarët trajtimi i të huajit, të pafajshmit, të dëbuarit, të viktimës, vërshuan nga çdo anë për të kërkuar ndihmë të shqiptarët. Në fund të Luftës së Dytë Botërore, Shqipëria ishte i vetmi vend në Evropë, që në fund të luftës kishte numër më të madh hebrenjsh se para fillimit të saj. Domethënës është fakti se asnjë hebre nuk u dorëzua, apo ekspozua të tjerëve. Po kështu, asnjë hebre, jo vetëm ata që kishin shtetësinë shqiptare, por edhe ata të ardhur nga Austria, Gjermania dhe vendet fqinje nuk patën fat të ndryshëm. Të gjithë u konsideruan njëloj.³⁰ Prania e hebrenjve në trojet shqiptare është shumë e hershme, që para dy mijë vjetësh.³¹ Ndërkohë, sipas Apostol Kotanit,³²

²⁸ Po aty, f. 250 – dokumenti i arkivuar Nr.12, Tiranë, më 18 dhjetor 1940

²⁹ Kotani, Apostol, Shqiptarët dhe Hebrenjtë në Shekuj, f. 78

³⁰ Gjatë pushtimit nazist në Shqipëri, një shqiptar i qytetit të Krujës strehoi 10 hebrenj në shtëpinë e vet. Kur nazistët ju afruan shtëpisë së tij, ai i dërgoi hebrenjtë të fshihen në çati. Hebrenjtë e frikësuar pyetën se çfarë do të ndodhte nëse shtëpisë i vihej zjarri. Atëherë shqiptari dërgoi djalin e tij të fshihej bashkë me ta. Ky shqiptar i thjeshtë dëshmoi, ashtu si shumë e shumë të tjerë, për vlerën e institucionit unik të besës, këtë kod të lashtë shpirtëror shqiptar të mikpritjes ndaj miqve apo njerëzve në nevojë, si gjënë më të shtrenjtë që ai kishte. Shih: Topi Bamir, Fjala e Presidentit në Konferencën Ndërkombëtare "Përballja me të nesërmen", Jerusalem, 13 maj 2008

³¹ Mordechai Arbell, Konferenca Ndërkombëtare për Hebrenjtë, Tiranë, 21-22.05.2008

³² Apostol Kotani është autori i librit Shqiptarët dhe Hebrenjtë në Shekuj, në të cilin trajtohen me hollësi marrëdhëniet mes tyre, të cilat sipas autorit janë të lashta, kanë njohur ecuri të vazhdueshme dhe kanë shprehur karakteriatika nga më të mirat të dy popujve. Në librin e tij

legjendat flasin edhe për marrëdhënie mes hebrenjve dhe ilirëve që në lashtësi. Autori trajton me detaje lidhjet mes shqiptarëve dhe hebrenjve, të cilat kanë njohur vijimësi, intensitet, dashamirësi, ndihmë reciproke, duke ardhur deri në ditët tona. Hebrenjtë kanë qenë të pranishëm jo vetëm në marrëdhënie tregëtare, apo biznese të ndryshme por edhe në angazhime të tjera.³³ Në vend të shërbimit ushtarak në ushtrinë osmane, ata paguanin një taksë për mos kryerje të tij. Por ata me dëshirë pranonin të rreshtoheshin në ushtri shqiptare,³⁴ pavarësisht se ajo ishte pjesë e ushtrisë osmane. Dëshmi të qarta ekzistojnë për ushtrinë e Ali Pashë Tepelenës, ku hebrenjtë kanë qenë të përfshirë.

Në veçanti mund të flitet për atë çka shqiptarët kanë ofruar për hebrenjtë sidomos për periudhën para dhe gjatë Luftës së Dytë Botërore. Diplomacia shqiptare, pavarësisht se jo me përvojën e vendeve të tjera, edhe në vitin 1934 pat ndërhyrë te komisari i lartë i Lidhjes së Kombeve për refugjatët për dërgimin dhe vendosjen në Shqipëri të një pjese hebrenjsh të përzënë nga nazistët.³⁵ Referuar vitit 1938, pra pragut të Luftës së Dytë Botërore, ndërkohë që hebrenjtë e Gjermanisë apo të Austrisë po fillonin të strehoeshin në Shqipëri, ambasadori amerikan Bernshtajn (Bernstein) shkruante: "Në Shqipëri nuk ka gjurmë diskriminimi kundër çifutëve, sepse është një nga vendet e rralla të Evropës ku nuk ka as paragjykime, as urrejtje fetare."³⁶ Ajo që bëri Shqipëria dhe shqiptarët për hebrenjtë gjatë Luftës së Dytë Botërore pati trajtim të veçantë në një Konferencë Ndërkombëtare në Tiranë në datat 20-21 maj 2008. Gjatë konferencës Mordechai Arbell, Kryetar i Kongresit Botëror të Hebrenjve do të theksonte: "Shpëtimi heroik i hebrenjve në Shqipëri është shumë i veçantë."³⁷ Dhe më tej: "Hebrenjtë janë mbrojtur

trajtohen lidhjet në këndvështrimin historik, duke nxjerrë në pah edhe të vecanta në periudha të caktuara historike, vecanërisht gjatë Luftës së Dytë Botërore. Libri jep një pasqyrë të qartë se çfarë u kanë ofruar shqiptarët hebrenjve për t'i mbrojtur ata nga nazizmi, duke prezantuar kështu qytetari e dashamirësi, që vështirë se gjendet në raste të tjerë.

³³ Samer, Haroey, *Rescue in Albania...*, f. 23

³⁴ Po aty, f. 23

³⁵ Asllan, Uran, Prof. Dr., *Diplomacia dhe Diplomatët shqiptarë 1912-1944*, f. 138

³⁶ Metais, Serge, *Histori e Shqiptarëve-Nga Ilirët deri te Pavarësia e Kosovës*, f. 323

³⁷ Konferenca Ndërkombëtare për Hebrenjtë, Tiranë 21,22.05.2008

në Shqipëri për pothuajse 2,000 vjet. Jeta e veçantë harmonike mes besimeve fetare në këtë vend duhet të jetë shembull për botën.³⁸ Në këtë mënyrë Shqipëria u shndërrua në parajsë të vërtetë për hebrenjtë që ndiqeshin e vriteshin kudo në atë periudhë. Gjithë këto fakte nuk kanë qenë theksuar më parë, nuk kanë qenë njohur e vlerësuar. Dhe kjo për arsye të izolimit të gjatë komunist të vendit.

A ishte e njëjtë situata e hebrenjve nëpër vende të tjerë? Kurrsesi. Hebrenjtë që banonin në Janinë apo në Korfuz patën ndërtuar e vijuar kontakte e lidhje me hebrenjtë në qytete shqiptare. Por ajo që ndodhi gjatë holokaustit tregoi se komuniteti i hebrenjve në Korfuz u zhduk, ndërkohë që në Janinë vetëm një numër i vogël hebrenjsh arriti të mbijetonte.³⁹ Madje qeveria shqiptare e asaj periudhe ishte e gatshme për të pranuar hebrenj nga vende të tjerë. Italiani Francesco Jakomoni, dëshmitar i ngjarjeve, pasi ishte mëkëmbës i mbretit Viktor Emanueli gjatë pushtimit fashist në Shqipëri⁴⁰ thekson vlerat e larta qytetare, mikpritëse e njerëzore të shqiptarëve ndaj hebrenjve. Këto vlera ai nuk i evidenton vetëm për qytetarët e thjeshtë, por edhe për qeveritë shqiptare të asaj periudhe, pavarësisht se ato ishin të shkrira me pushtuesin fashist. Të sillet në vëmendje që ai ishte autoritet dhe

³⁸ Po aty

³⁹ Samer, Haroey, Rescue in Albania..., f. 12

⁴⁰ Sipas Francesco Jakomonit, kur Kryeministrit të qeverisë shqiptare Mustafa Kruja i kishte vajtur konsulli i Përgjithshëm i Gjermanisë dhe i kishte paraqitur një notë verbale, me anë të së cilës qeveria naziste kërkonte dorëzimin e 300 çifutëve, të ardhur nga Jugosllavia, ai nuk u tregua entusiast për përgjigje pozitive. Ndërkohë, komanda ushtarake gjermane e Beogradit, kishte njoftime të sakta për emrat dhe për vendet ku ishin strehuar në Kosovën shqiptare. Mustafa Kruja i kërkon mëkëmbësit të mbretit, pra autorit të librit, që hebrenjtë të mos prekeshin fare në Shqipëri. Në atë periudhë nuk kishte asnjë ushtar gjerman që mund t'i zbulonte. Kështu, në bashkëpunim me palën italiane, u duk më e përshtatëshme që çifutët mërgimtarë të dërgoheshin menjëherë në zonën e Gjirokastrës, që kufizohej me zonën greke dhe ishte nën pushtimin italian, ashtu si e gjithë Shqipëria. Këta hebrenj u pajisën me pasaporta shqiptare, me emër të rremë. Të gjitha këto masa i dhanë mundësi Mustafa Krujës që t'i përgjigjej pas disa ditësh konsullit të Përgjithshëm të Gjermanisë, se të gjitha hetimet që ishin bërë në Kosovë për emrat që ishin vënë në listë, kishin përfunduar të kota. Nga ana tjetër edhe pala italiane u tregua tolerante në këtë drejtim dhe nuk ndoqi qorrazi linjën naziste. Shih: Jakomoni, Francesco, Politika e Italisë në Shqipëri, f.304.

përfaqësues i lartë i vendit pushtues, i cili qëndronte në krahë të Gjermanisë naziste, e cila e kishte në filozofinë e saj zhdukjen e hebrenjve. Interesante është dëshmia, se kur mbreti Zog ishte në Britaninë e Madhe pas largimit me pushtimin e Shqipërisë nga Italia, ai i propozoi një plan udhëheqjes britanike për të vendosur hebrenj në Shqipëri.⁴¹

Të gjithë faktorët shqiptarë kanë vepruar me dashamirësi e përkujdesje ndaj hebrenjve, duke marrë përsipër edhe rrezikun. Ky shembull është plotësisht i admirueshëm dhe tregon vlerat civilizuese të shqiptarëve e të Shqipërisë. Kjo evidencë përbën një fakt shumë domethënës. Nuk duhet harruar se para fillimit të Luftës së Dytë Botërore nazistët do të deklaronin: "Sot Gjermania na përket ne, nesër e gjithë bota" dhe në synimet e tyre do të përcaktohej: "luftë në shkallë botërore; ideologji raciste përmes të cilës hebrenjtë duhet të eliminohen."⁴² Për më tepër, duhet marrë parasysh fakti i një shteti tepër të brishtë shqiptar dhe i një populli të vuajtur dhe pa mundësi për të patur një emër përballë të tjerëve dhe aq më pak përballë nazizmit. Por në fund mund të thuhet se ndaj hebrenjve Shqipëria e shqiptarët treguan vlera të larta civilizuese, të pashëmbullta dhe për t'u patur zili edhe nga kombet e qytetëruara.

Shifra e hebrenjve në Shqipëri, ofruar nga studimet e Prof. Shaban Sinanit, është 2265. Kërkimet e autorit saktësojnë se 2265 persona kanë qenë të shenjuar zyrtarisht në regjistrat dhe shkresat e autoriteteve të shtetit shqiptar në periudhën 1930-1944. Kopje të dokumenteve të arkivave të shtetit shqiptar i janë dorëzuar nga studjuesi Shaban Sinani autoriteteve të "Memorial Museum of Holocaust" në SHBA. Sipas autorit, numri i hebrenjve rezidentë në Shqipëri vlerësohet rreth 200. Kjo shifër rezulton duke u nisur

⁴¹ Plani nënkuptonte vendosjen e 50,000 familje hebrenjsh në Shqipëri. Ahmet Zogu përshkroi Shqipërinë si një vend shumë të pasur me njerëz të varfër. Vendi kishte një popullsi prej një milion dhe mund të absorbonte një popullsi prej pesë milion. Ai propozoi që për çdo nga 50 mijë familjet hebreje të ofrohej tokë bujqësore, e cila ishte pronë shtetërore. Bordi i Deputetëve britanikë e mori seriozisht propozimin, por jo Ministria e Jashtme (British Foreign Office). Kjo e fundit dyshonte se mbreti Zog do të rikrijonte monarkinë pas Luftës së Dytë Botërore. Shih: Samer, Haroey, *Rescue in Albania*, f. 13

⁴² Gitman, Esther, *Historian*, New York, Dr. Aloysius Stepinac, Archbishop of Zagreb, under the lens of historians and diplomats (1941-1945), International Conference, September 19, 2008

nga të dhënat e regjistrimit të përgjithshëm të popullsisë, të kryer nga viti 1929 deri në vitin 1931. Në këtë regjistrim hebrenjtë patën fituar të drejtën e deklartimit të tyre si bashkësi fetare dhe etnike. Mendohet se numri i hebrenjve të shpëtuar gjatë Luftës së Dytë Botërore në Shqipëri ka qenë më i madh. Pra më shumë se 2265. Shumë prej tyre, të ardhur nga vende të tjerë, nuk janë regjistruar. Ata janë pajisur me dokumente identiteti false, ose kanë hyrë në Shqipëri në mënyrë të fshehtë.⁴³ Profesor Shaban Sinani vë në dyshim edhe tezën se në Kosovë me hebrenjtë është vepruar ndryshe, se atje shumica e tyre janë dorëzuar e asgjësuar nëpër kampe, etj. Referuar dokumenteve, ai thekson se edhe atje, pra në Kosovë, shqiptarët kanë qenë të njëjtë ndaj hebrenjve, i kanë mbrojtur, shpëtuar e ndihmuar ata, sidomos për të kaluar drejt Shqipërisë shtetërore.⁴⁴ Më tej, duke mbrojtur këtë pohim, ai ndërkohë lë të hapur rrugën për studim dokumentesh arkivorë e përcaktime më të plota.

Numri i hebrenjve të shpëtuar në Shqipëri, ku asnjë i vrarë dhe asnjë i dorëzuar është tepër e vogël para shifrës 6 milionë hebrenj, të vegjël e të mëdhenj, meshkuj e femra të vrarë gjatë Luftës së Dytë Botërore në të gjithë botën. Por, krahasuar me numrin e popullsisë e të territorit të Shqipërisë dhe me kushtet e vendit në atë kohë, shpreh shumë. Në Shqipëri, ashtu si në Danimarkë, nuk ndodhi ajo që ndodhi në vendet e tjera.⁴⁵ Duke ju referuar

⁴³ Sinani, Shaban, Hebrenjtë në Shqipëri, Prania dhe Shpëtimi, f. 448

⁴⁴ Po aty, 83-87

⁴⁵ Në Gjermani nga 5 milionë hebrenjtë që ishin në vitin 1933, në mbarim të luftës mbetën gjallë vetëm 15 mijë; në Austri u vranë 61 mijë hebrenj; në Poloni u vranë 2 milionë e 900 mijë; në Belgjikë nga 43 mijë mbetën gjallë vetëm 515 hebrenj; në Hollandë u shfarosën 90 mijë hebrenj; në Bashkimin Sovjetik, në pjesën e pushtuar nga nazistët u shfarosën 720 mijë hebrenj; në Itali nga të 15 mijë hebrenjtë që u dërguan në kampet e përqëndrimit, vetëm 610 shpëtuan; në Greqi nga 69 mijë hebrenj që ishin para lufte, vetëm 7 mijë shpëtuan; në Bullgari nga të 48 mijë hebrenjtë që ishin, vetëm 7 mijë vetë u kapën drejtpërsëdrejti nga nazistët dhe u vranë, ndërsa të tjerët shpëtuan sepse nga njëra anë i mbrojtë populli e nga ana tjetër shtatmadhuria e ushtrisë bullgare nuk pranoi urdhrat naziste dhe nuk i dorëzoi; në Jugosllavi nga të 75 mijë hebrenjtë që banonin aty, u shfarosën mëse 80% e tyre; të 50 mijë izraelitët që banonin në Maqedoni u internuan në Auschwitz dhe u shfarosën të gjithë; sipas deponimeve të Wislicenit në gjyqin e Nurembergut edhe të 35 mijë hebrenjtë e Sllovakisë në pranverën e vitit 1942 u internuan në Lindje dhe u shfarosën; në qytetin e Rigës nga afro 80 mijë hebrenjtë që banonin aty para

disa vendeve të Ballkanit situata e qëndrimi ndaj hebrenjve paraqitet ndryshe. Në shtator 1941 në Rumani fillon dëbimi i më shumë se 100 mijë hebrenjve për në Transnistria, mes të cilëve një pjesë e madhe vdiqën për shkak të kushteve të këqija të jetesës.⁴⁶ Deri në fund të verës të vitit 1942, forcat pushtuese gjermane “zgjidhin problemin hebre” në Serbi, duke vrarë pothuajse 90 përqind të popullsisë çifute.⁴⁷ Në mars-maj 1943 Bullgaria kundërshton “zgjidhjen përfundimtare” dhe internimin e hebrenjve bullgarë. Në muajt mars-qershor 1943 internohen 50 mijë hebrenj nga Selaniku në Aushvitz.⁴⁸ Në maj 1944 më shumë se 100 mijë hebrenj nga Transilvania e Veriut (nën administrimin hungarez) internohen në kampet gjermane të shfarosjes në masë.⁴⁹ Nga mbi 11 milionë hebrenj të shpërndarë nëpër Evropë u shfarosën rreth 6 milionë, ndër të cilët 1 milion e 500 mijë fëmijë.

Lidhur me trajtimin, mbrojtjen e mos dorëzimin e hebrenjve në Shqipëri, Profesor Shaban Sinani del në disa përfundime. Gjatë viteve të pragut të Luftës së Dytë Botërore numri i hebrenjve në Shqipëri u shtua dhe ata kishin origjinën nga shumë vende si Gjermania, Austria, Jugosllavia, Rumania, Bullgaria, Polonia, Turqia, Egjipti, Britania e Madhe, Amerika, etj. Shqipëria ishte gati nën protektorat italian, por për rastin e hebrenjve nuk kishte diktate nga pala italiane dhe as interesim të dukshëm diplomatik ndërkombëtar. Edhe pas pushtimit të Shqipërisë nga Italia, pra pas 7 prillit 1939, ardhja e hebrenjve vazhdoi, madje duke u pajisur edhe me viza prej shërbimit konsullor italian. Vitet 1941-1942 evidentojnë shpërnguljet më të mëdha të hebrenjve drejt Shqipërisë, sidomos nga Jugosllavia e Bullgaria, të cilët u vendosën në kampe përqëndrimi në qytete dytësore dhe nën kujdesje shtetërore. Deri në përfundim të Luftës së Dytë Botërore numri i hebrenjve në Shqipëri u dhjetëfishua dhe asnjë hebre nuk u dorëzua apo u bë viktimë e luftës. Autoritetet italiane nuk u bënë pengesë e këtij procesi, nuk u bënë palë

pushtimit nazist, çlirimi i qytetit gjeti vetëm 140 prej tyre. Për më tepër shih: Kotani, Apostol, Shqiptarët dhe Hebrenjtë në Shekuj, f.100-101

⁴⁶ Mësimdhënia e Historisë Moderne të Evropës Juglindore, Materiale Mësimore Plotësuese, Lufta e Dytë Botërore, f. 21

⁴⁷ Po aty, f. 22

⁴⁸ Po aty, f. 23

⁴⁹ Po aty, f. 25

me gjermanët kundër hebrenjve, ata ishin indiferentë, por njëherazi edhe ndihmues. Autori pohon se "Mungesa e antisemitizmit në ushtrinë italiane në Shqipëri dhe tek populli shqiptar janë vlera nga të cilat duhen nxjerrë mësimet."⁵⁰

Gjatë Luftës së Dytë Botërore, pas kapitullimit të Italisë fashiste, shqiptarët ditën të sillen ndaj italianëve të mundur. Ata që dëshiruan u inkuadruan në radhët e përkrahë partizanëve shqiptarë në luftë kundër okupatorëve nazistë. Dëshmi e këtij realiteti është krijimi i batalionit "Antonio Gramshi" me rreth 1500 italianë.⁵¹ Ndërkohë të dhëna të tjera dhe që duket se janë më të plota, ofrojnë më shumë informacion.⁵² Bëhet fjalë për rreth 15 mijë ushtarakë italianë të dorëzuar pas kapitullimit të Italisë fashiste. Ata ju dorëzuan partizanëve shqiptarë, por vetëm ata më të vendosurit, rreth 2.150 vetë u futën në formacionet partizane. 472 ushtarakë italianë u rreshtuan në brigadat sulmuese, 401 u bënë pjesë e shërbimit të prapavijës, ndërsa pjesa tjetër prej rreth 1.270 vetësh u angazhuan pranë komandave të vendit. Shumë të tjerë mundën të largohen. Por pjesa e mbetur, nuk u masakrua. Përkundrazi, ata u pranuan nga shqiptarët dhe qëndruan nën kujdesin e tyre. U sistemuan në shtëpitë e shqiptarëve. Ju dha punë dhe kontribuonin në familjet shqiptare. Ata u miqësuan me shqiptarët, pavarësisht se më parë ishin në luftë për jetë a vdekje me ta. Ushtarët italianë, pushtues të djeshëm, të mbetur më 1943, pas kapitullimit të Italisë, në mëshirë të shqiptarëve, jo vetëm s'u prekën prej tyre, por u strehuan e u mbrojtën deri në mbarimin e luftës. Ekzistojnë vlerësime të ndryshme rreth numrit të ushtarëve italianë të mbetur në Shqipëri pas kapitullimit të Italisë fashiste. Ndoshta në shifrat e paraqitura përfshihen edhe italianë të përfshirë në administratë, institucione, apo edhe në sipërmarrje të ndryshme. Sipas Ismail Kadaresë bëhet fjalë për rreth 40 mijë ushtarë italianë.⁵³ Burime të tjera bëjnë fjalë për 45 mijë të

⁵⁰ Sinani, Shaban, Hebrenjtë në Shqipëri, Prania dhe Shpëtimi, f. 89

⁵¹ Metais, Serge, Histori e Shqiptarëve-nga Ilirët deri te Pavarësia e Kosovës, f. 316

⁵² Hasani, Proletar Prof. Dr., Formacionet tona luftarake me ish ushtarakë të huaj, Revista Ushtarake, 2/2005

⁵³ Lani, Remzi. Mustafa, Besanik, Misha, Piro, Lufta Kundër Luftës, (artikull nga Ismail Kadare), f.12

mbetur brenda vendit,⁵⁴ ndërkohë që një vlerësim tjetër ofron shifrën 25 mijë vetë,⁵⁵ pjesëtarë të ish ushtrisë pushtuese fashiste të cilëve pas përfundimit të luftës ju krijua mundësia e riatdhesimit.

Në linjën e qëndrimit shqiptar ndaj të huajve, mund të shërbej edhe një fakt domethënës i ditëve tona. Sic dihet anarkia që përfshiu Shqipërinë në vitin 1997, u pasua me prani ushtarake ndërkombëtare të konkretizuar përmes Operacionit ALBA. Gjatë zhvillimit të këtij operacioni asnjë nga trupat ushtarake të vendeve të tjerë nuk u bë objekt sulmi apo objektiv për shqiptarët. Ushtarakët e huaj patën ardhur në Shqipëri me mision paqeje. Ata qenë të përgatitur për më të keqen, pra edhe për reagim të armatosur. Por pritja nga publiku shqiptar nuk qe e tillë. Ata janë pritur me dashamirësi, pasi i tillë ishte misioni i tyre. Për më tepër, shqiptarët edhe njëherë shprehën traditën e mikpritjen ndaj të huajit e mikut. Me siguri mund të thuhet se shumë ushtarakë e autoritete ushtarake të huaja janë surprizuar nga një realitet i kësaj natyre, gjë që lehtësoi edhe kryerjen e misionit.

Ajo që shqiptarët kanë bërë për të tjerët nuk ka ndodhur nga të tjerët në adresë të shqiptarëve. Përmes dokumenteve apo dëshmime të ndryshme vetëm për rreth 50 vitet e para të shekullit XX, ballafaqohemi me fakte tronditëse.

Tregues që flasin shumë, ofrohen gjatë Luftës së Parë dhe të Dytë Ballkanike. Në vitin 1912 në rajonin e Ballkanit mendohej për optimizëm liberal, por "që u zhduk shpejt dhe madje në mënyrë të dhunshme. Shtetet ballkanike fituese, të freskëta nga fitorja kundër ushtrisë otomane, menjëherë iu kthen njeri tjetrit në Luftën e Dytë Ballkanike. U shfaqën njoftimet për brutalitetin e treguar nga ushtritë e rregullta të tyre kundër civilëve,... 'Kjo është e gjitha që duket kur ju e shikoni atë nga afër,' raportonte Trotski. 'Mishi po prishet, si ai i qenieve njerëzore, ashtu edhe i kafshëve shtëpiake; fshatrat janë bërë pirgje zjarresh; njerëz që nuk kursejnë as 'persona nën dymbëdhjetë vjeç'; kushdo brutalizohet, duke humbur aspektin e vet human.'⁵⁶ Shqipëria, që sapo ishte shpallur e pavarur, u kthye viktimë e

⁵⁴ Bartl, Peter, Shqiptarët – nga Mesjeta deri në ditët tona, f.228

⁵⁵ Sinani, Shaban, Hebrenjtë në Shqipëri, Prania dhe Shpëtimi, f. 88. Shih edhe: Kotani, Apostol, Shqiptarët dhe Hebrenjtë në Shekuj, f. 79

⁵⁶ Mazower, Mark, The Balkans, A Short History, f. xxxix

drejtpërdrejtë e këtij realiteti. Pikërisht periudha e fundit të vitit 1912 dhe muajve të parë të vitit 1913 nga Profesor Zekeria Cana emërtohet "... kohë e zezë prej murtaje e përshkruar me skena të llahtarshme të një drame të paparë deri në zhbimjen e tërë një populli."⁵⁷ Është periudha që forcat malazeze ndërmorrën çdo lloj mase për të zhbërë popullsinë shqiptare të Plavës, Gucisë, Pejës, Gjakovës, përfshi edhe pjesë të Shqipërisë që kishte shpallur pavarësinë.

Përmes rreth 420 dokumenteve arkivorë të Malit të Zi⁵⁸ vërtetohen përpjekjet dhe veprimtaria zhdukëse e ndërmarrë nga Mali i Zi kundër shqiptarëve. Operacione të mirëmenduara janë ndërmarrë për vrasje kundër shqiptarëve pa kursyer edhe fëmijët. Nën pretekstin e grumbullimit të armëve janë vrarë, në shumicën dërmuese pa gjyq rreth 400 shqiptarë.⁵⁹ Brutaliteti kundër shqiptarëve arrin deri atje sa në raportet e drejtuesve ushtarakë malazezë bëhet fjalë për qërime hesapesh dhe se "hiqen koka (shqiptarësh)",⁶⁰ për t'i përdorur ato si shenja të vërtetësisë të suksesit në operacione. Dokumentet arkivorë njëkohësisht vërtetojnë veprimtarinë asimiluese të realizuar kundër shqiptarëve duke u kërkuar me forcë ndryshimin e besimit fetar nga musliman ose katolik në ortodoks. Gjithashtu djegiet dhe sekuestrimi i pasurisë së shqiptarëve ka qenë rregull i ditës. Edith Durham bëri me dije Evropën e qytetëruar mbi masakrat malazeze kundër shqiptarëve, duke botuar për këtë problem artikuj në gazeta të ndryshme.⁶¹ Madje ajo, duke qenë e tronditur dhe e indinjuar nga këto krime, me t'u kthyer në Londër bëri një akt tjetër civil. Nxori medaljen e artë të Knjaz Nikollës,

⁵⁷ Cana, Zekeria, Gjenocidi i Malit të Zi mbi Popullin Shqiptar, 1912-1913 (dokumente), f. 11

⁵⁸ Shih po aty, f. 57-347

⁵⁹ Po aty, f. 359-364

⁶⁰ Dokumenti numër 18/31.X nxjerrë nga Arkivi i Malit të Zi. Shih: Cana, Zekeria, Gjenocidi i Malit të Zi mbi Popullin Shqiptar, 1912-1913 (dokumente), f.102

⁶¹ Edith Durham i botoi artikujt e saj në gazetatat: The Contemporary Review, The Adriatic Review, The New Statesman, The New Europe, Affaires Etrangères, Man. Annual Register, The Times, Manchester Guardian. Shih: Cana, Zekeria, Gjenocidi i Malit të Zi mbi Popullin Shqiptar, 1912-1913, f. 12

mbretit të Malit të Zi dhe ia ktheu mbrapsht duke i dërguar mesazhin se nuk i bëhej nder me mbajtjen e asaj dekorate të lyer me gjak.⁶²

Në periudhën e viteve 1913-1914 në Shqipërinë Jugore nga forcat greke, sipas raportit të gazetarit amerikan Uilliam U. Houard: "ishin djegur ose hedhur në erë mbi 300 fshatra me 35.000 shtëpi dhe kishin mbetur pa strehë 330.000 vetë. Sipas llogaritjeve të tij, ishin vrarë, therrur me bajonetë ose djegur 20.000 burra, gra dhe fëmijë.⁶³ Masakrat e asaj periudhe kanë qenë të pashembullta. Ato përfshinin gjera rrëqethëse si therrie foshnjash e nënash, përdhunime, vrasje, djegie shtëpish e pronash të shqiptarëve, rrëmbim e dërgim bagëtish të shqiptarëve në territorin grek. Skenat kanë qenë nga më rrëqethëset që as mund të imagjinohen.⁶⁴

E njëjta situatë, në të njëjtën periudhë, paraqitet nga serbët kundrejt shqiptarëve. Në pranverën e vitit 1914 udhëheqësit e disa komuniteteve në Shqipërinë Veriore, veçanërisht Kosova, u dërguan ministrave të jashtëm të Fuqive të Mëdha një protestë kundër mizorive të pamenduara të trupave ushtarake serbe kundër grave, fëmijëve dhe të moshuarve. Në protestë theksohej se vrasjet qenë kryer me gjakftohtësi dhe jo në zjarrin e betejës. Protesta shoqërohej me një listë të 50 fshatrave të rretheve të Gjakovës, Ipekut, Prizrenit, Dibrës dhe Ohrit duke bërë me dije për 359 shtëpi të djegura dhe 1827 njerëz të vrarë.⁶⁵ Ndërkohë gazetari raportues Uilliam Houard, në një intervistë të titulluar "Le të vdesin shqiptarët: ata janë muhamedanë!" bën përshkrimin e mëposhtëm: "Regjimentet serbe prej 1100 vetësh, nën komandën e gjeneral Karlos Popovič, një nga pjesëtarët e komplotit të mbretit,

⁶² Shih: Cana, Zekeria, Gjenocidi i Malit të Zi mbi Popullin Shqiptar, 1912-1913, f. 12

⁶³ Uilliam U. Houard ka qenë gazetar, kishte përvojën e gazetarit në shumë vende. Gjatë një udhëtimi vëzhgues në Shqipëri, në moshën 50 vjeçare, ai përshkoi 600 km me kalë e më këmbë për të parë gjendjen me sytë e vet. Në Shqipëri ai u takua me Harold Sherud Spenser. Ky i fundit ishte një vullnetar amerikan pa pagesë, që mbështeste edhe të tjerë financiarisht, i cili gjithashtu ka marrë edhe vetë pjesë në luftime në krye të shqiptarëve kundër grekëve. Për më tepër shih: Jacques, Edwin, Shqiptarët, Histori e Popullit shqiptar nga lashtësia deri në ditët e sotme, f. 389

⁶⁴ Shih: Kosta Papa Tomori, Barbaritë Greke në Shqipëri, Kujtime Historike: 1913-1914, f. 47-51, 54, 57, 68, 69, 71-74, 79-80, 81, 87-93

⁶⁵ Jacques, Edwin, Shqiptarët, Historia e popullit shqiptar nga lashtësia deri në ditët e sotme, f. 390

hynë në Shqipëri të armatosur me vajgur, pompa spërkatëse dhe dinamit. Ata kapnin shqiptarë sa mundnin. Pastaj i lidhnin së bashku për krahu dhe i qëllonin. Gratë i përdhunonin. Besoj se çdo grua që binte në dorën e serbëve, bëhej viktimë e tyre. Pastaj ata i mbyllnin nëpër shtëpi dhe vendosnin bomba nëpër mure. Spërkatnin me vajgur gjithandej dhe i vinin zjarrin. Kur flakët arrinin dinamitin, shtëpia hidhej në erë. Shqipëria është mbushur me pirgje gurësh të nxirë, që dikur ishin shtëpi”.⁶⁶

Të dhëna të njëjta evidentohen edhe më parë dhe më konkretisht në vitin 1913. Dëshmi origjinale prezantohet nga një letër e dërguar nga një ushtarak serb, e cila u botua nga gazeta socialiste serbe *Radinčke Novine*, më 9 tetor 1913. Ushtari në letrën drejtuar një shoku të tij shkruan: “I dashur mik, nuk kam kohë të shkruaj gjatë, por dua të flas për gjërat e tmerrshme që po ndodhin këtu. Tmerrohem prej tyre, dhe gjithmonë i bëj pyetje vetes se si mundet që njeriu të bëjë mizori të tilla.. E tmerrshme. Unë nuk do të guxoja (edhe sikur të kisha kohë të mjaftueshme, por nuk kam) të tregoja më shumë, por do të thoja vetëm kaq, që Luma (një krahinë shqiptare gjatë lumit me të njëjtin emër) nuk ekziston më. Nuk ka asgjë tjetër veç kufomave, pluhurit dhe hirit. Ka fshatra me nga 100, 150, 200 shtëpi, ku nuk ka mbetur më asnjë njeri, në kuptimin e plotë të fjalës, asnjë. Ne i mbledhim njerëzit në grupe nga dyzetë deri në pesëdhjetë vetë, pastaj i vrasim të gjithë duke i shpuar me bajoneta. Plaçkitja vazhdon kudo. Oficerët u thanë ushtarëve që të shkonin në Prizren për t' shitur gjërat që kishin vjedhur.’ Gazeta që boton letrën shton: “Miku ynë na shkruan edhe për gjëra më të tmerrshme sesa këto!; por ato janë aq të llahtarshme dhe prekëse sa që ne menduam të mos i botojmë.”⁶⁷

Një tjetër dëshmi, gati e të njëjtës periudhë, një letër e dërguar nga Elbasani dhe e botuar në gazetën bullgare *L'Echo de Bulgarie*, 28 shtator/ 11 tetor (1913) bën me dije: “Në 20 shtatorin e kaluar...ushtria serbe rrëmbeu të gjithë bagëtinë e Malësisë së Dibrës. Barinjtë u detyruan të mbrohen dhe të përleshën, por u vranë të gjithë. Serbët vranë gjithashtu edhe dy bajraktarë të fisit të Lumës, Mehmet Ademin dhe Xhafer Elezin dhe filluan të plaçkisnin dhe

⁶⁶ Po aty, f. 390

⁶⁷ *Radinčke Novine*, organ of Serbian social-democracy, no. 212, October 9, 1913. Shih gjithashtu: *The Truth in Kosova*, f. 165. Shih edhe: *Luftërat e tjera Ballkanike-Raport i Vitit 1913*, f. 111

të digjin të gjitha fshatrat nga shkonin: Peshkopi, Pjeçë dhe Dohoçisht, në Dibrën e Poshtme; Allaj, Beg, Maç, Para, Obok, Klobçisht dhe Solokicë në Dibrën e Sipërme. Në të gjitha këta fshatra serbët kryen masakra të tmerrshme edhe ndaj grave, fëmijëve dhe pleqve. Në qytetin e Dibrës autoritetet nxorën një urdhër që ndalonte të bëhej pazari ditën e djelë, dhe atë ditë banorët nuk duhet të dilnin nga shtëpitë e tyre. Atë ditë u arrestuan dyzetë e tetë vetë nga paria e qytetit. Kur serbët panë se banorët e fshatrave të plaçkitura, ..., kishin ardhur për të kërkuar bagëtinë e grabitur dhe po e rrethonin qytetin, serbët e nxorrën parinë nga burgu dhe i vranë ata në mënyrën më të turpshme. Shqiptarët e Dibrës dhe zonës përreth i mbërtheu dëshpërimi dhe paniku, kështu që ata u ngritën në revoltë. I sulmuan serbët me armë, me sopata, me gurë dhe me hunj; vranë disa prej tyre dhe pjesën tjetër e përzunë nga qyteti...⁶⁸

Gjendja e krijuar në atë periudhë i detyroi shqiptarët që më 21 shtator t'iu drejtoheshin me kërkesat e tyre Fuqive të Mëdha në emër të popullit të Gjakovës, Ipekut, Plavës, Gucisë dhe të ish vilajetit të Kosovës. Shqiptarët nuk e tepruan kur deklaruan, lidhur me këtë zonë tjetër të revoltës, se "ushtritë e rregullta serbe dhe malazeze ndërmorrën dhe bënë gjithshka, që nga dita e parë që pushtuan territorin shqiptar, që t'i detyronte banorët të humbisnin kombësinë, ose ta mbyste brutalisht racën shqiptare. Shtëpi dhe fshatra të tërë u shndrruan në hi, popullsia e pafajshme dhe e paarmatosur u masakrua en masse, akte të pabesueshme dhune, grabitje dhe brutalitet të çdo lloji-këto ishin mjetet që u përdorën dhe po përdoren akoma nga ushtarët serbo-malazez, me synimin që të transformojnë tërësisht karakterin etnik të rajoneve që banohen kryesisht nga shqiptarët."⁶⁹ Dëshmi të tilla janë vërtetë rrënjëthënëse dhe nuk shprehin aspak qëndrimin e shqiptarëve ndaj të tjerëve.

Të njëtat dukuri të tmerrshme evidentohen edhe më vonë, në vitin 1918 gjatë okupimit serb në Kosovë, realizuar nga Mali i Zi dhe po kështu gjatë okupimit të dytë të Kosovës dhe të pjesës perëndimore të Maqedonisë. Pushtuesit "...ishin aq brutalë sa ishin edhe gjatë viteve 1912-1913."⁷⁰, do të shkruante shumë vite më vonë historian kroat Ivo Banac.

⁶⁸ Luftërat e tjera Ballkanike-Raport i Vitit 1913, f.112

⁶⁹ Po aty, f. 113

⁷⁰ Banac, Ivo, The National Question in Yugoslavia, Origins, History, Politics, f. 297

Edhe gjatë Luftës së Dytë Botërore, në Kosovë, marrëdhëniet mes strukturave partizane të Jugosllavisë dhe popullit shqiptar të Kosovës nuk isht aq fort për t'u përshëndetur. Shqiptarët ishin bërë objekt masakrash për strukturat ushtarake jugosllave.⁷¹ Pra nuk mund të flitet për atë lloj "harmonie" që të paktën është pretenduar nga pala jugosllave, apo për "harresën" zyrtare shqiptare lidhur me këto marrëdhënie. Në vitin 1945 më shumë se 35 mijë luftëtarë shqiptarë nga Kosova u dërguan në veri të Jugosllavisë dhe më tepër se 50 mijë ushtarë serbë, malazezë e maqedonas të organizuar ushtarakisht ndërmorrën operacione ndëshkimore, duke arritur që më 8 shkurt 1945 të vendosnin një administratë ushtarake në Kosovë.⁷² Në këtë kuadër, krimet dhe masakrat u bënë të pranishme kundër shqiptarëve në Llap, Gjilan, Drenicë, Prishtinë, por edhe në Tetovë e në Gostivar,⁷³ duke u shtrirë kështu në territor të gjerë, në Kosovë e në Maqedoni.

Rast e ngjarje makabre, tipike, e pashembullt në kuptimin që një shtet realizon kundër një populli përfaqësohet me masakrën e Tivarit në vitin 1945. Në këtë ngjarje të pashembullt shteti jugosllav me pretekstin e lëvizjes të shqiptarëve të Kosovës, të organizuar ushtarakisht, drejt frontit kroat kundër nazistëve, duke kaluar përmes territorit shqiptar dhe Malit të Zi, arriti që të realizojë masakër duke asgjësuar rreth 4310 shqiptarë të Kosovës.⁷⁴ Fillimi i këtij marshimi u kamuflua me vajtjen në front në të mirë të Jugosllavisë. Por qëllimi ishte i ndryshëm. Shqiptarët u çarmatosën dhe ashtu të pambrojtur, pa kujdesje, pa bukë e pa ujë, nën ruajtje të rreptë, kanë marshuar për kohë të gjatë Ata janë vrarë, djegur, terrorizuar, duke finalizuar veprimin makabër ndaj tyre me masakrën e Tivarit, varrin më të madh të shqiptarëve pa asnjë skelet dhe dëshmi të krimeve serbosllave mbi popullin shqiptar.⁷⁵ Përgjegjësi e plotë bie edhe mbi shtetin e qeverinë komuniste shqiptare të asaj periudhe. Jo vetëm që u lejua ky marshim nëpër territorin e shtetit shqiptar, por nuk u bë asnjë reagim zyrtar, qoftë për likujdimet nëpër

⁷¹ Ndoj, Gjetë, Gjin Marku dhe Lufta, f. 108

⁷² The Kosova Issue-A Historic and Current Problem, f. 111

⁷³ Po aty, f. 111

⁷⁴ Hajdini, Azem, Tragjedia e Tivarit, Botim i Dytë, f. 70

⁷⁵ Po aty, f. 87

territorin shqiptar, ashtu edhe për ato që ndodhën në Tivar dhe për ngjarjet pasuese.⁷⁶

Në ditët tona, këto lloj qëndrimesh nuk pushuan. Tirani Miloshević nuk do ta respektonte ligjin e brendshëm dhe nuk do të pranonte e respektonte identitetin shqiptar në Kosovë. Ai do të zbatonte një politikë të egër gjenocidi, në emër të sovranitetit të shtetit serb. Regjimi i Milošević nuk u ndal para asnjë veprimi kundër shqiptarëve të Kosovës dhe identitetit të tyre. Në evidencën rënqethëse të vuajtjeve të popullit shqiptar të Kosovës ja vlen veçimi i ngjarjes të vitit 1990 të helmimit të 7 400 nxënësve të shkollave. Fëmijë të moshës nga 3 deri 16 vjeç, në kopshte fëmijësh, shkolla fillore e të mesme në Deçan, Gjakovë, Pejë, Podujevë, Prishtinë, etj., u helmuan,⁷⁷ ndërkohë që asnjë herë nuk u dha përgjigje zyrtare për arsyet. Mosdhënia e përgjigjes lehtësisht nënkupton autorin, i cili është regjimi miloshevician dhe strukturat e tij ushtarake e policore të instaluar në Kosovë.

Për një kohë jo të shkurtër, komuniteti ndërkombëtar qëndroi pasiv. Ndërkohë që shqiptarët nuk vrasin të pafajshmit, me ta çfarë ka ndodhur? Koha e Milosheviqit në Kosovë është dëshmi e qartë e gjenocidit të sotëm. Ajo çka ndodhi në Kosovë është përsëritje e asaj që u ndodhi hebrenjve gjatë Luftës së Dytë Botërore, është përsëritje e tragjedisë së Tivarit në vitin 1945. Veprimi me vonesë i komunitetit ndërkombëtar në rastin e Bosnjës, por edhe në rastin e Kosovës, i la rrugë të lirë masakrave, zhdukjeve, dëmeve. Ajo që ndodhi në Srebrenicë të Bosnje dhe Hercegovinës në korrik 1995 ku u shfarrosën me mijra qytetarë boshnjakë përfaqëson rastin më të madh të zhdukjeve njerëzore të pas Luftës së Dytë Botërore. Si duket ende nuk ishin nxjerrë mësim për veprim në kohë. Mosveprim i komunitetit ndërkombëtar ka qenë prezent edhe në kohën e Gjermanisë naziste. Shfarrosja e çifutëve filloi më herët se viti 1939, kur filloi lufta botërore. Nëse do të veprohej, atëherë do të ishte e mundur të shpëtoheshin të gjashtë milion hebrenjtë. Mosveprimi në kohë nga komuniteti ndërkombëtar, gjithmonë është shoqëruar me pasoja katastrofike për jetët njerëzore.

⁷⁶Po aty, f. 120-121

⁷⁷ Prof. Dr. Pajazit Nushi (Prishtinë) The Phenomenon of Military-Police Violence in Kosova in the Years 1981-1992. Shih: The Kosova Issue-A Historic and Current Problem, f. 150

Shqiptarët evidentohen si dashamirës, mikpritës, mbrojtës, respektues dhe shpëtues ndaj atyre që shkelën në territorin e tyre. Shqiptarët nuk vrasin. Ata nuk kalojnë në agresion e masakra ndaj të tjerëve. Sipas një shkrimtari izraelit, fqinjët i ka caktuar historia pranë njeri tjetrit dhe prandaj duhet të mësojmë të jetojnë pranë njeri tjetrit, ta pranojnë njeri tjetrin, të bashkëpunojnë.⁷⁸ Faktet tregojnë se shqiptarët kanë përmbushur më së miri këtë mesazh.

Në ditët e sotme, populli shqiptar është edhe më afër me popujt e tjerë. Konfrontimi i dikurshëm ia ka lënë vendin bashkëpunimit. Populli shqiptar më së miri ka përqaftuar rrugën e fqinjësisë së mirë, rrugën e mirëbesimit, shkëmbimit dhe përfitimit të dyanshëm. Mesazhi është i qartë, ecja drejt së ardhmes së përbashkët dhe jo drejt së shkuarës konfrontuese, izoluese e rrënuese.

“Shqipëria e sotme, laike në kushtetutë, por me pasuri të trashëguar besimesh lëvron vlera të rralla të lirisë, tolerancës dhe harmonisë ndërfetare. Këto veti, këto attribute, shqiptari i ndjen si të vetat, si pjesë të identitetit e jo si kontradikta që përçajnë personalitetin dhe shoqërinë. Marrëdhëniet mes besimeve, sa institucionale, por sidomos shpirtërisht dialoguese e ndërpranuese, historikisht kanë prodhuar një shoqëri shqiptare pa konflikte fetare e armiqësi apo paragjykime besimesh e kulturash, një shoqëri shembull i rrallë i patjetërsueshëm i së shkuarës, së tashmes dhe të nesërmes globale“. Përcaktimi i mësipërm vlen për të shkuarën shqiptare, që në lashtësi e duke vijuar me periudhën e gjatë nën perandorinë osmane, gjatë luftrave ballkanike dhe ato botërore të shekullit XX, vlen për të sotmen në realitetin shqiptar, por edhe në marrëdhëniet me fqinjët, vlen për të ardhmen integruese të Shqipërisë. Në këtë kuadër, shëmbull më kuptimplotë është vizita e Papa Franceskut në Tiranë në muajin shtator 2014. Pa mëdyshje, mund të thuhet se harmonia ndërfetare përfaqëson ambasadorin më të mirë të shqiptarëve në botën e qytetëruar.

Përfundime

⁷⁸ Lani, Remzi, Mustafa, Besnik, Misha, Piro, Lufta kundër Luftës

Shqiptarët në trojet e tyre janë të lashtë dhe krenarë. Në këto troje ata janë përballur me të tjerët, të cilët kanë dashur t'i pushtojnë. Vështirë të gjenden raste kur shqiptarët kanë synuar apo tentuar të pushtojnë apo dëmtojnë popuj të tjerë. Për shqiptarët dora e miqësisë dhe fqinjësia e mirë kanë qenë karakteristika nga më të mirat. Ato kanë qenë pjesë e natyrshme e identitetit shqiptar.

Shqiptarët historikisht kanë respektuar dhe aktualisht respektojnë e nderojnë të tjerët. Respekti e mirënjohja është virtyt i tyre. Hakmarrja kursesi. Me këto veti shqiptarët, aktualisht janë në rrugën e tyre të integriteteve evropiane dhe euroatlantike.

Abstrakt

Pavarësisht se trojet shqiptare kanë qenë arenë luftash, të nxitura e të realizuara nga fqinjë dhe fuqi të tjera, kombi shqiptar ka ditur të sillet ndaj të tjerëve. Shqiptarët kanë ditur të mbrohen. Por, njëherazi kanë ditur edhe të respektojnë e të trajtojnë si duhet të huajt, të mundurit, të dorëzuarit dhe viktimat. Kombi shqiptar dhe shqiptarët përherë kanë qenë të prirur nga synime të fqinjësisë së mirë dhe jo të agresionit ndaj të tjerëve. Kodi i shqiptarëve ndaj të huajve, pavarësisht se ai nuk i referohej ndonjë konvente ndërkombëtare, ka qenë i ngjajshëm me kërkesat që aplikohen bazuar në to. Shqiptarët kanë ditur të dallojnë agresorin nga miku, pushtuesin nga të mundurin dhe të dorëzuarin.

Shqiptarët e kanë treguar veten e tyre në luftat ballkanike dhe gjatë Luftës së Parë dhe të Dytë Botërore. Ata kanë ditur të sillen me ushtritë e mundura apo ushtritë që kanë kaluar nëpër territoret shqiptare. Ata kanë qenë të prirur për bashkëpunim e ndihmë ndaj të mundurve. Kanë qenë këto vlera të trashëguara nga shqiptarët, të cilat i kanë bërë ata që të jenë shembull në botë për trajtimin që u kanë bërë dhe marrëdhëniet që ndërtuan me hebrenjtë para dhe gjatë Luftës së Dytë Botërore.

Për shqiptarët dora e miqësisë dhe fqinjësia e mirë kanë qenë karakteristika të natyrshme, madje të veçanta që i kanë shoqëruar ata në historinë e tyre. Vlerat e harmonisë fetare, marrëdhënieve të mira me fqinjët

dhe treguesit e bashkëpunimit, kanë bërë që edhe sot ata të jenë të angazhuar me vetëdije në rrugën e integriteteve evropiane dhe euroatlantike.

Literatura

1. Asllan Uran, Prof. Dr., Diplomacia dhe Diplomatët shqiptarë 1912-1944, Shtëpia Botuese ILAR, Tiranë, 2006
2. Banac, Ivo, The National Question in Yugoslavia, Origins, History, Politics, Cornell University Press, Ithaca ad London, 1984
3. Bartl, Peter, Shqiptarët – nga Mesjeta deri në ditët tona, Instituti i Dialogut&Komunikimit
4. Cana, Zekeria, Gjenocidi i Malit të Zi mbi Popullin Shqiptar, 1912-1913 (dokumente), Prishtinë, 1996
5. Castellan, Georges, Histori e Ballkanit, Çabej
6. Crociani, Piero, Shqiptarët në Forcat e Armatosura Italiane (1939-1943), Tiranë, 2005
7. Duka, Valentina, Histori e Shqipërisë, 1912-2000, Shtëpia Botuese "Kristalina", Tiranë, 2007
8. Durham, Edith, Brenga e Ballkanit, dhe vepra të tjera për Shqipërinë dhe Shqiptarët, Shtëpia Botuese "8 nëntori",
9. Gitman, Esther, Historian, New York, Dr. Aloysius Stepinac, Archbishop of Zagreb, under the lens of historians and diplomats (1941-1945), International Conference, September 19, 2008
10. Hajdini, Azem, Tragjedia e Tivarit, Botim i Dytë, Botues Shoqata e të Burgosurve Politikë, Prishtinë, 1998
11. Hasani, Proletar Prof. Dr., Formacionet tona luftarake me ish ushtarakë të huaj, Revista Ushtarake, 2/2005

12. Jacques, Edwin, Shqiptarët, Histori e Popullit shqiptar nga lashtësia deri në ditët e sotme, Fondacioni Abraham Linkoln, Kartë e Pendë, 1995
13. Jakomoni, Francesco, Politika e Italisë në Shqipëri, Tiranë, 2005
14. Kotani, Apostol, Shqiptarët dhe Hbrenjtë në Shekuj, Tiranë, 2007
15. Kosta Papa Tomori, Barbaritë Greke në Shqipëri, Kujtime Historike: 1913-1914, Naimi, Tiranë, 2012
16. Lani, Remzi, Mustafaj, Besnik, Misha, Piro, Lufta kundër Luftës, (Opinionit intelektual rreth luftës në Kosovë), Instituti Shqiptar i Media, Tiranë, Gazeta Koha Ditore, Prishtinë
17. Luftërat e tjera Ballkanike-Raport i Vitit 1913 nga Carnegie Endowment në një vështrim Retrospektiv, me Shënime dhe me një Parathënie të re për Konfliktin e Sotëm nga Xhorxh F. Kenan, Onufri, 1993
18. Mazower Mark, The Balkans, A Short History, The Modern Library, New York, 2000
19. Metais, Serge, Histori e Shqiptarëve-Nga Ilirët deri te Pavarësia e Kosovës, Tiranë, 2006
20. Mësimdhënia e Historisë Moderne të Evropës Juglindore, Materiale Mësimore Plotësuese, Lufta e Dytë Botërore, CDRSEE, Shkup 2007
21. Misha, Piro, Duke kërkuar Rrënjët ose... Kthimi i Shqiptarëve në Histori, ese, TOENA, Tiranë, 1997
22. Ndoj Gjetë, Gjin Marku dhe Lufta, Geer, Tiranë, 2008
23. Remerand, Gabriel, Pashai Janinës, GLOBUS R, Tiranë, 2004
24. Samer, Haroey, Rescue in Albania-One hundred percent of Jews in Albania rescued from Holocaust, Brunswick Press Cathedral City, California, 1997
25. Silajxhic, Haris, Shqipëria dhe SHBA në Arkivat e Uashingtonit, Tiranë
26. Sinani, Shaban, Hebrenjtë në Shqipëri, Prania dhe Shpëtimi, Naimi, Tiranë, 2009
27. Tahiri, Bedri, Hasan Prishtina-Truri i Lëvizjes Kombëtare Shqiptare, Prishtinë 2008

28. The Truth in Kosova, The Academy of Sciences of the Republic of Albania, Institute of History, Tirana, 1993

SHTJEFËN GJEÇOVI – THEMELUES I ETNOGRAFIË SHQIPE

Nga Ledi Shamku-Shkreli

Fjala është si uji i tokës, ujë që ka gjithë shijen e shkëmbit prej të cilit rrjedh poedhe të truallit përmes të cilit kalon e shpërndahet.

Në lumin e një gjuhe çojnë ujë shumë degëzime përrenjsh, rrëkesh e shehesh. Njëri syresh është ai ku derdhen mitet, legjendat e rrëfenjat. Dhe në këtë hulli, prej At Shtjefën Gjeçovit trashëgojmë njëmend plotën më të çmuar, pasi ajo ka gjarpëruar nëpër të gjitha viset tona, nga jugu në veri, nga mali në fushë, e kqyrur besnikisht prej tij.

Ndryshe nga kulturat rrotull nesh, të cilat janë bija traditash që njohën shkrimin dhe vijuan gjithnjë të shkruajnë, kjo jona nuk u shkrua në ag të kohënave e mandej, për ndeshtrashat e historisë, u shkrua teevona dhe shkrimet qenë të pakta. Kultura gojore e dëshmuar përmes miteve, legjendave, dokeve e rrëfenjave është edhe kripta e ngrehinës sonë etnokulturore. Nuk është krejt e errët falë dritave dëshmitare si ajo e At Shtjefën Gjeçovit, porse i duhet rënë pas me kqyrje edhe më të imëta, duke shfrytëzuar zhvillimin e gjuhësisë në këtë qindvjetësh. Tekembrama qysh nga shkolla filologjike e Max Müllerit e tekëndej mitet e sidomos mitet indoeuropiane konsiderohen magmë gjuhësore, studimi i tyre është pjesë e gjuhësisë së krahasuar, pasi janë në thelb përshkrime poetike të përshfaqjeve të natyrës, zotat s'janë gjë tjetër veçse të mistershmet dukuri natyrore dhe emrat e zotave lindin si epitete të këtyre dukurive. E kështu, përmes etimologjisë dhe krahasimit, gjenden dhe shpjegohen këto emra që janë fjalë, duke shpjeguar kësisoj përmes pranëvënies së fjalëve-epitete edhe marrëdhëniet mes gjuhëve e gjindjes që i ka folur. Ky është edhe ekskursi i etnolinguistikës: studimi dhe interpretimi i çdo shfaqjeje gjuhësore në lidhje të ngushtë me kulturën që e ka prodhuar, veçse e gjitha kjo në kuadrin e kategorive me vlerë universale.

Le t'i kthehemi një gojëdhane të dëshmuar nga Gjeçovi tek "Trashëgime Thrako-Ilirjane": "Shkaf asht emen hyjniyet qi së vonit u vedituen prej kombesh

te kanteve të dheut, i mueren prej Pellazgjësh a se prej atynve njerzve t'egjer e bjeshkana, njerzve gavej a vigaj qi në gjuhë t'onë edhe sot thirren 'Katallaj' e qi ishin me një sy në ball si thotë Omeri (Kiklopes); njerëz qi quheshin farktorët e Rrëfeve të Jovit si e dishmon Hesiodi. Zoja Kjuro nga Palavlija (vend pranë Delvinës), kishte pasë rrëfye ket gojëdhanë mbi Hyun: Zoti kishte pasë lufët me Gegët, (se Gegët quheshin Qeravnarët a Titanët e të afërmit e tyne Antititant) edhe Zoti kishte ndimëtarë njerëz me një sy (Kiklopët-Katallajët). Kjo luftë ngjati dhetë vjet. Shkaktarët e luftës kjen Titanët (Gegët) të cilët deshten me shthronëzue Zotin e në Kambë të ti me kunorue për mret Martin, pse ishte trim edhe i pashëm. Në ket luftë Zoti doli ngadhnjyes ; i vuni perpara Gegët edhe i qiti tej lumin e Vijosës e në vend të tyne solli Lapthit (Labët). Në ket luftë muerën pjesë të gjith trimat mbretnorë (të gjith perendijt pra). Gegët të muejtun u zhgulen, e në vend të tyne mbretnoj Zoti, vëllazent e ti e fëmijt e ti".

E bukur kjo gojëdhanë që e vendos luftën e Kryezotit pranë lumit të Vjosës sonë, e sheh atë si luftë mes Gegëve dhe Labve, pikërisht aty ku edhe kalon kufiri i lebërve me pjesën tjetër pra edhe me gegët e sotëm. E bukur edhe dëshmia shqiptare për luftën mes Jovit e Marsit, pasi gjejmë përkim të kësaj gojëdhane në studimin e Andre Martinet "Gli indoeuropei. Lingue, popoli e culture", në të cilin autori dëshmon se për indouropianët e parë ndeshja kryesore ka qenë mes Kryezotit që i kishte të dyja fuqitë e zjarrit, edhe të mirën edhe të keqen dhe Zotit të Luftës (Martit në gojëdhanën tonë), i cili fuqinë e zjarrit e përdorte vetëm për të shkrumbuar. Dhe po sipas Martinet-së kjo luftë zgjati derisa Kryezoti i indoeuropianëve e "ndau" pushtetin në dy Zota: në Zotin e Dritës i cili ngrohte dhe në Zotin e Luftës i cili shkrumbonte (Marsi për latinët, Thori për gjermanikët, Odini më pas për skandinavët e kështu me radhë). E po ashtu edhe në mitologjinë greke, Titanët (të cilët në gojëdhanën tonë janë Gegët) dallojnë nga Gjigandët, të cilët sipas Hesiodit shkaktuan atë që njihet si Gigantomachia apo lufta kundër zotave të Olimp. Dhe jemi brenda së njëjtës rrëfenjë si ajo e mbledhur në Palavli, porse me kah të kundërt luftimi.

Po le ta ndjekim edhe pas Gjeçovit këtë figurën e ushtarëve të Zotit, a siç e dëshmon ai me gojëdhanën e vet, të Katallajve me një sy.

Çabej shkruan se “një vëmendje të vecantë meriton ai divi vigan e me një sy në ballë, që del shpesh nëpër përrallat e shqiptarëve, të serbëve, të morlakëve e të së tjerëve popuj të Ballkanit po edhe në vise të tjera të Europës gjer lart në Finlandë. Është figura e atij kiklopi që ha njerëz, sikurse na shfaqet që te Odiseja e Homerit me emrin Polifem (...). Është për të vënë re që kjo figurë në shekullin e kaluar ishte gjallë edhe tek elementi arbëresh i Siqelisë, sikurse shihet nga një mbledhje e gjuhëtarit italian D. Compareti. Sikurse e vuri re G. Meyeri, tek emri i këtij divi të egër ruhet kujtimi i kompanisë së mercenarëve nga Katalanja e Spanjës, të cilët hynë më parë (më 1302) në shërbim të perandorit bizantin Andronik II Paleologut e më pas, si kusarë deti, ranë pre për disa kohë nëpër Gadishull të Ballkanit. Ky gjigand në Shqipëri përfytyrohet si një farkëtar div i palatuar, me një sy në ballë, pa gjunjë e me këmbë të drejta si dyrek. Po të sillemi nga jugu i Shqipërisë do të shohim se kjo figurë divi e cila na del sidomos në Labëri (kujtojmë edhe gojëdhanën e Gjeçovit këtu – shën imi), mban një emër vendi e quhet Siqënhenjeri. Ky emër që në formimin e vet është një bashkim dy kompozitesh, me kuptimin “syqen” që ha njerëz”, paraqet interes edhe për folklorin”. Le ta shohim shpërndarjen e kësaj figure mitologjike përsëpari në traditat folklorike rrotull nesh. Ky lloj qiklopi te bullgarët quhet “ednook” (me një sy), ndërsa te rumunët thirret “ochila” dhe lidhet poashtu me syun. Të njëjtat veçanti demonologjike ka edhe kensa që në përrallat serbe e kroate thirret “psoglavi, pasoglavci” e që don me thënë “kryeqen, kokëqen”. Sikundër vëren Çabej, këto figura Çajkanoviçi “objektivisht e gjuhësisht i afron me greqishten ‘kunokefaloj’ dhe sheh aty një kryqëzim figurash të besimeve orientale me demonët kufomë-ngrënës të disa popujve indoeuropianë”. Këtij vargu krahasimesh mund t’i shtojmë edhe apelativin bullgar “pesoglaveca” dhe atë rumun “capcaun”, që duan të thonë poashtu “kryeqen” dhe dalin si demonë që hanë mish njeriu. Vijon Çabej: “Është afërmendsh të mendohet në këtë mes që këto emra të gjuhëve slave e të rumanishtes të jenë të jenë përkthime (calques linguistiques) të greqishtes “kunokefaloj”, si reflekse të ndikimit bizantin në ato gjuhë. Përsa i përket Syqenit e Syqenëzës të shqipes, këto, si figura, për vetinë antropofage që kanë, hyjnë pas gjithë gjasash edhe këto në këtë grup demonësh. Nga pikëpamja e formimit gjuhësor ndërkaq këto largohen nga figurat në fjalë të popujve fqinj sepse janë emërtuar nga një krahasim me sytë e jo me kokën e

qenit". Mëtojmë ta shtyjmë mendimin, duke parë të shkrirë në një disa veti kensash që i përgjigjen të njëjtës figurë demoniake: syun e vetëm si tipar të cilin e vëmë re te Katallajtë (Kiklopes) me qenin që ha njerëz më anë tjetër. I do mëshuar faktit se gjetje të tilla në kulturat vernakulare janë tejet të rëndësishme, pasi ato nuk janë thjesht elemente përrallash. Sikundër vëren Max Müller, në kohët e lashta, figura të tilla të teogonisë ishin qeverisja e jetës së përditshme, e mandej me kalimin e njerëzimit nga besimi politeist në atë monoteist, ato u bënë thjesht pjesë e folklorit në trajtë përrallash e legjendash. Si u shestuan këto figura në folklorin tonë dhe në atë rrotull nesh, le të vërejmë çfarë shkruhet në burimet historike mbi apelativët e lartpërmendur. Izidori i Siviljes (560-636 pas Krishtit), në vëllimin e tij Etimologie XI, 3 shkruan: "Sikundër mes njerëzve vërehen edhe individë të deformuar, ashtu edhe brenda farës njerëzore të vëzhguar në tërësinë e vet, ekzistojnë fise të përbëra nga përbindësja, sikundër janë Gjigandët, Cinoqefalët (Kokëqentë), Qiklopët dhe të tjerë të ngjashëm". Edhe për Strabonin dhe Plin Plakun ekzistonin popuj të tillë, të thirrur Cynamolgi dhe banonin në Etiopi, ndërsa tek Tertuliani dalin si Cynopennae dhe ai i vendos në Persi. Kryeqentë vijnë të dalin edhe në historiografinë mesjetare. Kleriku Hyon de Narbonne, në një letër dërguar arqipeshkvit të Bordosë, Gerardus de Malemort, përshkruan rrethimin që i bënë tartarët qytezës Wiener Neustadt. Dhe kur flet mbi mizoritë e tartarëve, ai thotë se prijësat e tyre kanë Cinoqefalë (Kryeqenë) në radhët e veta, të cilëve u japin të hanë trupat e robërve të luftës.

Figura e Kryeqenit, mesa duket tejet e ngulët në besimin e popujve, mbërrin të kapërcejë edhe në hagjiografinë e krishterë. Në mjaft ikona e afreske bizantine, Shën Kristofori paraqitet me shembëlltyrën e një Cinoqefali (Kryeqeni). E po ashtu në Passio sancti Christophori martyris, tekst i cili pati një përhapje të madhe në Mesjetë, Shën Kristofori përshkruhet si një gjigand i llojit të Kryeqenve, i cili u konvertua pasi barti me mundim mbi supe Krishtin fëmijë nga njera anë e lumit në tjetrën.

Pas vëzhgimesh të tilla, bëhet edhe më e qartë pse rrëfenjat me Qiklopë e Katallaj kanë mbërritë të patrazuara deri në kohë të Gjeçovit, e sidomos bëhet edhe më i domosdoshëm rishqyrtimi i krejt trashëgimisë së tij mitologjike duke e krahasuar pa reshtur me arealin ku kultura jonë bën pjesë.

Këtu u ndalëm vetëm në njerën nga thërmijat e “Trashëgimisë Thrako-Ilirjane” të Gjeçovit, porse korpusi i tij përmban shumë mbledhje të këtilla, të shestuara si pikëprekje mes mitit dhe historisë. Gjejmë aty përralla, doke e zakone të lashta të gjindjes sonë, përshkrime të kostumografisë popullore, të tatuazheve për të cilat shtyhet thellë-thellë në kohë, gjejmë përshkrime të betimeve mbi gur e mbi rrufe, ligje e mënyra caktimi kufijsh e trojesh, nderimin e malësorëve tanë ndaj Diellit duke bërë kryq në ballë e gjithë çka janë rregullat e jetës zakonore të një populli që beson në Zot e ruan traditat. Ky korpus e bën Gjeçovin themeluesin e Etnografisë Shqiptare. Ky korpus i rishqyrtuar është edhe elementi integruar i kulturës sonë kombëtare.

ALBANSI MED (NE) VIDNOSTJO IN "TEORIJE" AVTOHTNOSTI V SLOVENIJI

Dr. Martin BERISHAJ

Uvod

Funkcioniranje albanske skupnosti v Sloveniji gre skozi sodobne diasporične procese, ki pripomorejo k razumevanju vloge tudi drugih narodnostnih skupnosti iz prostora nekdanje Jugoslavije v državi Sloveniji. Albanci v Sloveniji se počasi integrirajo »tudi« v slovensko družboslovno literaturo, bodisi kot del t. i. skupnosti prebivalstva neslovenske »celote« bodisi kot »tujek« z nizko stopnjo nagrizene identitete, ki se sicer giblje nekje v družbenem kontekstu med (nedoločenimi) »njimi in onimi«. V albanski diasporični literaturi pa se Albanci v Sloveniji reflektirajo šele kot medli obrisi »albansko-slovenskega kulturnega konstrukta«. V normativnem smislu se njihov status (zelo) počasi oblikuje; Albanci so poleg preostalih še »nedefinirani« kot del »novodobnih« narodnostnih skupnosti narodov nekdanje Jugoslavije.

Pričujoči članek je sestavljen iz dveh delov. Prvi del prispevka povzema relevantno literaturo o odnosu do modernih (etničnih) skupnosti. V drugem delu pa se članek osredotoča na konkretni primer albanske skupnosti v Sloveniji, ki je, kot čakajoči subjekt, prišla na prizorišče šele s procesom slovenskega osamosvajanja. Na simbolni ravni je skupnost postala znanilec stapljanja političnih predsodkov, hkrati pa je praktično prispevala k procesu osamosvojitve slovenske nove države. Z zaključkom osamosvojitvenega procesa je albanska skupnost izčrpala svojo aktivno vlogo in, kot vse druge skupnosti, postala pasiven, čakajoč subjekt političnih diskurzov za legitimiranje normativnega statusa. Tovrstna vizija zna biti problematična, saj država prav pri tej točki (beri: v normativnem smislu), sloneč na že utečeni definiciji manjšin v Sloveniji, nekatere skupnosti povsem ignorira in zamegljuje. Država vztraja v prizadevanjih, da bi bile te skupnosti čimbolj nevidne, namesto da bi si prizadevala, da bi postale del dinamičnega procesa, povezanega s pozitivnimi tokovi sodobne družbe.

Avtohtonost in »teorija«

Albanci v Sloveniji se kažejo kot refleks nikoli dorečenega nedolžnega procesa »začasnosti«. Podaja se slika prihoda Albanca – kot posameznika v Slovenijo »na dva ali največ tri mesece bivanja« ter njegova transformacija v »del bodoče albanske celote, ki se jo bo oblikovalo in definiralo kot diasporično albanstvo v Sloveniji« (več v Berishaj 2010: 23). Takšen pristop sem izbral povsem namerno, saj s tem želim na samem začetku izostriti debato, ki jo bom seveda v nadaljnjem besedilu razodeval skozi proces avtohtonosti manjšin oziroma »tržne niše« nekaterih državnih teoretikov, ki si ne upajo redefinirati manjšinskosti, saj bi potem morali celotno svojo znanost »obrniti na glavo«. Že s tem in takšno percepcijo manjšin s strani omenjenih »teoretikov«, ki nenehno bremenijo ne samo znanosti, temveč tudi državo ter strašijo »... če bi prišlo do takšnega redefiniranja, bi se morala spremeniti celo ustava«!

Kot logično nadaljevanje razprave o tovrstni ideologizaciji se moram vsaj na začetku ukvarjati celo z vprašanji, ki bi mogoče za trenutek potrdila tezo o (ne)avtohtonosti. Torej, ker nismo (namreč, recimo, Albanci) to, kar bi morali biti, nismo namreč »avtohtoni«, imamo dovolj individualnih pravic. Kajti kot »kolektivu« (beri: manjšini), ker kolektiv nismo, nam kolektivne pravice »ne pripadajo«! Prav zaradi tega se ni odveč vprašati, kako globoko segajo korenine Albancev v Sloveniji? Kje so najbolj skoncentrirani? S čim se ukvarjajo? In nenazadnje, koliko jih je (uradno) in ali je albansko družino v Sloveniji načel proces asimilacije? Albanski Slovenci in slovenski Albanci.⁷⁹ In, hkrati, postavimo splošno vprašanje, kakšen je odnos države do t. i. »novodobnih« narodnostnih manjšin, do »subjekta, ki čaka oz. čakajočega subjekta«.

Da bi razumeli to dimenzijo »začasnosti v procesu«, sem albansko etnično identiteto kot dimenzijo prenesel v drugačno okolje od njenega primarnega ter jo soočil z drugimi etničnimi identitetami, obenem pa pri posamezniku opazoval posreden proces izbire etničnih identitet. Veliko

⁷⁹ Prvo generacijo Albancev v Sloveniji definiram kot albanske Slovence (Albanci, ki so rojeni zunaj Slovenije); kot slovenske Albance ali Albance z »napako« pa definiram drugo generacijo Albancev, ki so rojeni v Sloveniji. Da bi razumeli stanje Albancev v Sloveniji, je treba predvsem izluščiti in do temelja razumeti in dojeti njun kulturološki diskurz (tudi civilizacijski), odnos do države, saj gre za različne percepcije, v prvi vrsti za kulturni in, če hočete, tudi politični konstrukt odnosa do družbenih procesov znotraj države same.

ugotovitev izhaja iz konceptov identitete, za katero danes vemo, da je spremenljiva, da se njeni posamezni deli včasih prekrivajo, se celo združujejo ali nam povzročajo težave, ker so v konfliktnem odnosu (identiteta »je obenem praksa in proces, in je lahko razumljena samo kot proces, kot bivanje ali nastajanje. Nikoli ni končana in nikoli dokončna« (Nastran-Ule 2000: 3).

Za etnično identiteto, ki je značilna skupinska identiteta, se na splošno smatra, da je človeku dodeljena z rojstvom v določeni etnični skupini ali skupnosti. Menim, da je treba k temu konceptu pristopiti drugače, saj ni zmeraj tako; v posebnih okoliščinah je etnična identiteta vse bolj stvar izbire in prostovoljnosti. Ugotavljam, da se lahko posameznik identificira tudi z več kulturami. Uporabljam pojme dvojnost identitete, hibridnost, individualnost in skupnost, vse to pa preučujem v multikulturnem okolju. Zanima me, koliko na trdnost ali spremenljivost etnične identitete vplivajo družina, okolje, državna politika. Vse to ugotavljam na primeru Albancev v slovenskem prostoru, ugotovitve poskušam razširiti na potomce Albancev po vsej Sloveniji, s tem pa se dotaknem tudi današnjega splošnega položaja albanske skupnosti.

Takšna in mnoga druga vprašanja, podobno velja za druge narodne skupnosti iz prostora nekdanje skupne države v Republiki Sloveniji, se ponavadi postavljajo pred raziskovalcem, ki začne »glasno razmišljati« o Albancih ali pripadnikih drugih narodov z območja nekdanje skupne države v Sloveniji, preden se ob prvem koraku »sreča« z raznimi teorijami, ki ob mehki kardeljevski modifikaciji segajo tam nekje do Stalina. Te teorije pa upoštevajo tudi številni novodobni teoretiki, in to (ne) samo zato, ker od njih to zahteva država, ampak zaradi nezmožnosti premostitve teorije o avtohtonosti⁸⁰ (več v Berishaj 2006: 34–40) ali t. i. zgodovinskih nacionalnih skupnostih. Kajti ta teorija (p)odpre možnost **(ne)odnosa do drugih** nedefiniranih skupnosti, ki jih nekateri od teh teoretikov imenujejo »nove« narodne skupnosti (Percepcije ... 2004: i). Ta pestra zbirka percepcije, od zgodovinsko biologistične teorije do nečesa, ki se boggedaj definira drugače kot jim je jasno naročeno, odpre drugo dimenzijo državnoadministrativne **(ne)vidnosti** drugih, torej pripadnikov narodov nekdanje jugoslovanske države, ki so se priseljevali v celotnem obdobju njenega obstoja (prav tam).

⁸⁰ Relativizacija (biologistične) teorije avtohtonosti v smislu »avtohtonega krompirja v primerjavi z neavtohtonim«.

Problem določanja ideološke interpretacije, s katerim se srečamo v pristopu definiranja etničnih skupin, ki niso 'pristno slovenske', torej tistih, ki niso native slovenian, v slovenskem družboslovju zadnje čase dobiva oz. poskuša dobiti »znanstveno« podlago s tem, ko se na veliko razpravlja o »krščenju« oz. redefiniranju ter iznajdbi novega imena zanje, ki bi omenjene skupine zadovoljila, hkrati pa jih v dovoljšni meri marginalizirala, da bi se na koncu lažje integrirale v »tujem-našem« okolju (Berishaj 2004a: 144–159).

Tezo o tem bom sedaj namerno izostril, da bi namreč dokazal, kako se družboslovje v tranziciji popolnoma podreja državnemu diktatu. Na začetku to počne tako, da teh etničnih skupin/manjšin namenoma ne imenuje s pravim imenom, ker lahko edino na ta način razbremeni odgovornost države do njih. Sama država pa debato razvija v smeri ustvarjanja političnih mehanizmov, ki jih nenehno sproža, da bi dokazala, kako »pomembne« so »one« zanje; predstavniki teh etničnih skupin pa naj poskušajo iztržiti čim več pravic pri določanju njihovega statusa v primerjavi z »avtohtonimi« manjšinami, ki jih pozna slovenska ustava. Omenjena ideologizacija odpira prostor za novo debato svoje počasne emancipacije. V takšnem okolju določanja ideološke interpretacije se nahajajo (tudi) Albanci v Sloveniji, ki so v primerjavi s preostalimi »novimi« in/ali »avtohtonimi nacionalnimi manjšinami« netipična oblika – do meje racionalnosti – dojemanja Slovenije kot »ideološke skupne domovine«.

Preden odgovorim na to vprašanje, bom poskušal definirati problem oz. razliko imaginarija percepcije »skupne domovine«.⁸¹

Podlaga za dosego ciljev in poskus oživitve pravic, ki so jih imeli pripadniki teh skupin (takrat narodov) v času nekdanje države, je instrumentalizacija koncepta skupna domovina. Pri tem imam v mislih narodne skupnosti, ki se jim pripisuje etnični izvor na območju nekdanje skupne države. Te skupine se v procesu integracije v prostoru (državi), katerega/katere v odnosu do percepcije zgodovinskega spomina skupne države nekako ne uspevajo dojemati kot popolnoma svojega/svoje, zelo različno obnašajo. Državo dojemajo kot del svoje zavesti samo ob uresničevanju svojih nacionalnih, ali če hočete, posebnih interesov.

⁸¹ IDEOLOGIZACIJA KONCEPTA SKUPNA DOMOVINA JE V RESNICI POSKUS PRIDOBITVE STATUSA AVTOHTONE NACIONALNE MANJŠINE, S TEM PA TUDI NJIHOVO PRIZNAVANJE V USTAVI.

Te dimenzije sem namenoma izostril, da bi dokazal različnost percepcij teoretikov –družboslovcev, ki nastopajo v imenu znanosti (beri: države) in hkrati prepričujejo »nove narodne skupnosti«, da ne obstaja niti »teoretska možnost«, da bi njihov status institucionalizirali v Ustavi Republike Slovenije. Po drugi strani pa gre za poskus absorbiranja vseh pripadnikov »novih« narodnih skupnosti, še zlasti tistih razumnikov, ki so kot pripadniki teh narodnostnih skupnosti slovenski državljani. Prizadevanje za spremembo pravnega statusa teh skupnosti, do katerih je na žalost slovenska država zavestno opredelila svoj (ne)odnos, se kaže kot imperativ demokratičnega razvoja.

Ali (država) ob takšnem neupravičenem dvomu »nehote« odpira poglavje paternalističnega odnosa do svojih državljanov, ki niso native slovenian (v biologističnem smislu, z očetom Slovencem in materjo Slovenko)?

Imaginarij "skupne domovine" Albancev v Sloveniji

Zaradi lažjega razumevanja obravnavane teme bom natančneje predstavil eno od omenjenih skupnosti v Sloveniji, in sicer Albance.

- Albanci so, v nasprotju z drugimi narodnostnimi skupnostmi z območja nekdanje Jugoslavije, edini, ki niso slovanskega porekla.

- Ker se po jeziku razlikujejo od drugih, je to pripomoglo k hitrejšemu učenju slovenskega jezika,⁸² ki je bil prvi pogoj njihove socializacije in akulturacije v slovenskem političnem in kulturnem prostoru.

- Poleg drugih dejavnikov⁸³ je v nasprotju z drugimi ta dimenzija oblikovala drugačno percepcijo odnosa do Slovencev kot nacije in nasploh do slovenske države.

Ne mislim, da so Albanci kot narodnostna skupnost v Sloveniji drugačni od preostalih (v resnici so vse narodnostne skupnosti z območja

⁸² Drugim narodnostnim skupnostim v nekdanji državi pa tega ni bilo treba(!), saj so jih Slovenci »lahko razumeli« (albanščina se povsem razlikuje od jezika Srbov, Hrvatov, Makedoncev, Črnogorcev, Bošnjakov itn.).

⁸³ Politično preganjanje Albancev, ki ga je v nekdanji Jugoslaviji izvajala velikosrbska politika, ter drugačen, predvsem pozitiven odnos v Sloveniji.

nekdanje države »v očeh« države, kjer živijo, nekako iste), vendar želim predstaviti razloge, zakaj je bilo Albancem po letu 1991 lažje sprejeti Slovenijo kot neodvisno državo. Pozneje se bom bolj osredotočil na politično socializacijo Albancev v Sloveniji.

Začetke politične emancipacije Albancev v Sloveniji, pogojno tudi v Jugoslaviji, bi opredelil s »Cankarjevim domom«. V novejši zgodovini Albancev se Cankarjev dom definira kot mejnik njihove emancipacije, tu se je začel uresničevati moto albanske politične elite v Sloveniji.⁸⁴ Komunikacija in politični odnosi med kosovskimi in slovenskimi politiki so bili v tem obdobju na visoki ravni. Albanci so se leta 1989 v Sloveniji organizirali v KDA »Migjeni«⁸⁵ in takoj nato tudi v politični stranki Demokratska zveza Kosova (DZK) v Ljubljani.⁸⁶

Obdobje albanskega hipostaziranja v slovenskem političnem prostoru z »Migjenijem« in DZK v Ljubljani ni le zasluga samih v Sloveniji živečih Albancev. Prej bi rekel, da je bilo s tem, ko jim je Slovenija odprla prostor delovanja, Kosovu odprto edino okno v svet.

Albanci so v tem času izdajali časopise *Alternativa*, *Republika* in *Demokracija* autentike. Ti časopisi so na Kosovu (kjer je Miloševićev režim prepovedal vse medije) dobesedno ustvarjali javno mnenje in profilirali politični in kulturni prostor Kosova, ki se je takrat odločal med konceptoma »avtonomije ali anatomije« (Berishaj 2004b: 167). Nikoli v albanski zgodovini diaspora ni tako močno vplivala na politične procese na Kosovu, kakor takrat Albanci iz Slovenije. Na Filozofski fakulteti je bil organiziran lektorat za

⁸⁴ Politična emancipacija Albancev v Jugoslaviji pomeni politično emancipacijo albanstva od jugoslovanstva (Berishaj 1986: 34).

⁸⁵ Migjeni (Millosh Gjergj Nikolla, 1911–1927) je bil albanski socialni pisatelj, ki je med obema vojnama živel v Albaniji.

⁸⁶ To je bila sicer prva albanska politična stranka, registrirana v Jugoslaviji. Njen prvi predsednik sem bil avtor pričujočega besedila. DZK v Ljubljani je leta 1990 sodelovala na prvih večstrankarskih volitvah v Sloveniji. Na volitve je šla samostojno iz moralnega zadoščenja in prav s tem dokazala svoj konstruktiven odnos do Slovenije kot države.

albanski jezik,⁸⁷ na zahtevo Albancev je Ministrstvo za šolstvo v Ljubljani in Kranju odobril dopolnilni pouk v maternem jeziku.

Za Albance katoliške vere, ki jih je v Sloveniji okoli 750, je albanska katoliška misija s sedežem v Zagrebu enkrat mesečno v Kranju in Velenju organizirala maše v albanskem jeziku.

Albanci so se v vseh večjih slovenskih mestih v albanska društva samoorganizirali predvsem zato, da bi lahko nadzirali celotni, bodisi kulturni bodisi politični proces. Albanska kulturna elita je začela počasi razgrinjati idejo albanskega kulturnega zemljevida v Sloveniji, in to z razvejanostjo kulturnih društev in politične stranke, poleg Ljubljane še v Mariboru, Celju, Kranju, Postojni, Kopru, Novi Gorici, na Ravnah na Koroškem, v Krškem, Novem mestu in Murski Soboti. V njih so zasledovali dva cilja: po eni strani je šlo za prizadevanje Albancev, da se čim prej vrnejo na Kosovo, po drugi pa za kulturno in politično artikulacijo nakopičene energije in usmerjanje procesov, kompatibilnih s procesi demokratizacije v Sloveniji.

Če se vrnem k vprašanju, kako globoko segajo korenine Albancev v Sloveniji, bi predlagal analizo nekaterih priimkov⁸⁸ na Slovenskem, kjer bi lahko govorili o bežni (marginalni) prisotnosti Albancev v slovenskem kulturnem prostoru. Nato bi omenil prve albansko-slovenske kulturne stike v 19. in na začetku 20. stoletja, Franca Miklošiča kot izvrstnega albanologa, Jerneja Kopitarja, Matijo Čopa in Rajka Nahtigala, ki je leta 1917 v Elbasanu pomagal dr. Gjergju Pekmeziu napisati albansko slovnico (Berishaj N. 1987: 39).

Po letu 1946⁸⁹ beležimo drugi poskus organiziranja Albancev v Ljubljani. Leta 1968 (ob petstoti obletnici rojstva albanskega junaka Gjergja

⁸⁷ Dr. Rexhep Ismaili, prvi lektor albanskega jezika, je sedaj predsednik Akademije Znanosti in umetnosti Kosova.

⁸⁸ Tomori, Zamani, Koder, Šiftar itn.

⁸⁹ Po drugi svetovni vojni, leta 1946, so albanski študenti iz Albanije, ki so študirali v Ljubljani, organizirali prvo slovensko-albansko društvo prijateljstva. Društvo je ugasnilo preko noči v trenutku, ko je prišlo do prekinitve odnosov med Albanijo in Jugoslavijo. Albanskih študentov na Slovenskem je bilo v primerjavi z Zagrebom, s Sarajevom in z Beogradom zelo malo, predvsem zaradi dragega študentskega življenja v Ljubljani in jezične bariere. Sprašujemo se, na katerih fakultetah so študirali Albanci.

Kastriotia Skenderbega) je bilo v ljubljanski Drami ustanovljeno društvo albanskih študentov Shkëndia (Iskra), izdajali so tudi albanski študentski časopis Besa.⁹⁰

Proces socializacije Albancev v Sloveniji je treba gledati skozi prizmo političnih dogajanj v prostoru nekdanje Jugoslavije. Leta 1981 (po demonstracijah kosovskih študentov na prištinski Univerzi) se je pozicija Albancev spremenila. Za celotno nekdanjo državo so bili »destabilizirajoči dejavnik«, zato je bilo »treba« biti nanje posebej pozoren. V tem času se niso mogli kulturno organizirati, Kluba albanskih študentov ni bilo več, novega niso dovolili organizirati. Obdobje 1981–1984 je bilo za Albance v Sloveniji obdobje »čakanja na boljše dni«. To stanje se je končalo leta 1989, ko so ustanovili KDA Migjeni, takoj nato pa tudi politično stranko Demokratična Zveza Kosova v Ljubljani. To je bila sploh prva albanska politična stranka, registrirana v skupni državi; pozneje je sodelovala tudi na prvih večstrankarskih volitvah v Sloveniji.

Če se na kratko ozremo na kulturni zemljevid organiziranosti Albancev v Sloveniji, ugotovimo, da obstajajo, poleg KDA Migjeni, katerega 25- obletnico smo praznovali leta 2013, še naslednja društva: Bashkimi (enotnost) v Mariboru; Ilirija v Izoli; Besa (zaobljuba, dana beseda) v Celju; Skupnost Albancev Ljubljana; Agimi (sončni vzhod) v Krškem; Dardania⁹¹ na Ravnah na Koroškem; Skenderbeu v Velenju; Lirija (svoboda) v Postojni; Kosova v Novi Gorici.

Leta 2005 je bila registrirana še Zveza Kulturnih društev Albancev v Sloveniji. Sedaj jo sestavlja pet društev, ki so sprejela osnovne smernice

⁹⁰ Iz analize prvega albanskega časopisa Besa, ki je izhajal v Ljubljani, so razvidni refleksi takratnega splošnega evropskega študentskega gibanja, v člankih pa lahko sledimo nacionalnemu naboju albanskih študentov v zvezi z vzpostavitvijo prištinske Univerze. Prav tako v njem lahko preberemo zanimiv primerjalni članek Student si jeton ne Lublane (Študent, kako živiš v Ljubljani). Avtor primerja študenstsko »košaro« v Ljubljani z Zagrebom, Beogradom in s Sarajevom. Študent v Ljubljani je imel 5,5-krat večje stroške kot v omenjenih študentskih centrih. Omeniti je treba, da je bilo med letoma 1968 in 1975 največ 64 albanskih študentov, pozneje se je število zmanjšalo na deset. Razlogov za to je bilo več, gotovo najpomembnejša je bila ustanovitev Univerze v Prištini.

⁹¹ Dardania je bilo ilirsko pleme, ki je živelo na današnjem Kosovu. V albanskem zgodovinopisju se Kosovo imenuje Dardania.

skupnega delovanja.⁹² Ta društva so: KDA Migjeni v Ljubljani, Bashkimi v Mariboru, Besa v Kranju, Ilirija v Izoli in Besa v Celju.

Že od samega začetka leta 2003, ko se je organizirala Koordinacija Zvez kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji in v zveze tedaj nepovezanih kulturnih društev, so v njej sodelovali Albanci iz ljubljanskega KDA Migjeni. Tudi na tej podlagi so Albanci organizirali Zvezo albanskih kulturnih društev v Sloveniji in se tako kot Zveza priključili projektu Zveze zvez kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji. Po nekaj letih so skupaj dosegli pomembno zmago na področju narodnomanjšinske problematike v Republiki Sloveniji; v mislih imam pomemben skupni politični dokument, Resolucijo exYuRS iz leta 2009.

Navedeni akt je bil podlaga za visoko rangirani dokument, Deklaracijo, ki jo je Državni zbor sprejel 1. 2. 2011 z nad dvotretjinsko večino vseh poslancev. Število (71 za, trije proti) poudarjam zato, ker bi ta velika večina poslanskih glasov zadostovala tudi za spremembo Ustave Republike Slovenije. Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi (razvrščeni po abecednem redu) v Republiki Sloveniji so si s to Deklaracijo izborili status narodnih skupnosti ali, povedano z drugo besedo, status sicer pravno še nepriznane manjšine v Republiki Sloveniji. Naj ob tem poudarim, da je bila albanska komponenta v Zvezi zvez v vseh letih od začetka leta 2003 zelo aktivna v omenjenih prizadevanjih in da so bila prav v prostorih KDA Migjeni prva, najpomembnejša in najpogostejša posvetovanja in seje predsedstva Zveze zvez (Kržišnik-Bukić 2013: 4).

Če strnem razpravo o procesu socializacije Albancev v Sloveniji, smo priča dokaj počasnemu procesu asimilacije. Zaprtost ali izolacija albanske družine (izolacija je vedno posledica odprtosti) je omogočala ohranjanje norm, ki jo najbolj zaznamujejo. Nemoten odhod v domače kraje (še zlasti po državni osamosvojitvi Kosova), ohranjanje živega stika z jezikom in s tradicijo vsekakor pozitivno vpliva na ohranjanje nacionalne identitete.

⁹² Predsednik Zveze Kulturnih društev je Tahir Maliqaj.

Zaključek

Kot logično nadaljevanje teorije domačega kraja, tradicije, nacionalne identitete in asimilacije se samo po sebi poraja vprašanje instrumentalizacije pojma avtohtonosti, ki seveda pripada le »izbranim«! Pojmu avtohtonosti je del slovenskega »etatističnega družboslovja« dodelil koncept »predpravice«, saj so avtohtone narodne skupnosti (manjšine) vključene v Ustavo RS. Ustave pa se ne sme dotikati, saj bi po tej logiki moralo omenjeno družboslovje kloniti pred novo percepcijo kolektivnih svoboščin, ki ne temeljijo na »pripisanih in pridobljenih pravicah«. Tovrstna debata, ki ves čas terja petrifikacijo oz. ohranjanje statusa quo, Sloveniji kot državi povzroča preglavice, saj kot takšna ne more prestopiti praga, katerega so že zdavnaj prestopile države iz njene sosesčine.⁹³

Albanci v Sloveniji so, kakor vsi drugi narodi iz nekdane skupne države, konstitutivni element zunaj konteksta avtohtonosti, hkrati pa manjšina, ki se v času strukturira in pridobiva vse elemente vidnosti v prostoru – v državi Sloveniji. Urejanje njenega statusa vidim zgolj zunaj zastarelega stalinističnega konteksta in koncepta definiranja nacije oz. nacionalnih manjšin glede na avtohtonost. Opozarjam na potrebo po drugačnem pristopu, ki bi državo relaksiral v odnosu do drugih, v odnosu do same sebe oz. etnične pripadnosti njenih državljanov. Mehka sprememba definiranja manjšin v slovenski ustavi bi bil kakovosten korak v demokratičnem razvoju Slovenije kot članice EU.

Viri in literature

⁹³ Iztočnica bi lahko bila Hrvaška in njen odnos do nacionalnih manjšin. Tukajšnji »teoretiki« si ne upajo niti operacionalizirati s takšnimi pojmi, saj bi v trenutku, ko bi redefinirali manjšine, njihov celotni »znanstveni opus« postal vprašljiv!

- Anderson, Benedict (1992): The New World Disorder. *New Left Review* 193: 3–13.
- Armstrong, John (1976): Mobilized and Proletarian Diasporas. *The American Political Science Review* 70/2: 393–408.
- Brali, Avtar (1996): *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*. London in New York: Routledge.
- Branover, Herman (1996): *Return: The Spiritual Odyssey of a Soviet Scientist*. Northvale: Jason Aronson Inc.
- Berishaj, Martin (1986): *Biti Albanec Teleks*
- Berishaj, Martin (2004): *Skrita moç Bese*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Berishaj, Martin (2004a): Albanci v Sloveniji: Različnost percepcij. *Razprave in gradivo* 45: 144–159.
- Berishaj, Martin (2004b): *Nga hapësira e trojeve në hapësirë të rrjedhave*. Ljubljana: Albanica, 167.
- Berishaj, Martin (2006): Nensjetulla e diskurzit mbi nacionalizmin. *Alternativa* 2: 34–40.
- Berishaj, Martin (2010): *Identiteti dhe shtetsia*. Prishtine: Kolegji Victory.
- Berishaj, Nikolla (1987): Albansko-slovenski odnosi. *Enciklopedija Slovenije* I. Ljubljana: Mladinska knjiga, 39.
- Connor, Walker (1986): The Impact of Homelands Upon Diaspora. *Modern Diasporas in International Politics* (ur. Sheffer). New York: St. Martin's.
- Chaliand, Gerard in Rageau (1995): *The Penguin Atlas of Diasporas*. New York: Viking
- Danforth, Loring (1995): *The Macedonian Conflict: Ethnic Nationalism in a Transnational World*. Princeton: Princeton University Press.
- Drnovšek, Mateja (2002): The Standpoint of the Communist Party of Slovenia Towards the Political Emigration up to 1991. *Dve domovini / Two Homelands* 16: 21–36.
- Featherstone, Mike (1995): *Undoing Culture*. London: Sage.
- Fernandes, Luis (2000): Nationalizing 'the Global': Media Images, Cultural Politics and the Middle Class in India'. *Media, Culture & Society* 22/5: 611–628.

- Friedman, Joseph (2000): Americans Again, or the New Age of Imperial Reason? *Theory, Culture & Society* 17/1: 139–146.
- Fuglerud, Øivind (1999): *Life on the Outside: The Tamil Diaspora and Long-distance Nationalism*. London: Pluto Press.
- Gans, Herbert (1979): Symbolic Ethnicity: The Future of Ethnic Groups and Cultures in America. *Ethnic and Racial Studies* 2/1: 1–20.
- Gans, Herbert (1994): Symbolic Ethnicity and Symbolic Religiosity: Towards a Comparison of Ethnic Religious Acculturation. *Ethnic and Racial Studies* 17/4: 577–592.
- Glazer, Nathan in Daniel Patrick Moynihan (1965): *Beyond the Melting Pot: The Negroes, Puerto Ricans, Jews, Italians, and Irish of New York Hannerz; Transnational Connections*. London: Routledge.
- Hobsbawm, Eric (1991): Introduction. *Social Research* 58/1: 65–68.
- Holton, Robert (1998): *Globalization and the Nation-State*. London: Macmillan Press.
- Komac, Miran in Mojca Medvešek (ur.) (2004): *Perceptije slovenske integracijske politike: Zaključno poročilo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, i.
- Kržišnik-Bukić, Vera (2013): Od Resolucije ExYuRS (2009) do Deklaracije Državnega zbora Republike Slovenije (2011). *Alternativa* 4: str 4
- Nederveen Pieterse, (1995): *Globalization as Hybridization*. *Global Modernities* (ur. Featherstone, Lash in Robertson). London: Sage.
- Pajnik, Mojca, Petra Lesjak-Tušek in Marta Gregorčič (2001): *Immigrants, Who Are You?: Research on Immigrants in Slovenia*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Papastergiadis, Nikos (2000): *The Turbulence of Migration: Globalization, Deterritorialization, and Hybridity*. Cambridge: Polity.
- Robertson, Roland (1992): *Globalization*. London: Sage.
- Safran, William (1991): *Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return*. *Diaspora* 1/1: 83–99.
- Skrbiš, Zlatko (1998): Making it Tradeable: Videotapes, Cultural Technologies and Diasporas. *Cultural Studies* 12/2: 265–273.
- Skrbiš, Zlatko (1999): *Long-distance Nationalism: Diasporas, Homelands and Identities*. Aldershot: Ashgate.

- Skrbiš, Zlatko (2001): Slovenes: The Australian People, druga izdaja (ur. J. Jupp). Melbourne: Cambridge University Press, 686–687.
- Skrbiš, Zlatko (2002): Slovene Diaspora, Memory, and Nationalist Sentiments. *Focaal: European Journal of Sociology* 39: 41–55.
- Susel, Robert (1993): Second and Later Generations Slovene Americans: Reflections. *Slovenija* 2/7: 60–64.
- Vertovec Steven in Robin Cohen (ur.) (1999): Migration, Diasporas and Transnationalism. Cheltenham, UK in Northampton, MA: Edward Elgar.
- Wimmer, Andreas in Nina Glick Schiller (2002): Methodological Nationalism and Beyond: Nation-state Building, Migration and the Social Sciences. *Global Networks* 2/4: 301–334.
- Žigon, Zvone (1998): Otroci dveh domovin: Slovenstvo v Južni Ameriki. Ljubljana: ZRC SAZU.

SPROVA TEORIKE

PËRKIMET E MIGJENIT DHE PORADECIT ME SIMBOLIZMIN E BODLERIT

Dr. Rovenà VATA¹

Duke i bërë thyrien e nevojshme romantizmit francez të dalë jashtë kohe, Bodleri u bë nistari i simbolizmit. Është një fakt i ditur që moti se kthesat në letërsi i kanë shënuar emrat e mëdhenj, shprehet studiuesja Laura Smaqi².

Në këtë pikëpamje poeti freng, Charl Bodleri dhe poeti ynë, Lasgush Poradeci, kanë ndjekur, pothuajse, të njëjtën rrugë, atë të krijimit të një shprehjeje të re poetike në raport me ekzistencën. Këtu mund të gjejmë pikën e parë në të cilën përputhen Bodleri dhe Lasgushi, i cili, me veprën e tij, bëri një gjest të ngjashëm në romantizmin shqiptar të fillim shekullit XX. Po natyrshëm lind pyetja, nga pozitat e simbolizmit e bëri këtë?

Nuk do të ishte e saktë të pohojë kjo në rastin e Lasgushit, ndonëse simbolizmit përgjithësisht i njihet merita e një zgjerimi të ndërgjegjjes estetike në shumë letërsi të Europës.

Lasgush Poradeci, është cilësuar si një nga figurat qendrore të letrave shqipe, në krijimet e të cilit fryma perëndimore ka lënë gjurmë të thella, duke e bërë një nga poetët më origjinalë ku kombëtarja dhe universalja ndërthuren më harmonishëm.

Simboli luan një rol të rëndësishëm në poezitë e Poradecit. Është njëri prej atyre elementeve që e ka bërë këtë poezi të cilësohet e thellë, herë-herë dhe jo fort e kuptueshme. Simboli përmban në vetvete kuptim e pakuptmshmëri, qartësi e paqarësi, në të si pasojë e efekteve të njëkohshme të heshtjes e të fjalës, shfaqet një kuptim i shumëfishtë.

¹ Dr. Rovenà Vata është e punësuar në Qendren e Studimeve Albanologjike, Tiranë

² Laura Smaqi, "Lasgushi dhe Bodleri", Seminari Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare, Prishtinë 2002.

Paqartësia dhe papërcaktueshmëria, janë elementet bazë të simbolit që i japin një rol parësor në poezi e në krijimet e Lasgushit si: ylli, zjarri, flaka, lartësia, fellësia, largësia, janë elemente që përseriten shpesh. Të gjitha këto krijojnë sensacionin e një mungese, të një largësie që rëndon mbi shpirtin e poetit. Paralelisht me to del, llaftaria, skëterra, si shprehje e drejpërdrejtë e kësaj gjendjeje. Jeta reale e përshkrimi i saj janë diçka e huaj, diçka që s'meriton vëmendje³.

Edhe të poezia e Bodlerit shohim që ai heq dorë nga modeli përshkrimor. Gjërat, realja shndërrohen në të pazakonta, të huaja, të deformuara. Të Lasgushi vetëm uni i poetit është i vetmi realitet, që nëpërmjet simboleve formëzohet e provokon, në një mënyrë a në një tjetër të lexuesi, emocionet që ka ndier ai vetë. Këtij fakti i shtojmë edhe mendimin e Eldon Gjikes⁴ i cili shprehet: "Sipas Lasgushit artisti krijon për vete". Teksti i tij poetik, shfaqet si një tekst tipik autorial, ku çdo shenjë është e mirëvendosur brendathurjes tekstore. Nga kritika e deritashme, janë pikasur shumë risi që Lasgush Poradeci solli në letërsinë shqiptare, në forma poetike, tema, simbole.

Mendojmë se reticenca është një tjetër risi në sistemin e tij poetik, duke u konceptuar si një tekst i heshtur në teorinë e letërsisë, kjo figurë bën pjesë në figurat e shqiptimit poetik, duke nënkuptuar përtheksimin e ndjenjës apo mendimit të autorit, e shenjuar me tri pika të njëpasnjëshme.

Reticenca lidhet drejpërdrejt me një gjakim, me një ndjenjë të autorit, me një brendësi që mbahet e fshehur. Vëshguar në këtë rrafsh ndjeshmërie, kjo figurë ravijëzohet mes dy polesh konfliktuale, përkatësisht, **"të thuash-të mos thuash"**, një sjellje e ngjashme me ndrojtjen, por e ndryshme prej saj. Pjesa më e madhe e përdorimit të reticencës në tekstin e **Lasgush Poradecit**, shfaqet pikërisht si një lojë e alternuar mes të dashurit për të bërë me dije-të dashurit për të mos bërë me dije. Ja disa shembuj:

"Po me t'u ndarë vet e vet,

Më s'kishim turp që s'kishte fjalë"..... (Ku shtrohet vala)

"Len e vjen e zjen e bren:

Malli malin më se gjen"... (Malli)

³ Aurel Plasari. "Don Kishoti zbret në Shqipëri", Naim Frashëri, Tiranë 1991.

⁴ Eldon Gjika, "Reticenta si risi në tekstin e Lasgush Poradecit", në: Femomeni i avangardës në letërsinë shqiptare, Arbëria, Tiranë 2004.

“Shoq i vet nga mall’i ti
Me më zjarr ze përvëlohet”... (Vallja e vjeve)

“Ndrin i kthiell e i pastër si pasqyrëz’e një kroj
Pa nër të fytyrën t’ënde t’a vështroj... nuk t’a vështroj”...
(Kur në flakë)⁵.

Strofat me reticence i gjejmë më shumë në poezitë e **Lasgushit**, si: Ku shtrohet vala, Eja motër, Malli, Që larg, Vallja e vjeve, Erë trëndelinë.

Të Bodleri tensioni dhe disonanca përbëjnë pa dyshim synimet kryesore që ka poezia moderne⁶. Me simbolistët poezia pushonte synonte ta tejkalonte të dukshmen, konkretën, realen për të depërtuar tek e panjohura.

Misioni i poetit është të deshifrojë të padukshmen e ta thotë me tinguj të harmonishëm të vërtetën jetësore që fërgëllon brenda tij, pa u robëruar nga prangat e realitetit, të njëjtën gjë thotë Lasgushi në vargjet:

“Hija ime nuk di shumë,
di veç frymëzim liri,
dhe di punë, punë, punë,
mund pa fund për art magjije⁷”.

Lasgushi me të drejtë mund të cilësohet nismëtar i një epoke të re në letërsinë shqipe. Lasgushi synon të komunikojë me atë çka është më e padukshme, më e brishtë dhe e pashpjegueshme në universin shpirtëror të njeriut, pa u interesuar shumë për realitetin e kohës së tij për një realitet të shkruar historik. Elemente si gremina, skëterra, përsëriten e janë të dukshme në krijimet e dy poetëve.

Gremina, herë shihet si tërësi e vuajtjeve të shpirtit, si zbrazëti që rëndon mbi të, e herë është krimbi i ndarjes brenda mollës së dashurisë, hija e ndarjes që lind para ndarjes. Një karakteristikë tjetër e poezisë së Lasgushit që e afron me simbolistët është lidhja e saj me muzikën e rolin që kanë në të turbullirën,

⁵ Lasgush Poradeci, Vepra Letrare 1.

⁶ Ilia Lëngu, “Vështrimi i Orfeut”, Argeta- LMG, Tiranë 2007.

⁷ Lasgush Poradeci, Vepra Letrare 1.

ftesën për të ëndërruar e një lloj fluiditeti në vargje. Të Lasgushi buçima është një refren i dukshëm.

Në zemer, malli, buçet me krismë jete e gjithçka përmbledhet në buçimën e dashurisë. Intensiteti që krijon kjo folje nëpërmjet përfytyrimit që i zgjon lexuesit, është tepër i lartë. Efekti i shpërthimit, i gjëmimit, nga njëra anë, dhe i mallit, i dashurisë, nga ana tjetër, shkrihen njëfarë mënyre atë çka ka ndier poeti. Në qoftë se në këtë rast efekti krijohet nëpërmjet përfytyrimit, në të tjera vetë zanorët e bashkëtingëlloret sugjeronjë përshtypje të caktuara. Përsërisim vargjet e njohura:

“Rreth murishtës së qytezës zu po zjen një zi mizore...
Pa xë cbëhet ç’u pat bërë-ç’u godit zë ç’ katërrohet...
Vështroi si shket sipër valash
E tundet anija me nge
Me krismë e me prush prej skërkalash,
Mi të shkrepëtiu një rrufe”...

Zhurma e qytetit, goditja që shkatërron çdo arritje, vala e qetë e detit, mbi të cilën ngrihet zëri i gjeniut, janë efekte që e afrojnë poezinë e Lasgushit me poezitë e arrira të Verlenit e të simbolistëve të tjerë⁸.

Në poezinë franceze Bodleri përfillet rinovues, për shumë arsye; asnjë tjerër nuk e pat shprehur me fuqinë e tij “dridhërimën e re”⁹, ndjeshmërinë e epokës moderne me uljet e rëniet e saj, me bipolaritetin e saj mes së Mirës e së Keqes, mes Faktit dhe Idealit, asnjë tjetër nuk u qe përkushtuar dhembjeve njerëzore me aq mirëkuptim e mendjemprehtësi dhe asnjë tjetër nuk qe ngritur si ai përmbi botën e errët të pasioneve nëpërmjet një forme të përkryer që përfaqëson, në të vërtetë, një disiplinim, një rendim, një pastrim të pasioneve: catharsis ton pathematon. Në luftën mes së mirës dhe së keqës shfaqet edhe aspirimi drejt kthjelltësisë e pastërtisë. Si i tillë, Bodleri nuk është poet i satanizmit, emërtim që e ka në kuptimin platonik. Lasgushi afrohet dhe njëhohësisht largohet, prej Bodlerit për sa i përket këtij erosi, i cili, në vështirim

⁸ Letërsia si e tillë, Akademia e Shkencave, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, 1996, f.338-339.

⁹ Aurel Plasari, “Don Kishoti zbret në Shqipëri”, Naim Frashëri, Tiranë 1991.

të parë, ngjan i përbashkët për të dy: Piktorja Zhanë Dyval mundi të zinte një vend me rëndësi në jetën e poetit francez. Po a e zë këtë vend edhe në veprën e tij? Në të vërtetë, mund të thuhet që, më shumë sesa Zhanë Dyvali, ajo që e ka frymëzuar poezinë erotike të Bodlerit është ideja platonike; mbasi në disa drejtime Bodleri ishte platonik i vërtetë, i obseduar prej një bote idesh, formash e prototipesh të pastra. Rasti e do që edhe e dashura që zuri një vend me rëndësi në jetën e Lasgushit të ishte një piktoresë. Po dhe femra e poezisë së tij, në të vërtetë, është një përgjithësim e jo një individualizim. Edhe te Lasgushi e ndeshim atë adhurim thuajse mitik për femrën e dashur, e cila për të herë është ëndërr, herë harmoni, herë këngë zogu, herë gjurmë në rrëzën e liqenit, herë është qenie e evokimeve reale, gati provokuese, herë është e paprekshme, mall i largët. Japim një shembull nga poezia e Lasgushit:

“Se s’ dashuroja as un’ sa ti,
Po dashuronte dashuria,
Një dashuri-një fshehtësi,
M’e fshehur sesa fshehtësia”....

(Ku shtrohet vala).

Magjia e dashurisë dhe fshehtësia e saj janë attribute të pandara në krejt lirikën e tij. Po të “Vallja e Yjeve” shprehet një tjetër koncept i Lasgushit për dashurinë si ndjenjë, që është i lidhur me të parin. Është fjala për përjetimin e dashurisë si një ndjenjë bipolare, pra me dy karakteristika thelbësore të kundërta. Vargjet që vijojnë na e ilustrojnë edhe më mirë këtë ide:

“Dashuri! Heu! Mall i ri!
Dashuri! Këng’ e durimit!
Ti liri! Ti robëri!
Ti valim i shkrepëtimit!”.

E përbashkëta me Bodlerin këtu ngjan të jetë pikërisht abstragimi i shpirtit romantik, karakteristike për shumicën e pasromantikëve. Më tej të dy poetët ndahen qartë. Bodleri nuk qe i dashuruar prej së vërteti, sipas shumicës së studiuesve të tij. Femra i dha atij vetëm ndijime, në qoftë se ndjenja të lidh pas femrës, ndijimi të merzit, kërkon ndryshim. Kështu, ideali i femrës për Bodlerin u bë ose femra e një tjetër race, ose femra e shëmtuar, ose femra e dobët si skelet, ose femra shumë e moshuar, ose femra me shpirt kriminal, të

papastër, djallëzor, ose e përdalura. Me një fjalë, femra tjetërsoj dhe jo femra normale, e cila mund të kishte pamjen e tmerrshme, e neveritshme për Bodlerin! e nënës dhe e zonjës së shtëpisë. Kjo lloj femre e fundit, sipas tij, i përket racës së Abelit, i cili është borgjez, ndërsa Bodleri vetë është nga raca e Kainit të zvetënuar, domethënë antiborgjez:

“Racë Abeli, dashuro e gëlo!
Ari yt bën edhe këlyshë”.

Ashtu si e Bukura, Femra e Dashuria shihen jo sipas kriterësh morale, por estetike. Femra është engjëll, që identifikohet me të Bukurën dhe Idealin, por edhe djall, që shihet si burim i të Këqes dhe i Splinit. Poetikisht, poetit i interesojnë kuptimet e pasura simbolike që barten të femra, të cilën ai e quan:

“Natyrë e çuditshme me karakter simbolik
Ku engjëlli merr trajtën e një sfinksi antik”.

Femra bëhet kështu qenia që na i mbush ëndrrat me terrin më të madh e me dritën më të madhe. Ajo shpreh nostalgjinë për parajsën e humbur e parfumet ekzotike dhe poeti i drejtohet me vargun: “Drejt teje dëshirat e mia nisen me karvan”. Ai madje i nis dëshirat e tij drejt çdo femre, se femra nga vetë natyra e saj është aq e zgjuar, sa të kapë mesazhin e syve të etur për të bukurën; e kur një femër e tillë kalon rastësisht në rrugë, ai e do për një sekond sa për tërë jetën, por ajo ikën e atij s’i mbetet tjetër veç të flas me vete:

“O ti që të desha,
O ti që e dije”!

Në sytë e poetit, një femër si kalimtarja bukuroshe jeton veç me trup, e këtyre u drejtohet poezia, “Një kërmë”. Femra paraqitet fillimisht me tërë ndriçimin e saj, ajo është “yll, diell, engjëll e pasion”, është “bukuria vetë”. Mirëpo vjen çasti kur ajo e humbet bukurinë, të vetmen dhunti që ka, e për tmerr ajo bukuri shprishet e qelbet mu përpara syve tanë, si këрма anës kanalit. Poetin e mbërthen spilni e llahtari i vdekjes, teksa gjen forca të jetojë idealisht, me kujtimin e të bukurës në shpirt:

“I kam ruajtur formën dhe esencën hyjnore,
Dashurive të mia të dekompozuara”.

Përsa i përket femrës dhe dashurisë tek Migjeni gjejmë më shumë paralele me poezinë e Bodlerit. Poema e mjerimit, një ndër më të realizuarat e krijmtarisë së Migjenit, është një tablo e gjerë e një realiteti therës. Njëri pas tjetrit parakalojnë të: mjerët, fëmijët, lypsat, pijanecët, gratë që shesin veten, gratë që mallkojnë fëmijët e tyre, foshnja që lëngojnë. Migjeni i kalon shkallë-shkallë nga “përshkrimi i portretit të mjerimit me ftyra të zbehta edhe sy t’jeshilta të mjedisit ku jeton mjerimi, “nëpër skajët t’errta” bashkë me qej, mij, mica, mbi pecat e mykta, të qelbta, ta ndyta, të lagta e ku njeriu mundohet që shpetimin nga urija ta gjejë në dashuritë epshore”....Por nga mjerimi lind vetëm mjerim e që ka në ballë vulën e tij nga e cila nuk ka shpëtim. Femra të Migjeni është edhe hyjni edhe djall ashtu si na del edhe të Bodleri:

“O grue, që te desha në dit’n e fatkobit tem,
Grue a hyjneshë, e mbshtjellun n’errsi të natës”.

Gruaja hyjni a kob, është kjo prapë një alternativë e fundit e Migjenit. Kjo është një gjendje shpirtërore që sugjeron fundin. Gruaja është e pambërrijshe dhe dashuria e porealizuar. Migjeni njëlloj si Bodleri ndihet i vetmuar dhe vuan. Migjeni e ndien thellë tëhuajsimin e gruas nga çdo gjë, bile edhe nga fryti i vet i pafajshëm. Ajo, duke mallkuar frytin e vet, mallëkon veten për paaftësinë për të ballë kësaj vuajtjeje. Migjeni, përmes tragjedisë së gruas, akuzon shoqërinë që e ka sjellë në gjendje të tillë. Familja shqiptare nis të rrënohet, prostitucioni merr hov në mjediset ku nuk është parë asnjëherë më parë. Në këto rrethana, Migjeni nis të trajtojë temën e prostitucionit ku çdo vlerë morale kishte filluar të fshihete kufijtë midis të mirës dhe të keqës, midis të moralshmës dhe të pamoralshmes. Ai si shumica e ekspresionistëve europianë, e ndien këtë problem dhe përpiqet ta portretojë sa më mirë prandaj konstaton se:

“Mjerimi rrit fëmin në hijen e shtëpive,

Të nalta, ku nuk mrrin zani i lypsis,
Ku nuk mund t'u prishet qetësia e zotnive,
Kur bashkë me zonja flejnë në shtretënt e
lumnis¹⁰".

Migjeni me të drejtë konstaton se "Andërrat çirren si këmisha e bame nga penjat e merimangës dhe mbetet vetëm lakuriqësia banale e jetës reale". Të Bodleri hasim një fenomen të veçantë: Gruaja lezbike është figura heroike e kohës ajo është prostitutë moderne ndaj zhvillimit teknik. Dashuria lezbike konsiderohet e pastër, sepse ajo nuk bëhet me qëllim riprodhimin, por thjesht për dashuri. Gruaja përfshihet në prodhimin, ajo shihet si mall. Për njerëzit ka vetëm një risi dhe kjo është vdekja. Prostitucioni hap mundësinë e një komunikimi mitik me masën. Prostitucioni e shndërron gruan në një prodhim masiv për masën. Në poezinë e Bodlerit shenjtërohet shpirti i atij që endet kot pa ndonjë arsye nëpër rrugë. Edhe Migjeni njëlloj si Bodleri ndodhet disa herë në kufinjtë e ekstremity, i vetmuar e krenar, i ndodhur jashtë grupeve e shkollave poetike të kohës së tij. Poezia e tij është një shpërthim vullkanik i ndjenjave sublime, është akuzë tepër e fuqishme kundër realiteteve ekzistuese. Pikërisht kjo ndjeshmëri e ka përcaktuar tematikën, karakterin dhe intensitetin e shprehjes së tij poetike¹¹.

Klithma "pak dritë", s' kthehet në jehonë, ajo vetëm dëshmon për shpirtin që vuan përfundimisht i vetmuar dhe i pangushlluar:

"Pak dritë vetëm, të lutem mëshirë të kesh,
Se do cmendem në këtë natë pa gjumë dhe pa pishë".

Poeti lyp mëshirë, edhe pse më herët meshirën e kishte quajtur një bijë bastarde të etënve dinakë. Të vjersha "Vuejtja", në një trajtë të drejpërdretë të vetrrëfimit, Migjeni përshkruan gjendjen e vetë shpirtërore që shfaqet edhe në pamjen e jashtme, duke përshkruar gjendjen e vetë shpirtërore që shfaqet edhe në pamjen e jashtme, duke bashkuar deri në nivelin më tragjik dhembjen fizike me dhembjen shpirtërore:

¹⁰ Resmije Kryeziu, "Migjeni dhe avangarda", Fenomeni i avangardës në letërsinë shqiptare, Arbëria, Tiranë 2004.

¹¹ Po aty, f. 40.

“Por kot,
Në pasqyrë po shof,
Se si nga vujtja syt’ po më madhohen,
Nëpër ballë dhe në ftyrë rrudhat po më
shtohen,

Dhe shpejt do të bahem,
Flamur i vjetruem,
I reckuem,
Nder luftat e jetës”.

Ndërsa në vajtimin poetik të vjershës antologjike “Baladë qytetse”, tani ndërhyrja autoriale vetëm se shton intensitetin e dhembjes:

“Dikur, kur gjith’ e saj me kreni,
Shpërtheheshin n’aromë,
Kur ish e njomë-
Atëherë e dashunojshin shumë zotni.
E sot?”

Ndërsa të Lasgushi nuk mund të mos flasësh për një ndjenjë krejtësisht normale dashurie, e cila në konceptimin e tij shfaqet si gjenerator i krijimit e i jetës vetë, i energjisë së përjetshme “Vallja e Yjve”. Duke e trajtuar dashurinë si një ndjenjë thellësisht njerëzore e universale, Lasgushi ka arritur një nga majat më të larta të poezisë erotike shqipe. Midis mungesës së ndjenjës të tjetrit dhe begatisë së ndjenjës të tij, le të pranojmë se njeriut që jeton vetëm me iluzione, pa asnjë qëllim në jetë e që ka frikë nga veprimi, mbasi nuk mund të kundëveprojë, një njeriu të tillë realiteti thajse nuk i intereson. Në këtë pikë, na duket i nxitur përfundimi i Mitrush Kutelit kur e quan poezinë erotike të L. Poradecit më shumë ëndërr se realitet, ose një ushtimë e larguar e realitetit. Në qoftë se poeti ynë e mvesh dashurinë e tij me një tis ëndërror apo me një mjegull të kaltëreme, kjo mund të shpjegohet brendapërbrenda artit të tij; por edhe largesa, mërgimi e malli - ajo që e kemi quajtur largesë shpirtërore - janë faktorë që duhen marrë parasysh. Në poezinë e Lasgushit nuk hasim bukuri hyjnore të femrës, as madhështi hyjnore të ndjenjës, por as zbrazëri dhe kotësi, sikundër ndodh rëndom të poetët pasromantik, në njëfarë mënyre, e dinamizon edhe Bodleri, duke i dhënë tendosje, duke e ngritur lart,

duke e barazuar idealin femëror me greminën shpirtërore. Ndërsa femra e Lasgushit, ndonëse, në një kuptim, mbetet përherë mit, femër e kujtimeve, e evokimeve të një moshe të caktuar, nuk është asnjëherë një krijesë parnasiane. Të tillë e selit dhembjen Lasgushi, të lidhur me të kundërtën e saj, gëzimin. Të tillë e trajton edhe teorikisht binomin poetik:

**gas - helm,
dhembje - gas,
vuajtje - ëmbëlsi,
drithmë - ëmbëlsi,
lumturi - mjerim.**

Poetët e mëdhenj simbolistë e patën një nga temat e tyre të parapëlqyera shqetësimin tragjik për fatin e njeriut. Ky shqetësimin tragjik për fatin e njeriut. Si dhe Bodlerin - të shohin anët e errëta të tij, t'ia vënë në peshojë ekzistimin. Edhe Lasgushi ynë nuk iu resht temave të tilla. Poezitë e tij "Gjeniu i anjes", lundra dhe flamuri dhe "Vdekja e nositit", në një kuptim, mund të quhen pikërisht rimarrje e kësaj teme; ato mbërrijnë në një të tillë realizim, dëshmonjë qartas pjekurinë artistike të poetit. Më e realizuara ndër to është quajtur, me të drejtë, "Vdekja e nositit".

Legjendën mbi fljimin e pelikanit nositit të poetit ynë e pati trajtuar mjeshtërisht romantiku i madh francez Lamartin; pas tij erdhi Bodleri me Albatrosin e tij, që jo një herë janë rrekur t'ia vënë në krah Nositit. Në të vërtetë, kemi të bëjmë, te të tre poetët, me një përftesë tipike simboliste: Përdorimi i figurës së një shpendi vetëvrasës për të simbolizuar fatin e njeriut në bipolaritetin jetë fizike jetë transcendentale, po dhe fakt-ideal, e mire-e keqe. Të Bodleri me një pesimizëm tipik për botëkuptimin e tij prej simbolisti të epokës. Të Poradeci me një vision të mrekullushme të vdekjes së ndershme, optimiste. Simbolika e vetëfljimit dhe e përjetësisë idealit, që e gjejmë të Lasgushi, na shfaqet të Bodleri në trajtën e simbolikës së fatalitetit të triumfit të së Keqes mbi të Mirën; të dy, edhe Bodleri, edhe Lasgushi, e shohin njeriun si qenie bipolare. Por, ndërsa Lasgushi e ka bërë zgjedhjen e vet mes prirjes egoiste dhe asaj altruiste, Bodleri rri i lavjerrur mes tyre. Simboli luan një rol të rëndësishëm në poezinë e Poradecit. është njëri prej atyre elememteve që e ka bërë këtë poezi të cilësohet e thellë. Këtu ka pikë

takimi me Bodlerin. Simboli përmbledh një vetvete kuptim e pakuptushmëri, qartësi e paqartësi, në të si pasojë e efekteve të njëkohshme të heshtjës e të fjalës, shfaqet një kuptim i shumëfishtë. Paqartësia dhe papërcaktueshmëria janë elementet bazë të simbolit që i japin një rol parësor në poezi. Kjo gjë e gjejmë edhe të Bodleri. Në krijimet e Lasgushit “ylli, zjarri, flaka, lartësia, fëllësira, largësia”, janë elemente që përsëriten shpesh. Të gjitha këto krijojnë sensacionin e një mungese, të një largësie që rendon mbi shpirtin e poetit. Vetëm uni i poetit është i vetmi realitet që nëpërmjet simboleve formëzohet e provokon, në një mënyrë a në një tjetër të lexuesi, emocionet që ka ndier ai vetë. Me simbolistët poezia pushonte së qeni përshkrim, narracion, meditim ose predikim në vargje. Ajo synonte ta tejkalonte të dukshmen, konkretën, realën për të depërtuar tek panjohura. Misioni i poetit gjithmonë sipas simbolistëve, është të deshifrojë të padukshmen e ta thotë me tinguj të harmonishëm të vërtetën jetësore që fërgëllon brenda tij, pa u robëruar nga prangat e realitetit. Të njëjten gjë thotë Lasgushi në vargjet:

“Hija ime nuk di dhunë,
Di veç frymëzim lirije,
Dhe di punë, punë, punë,
Mund pa fund për art magjie”.

Lasgushi synon të komunikojë me atë çka është më e padukshme, pa u interesuar shumë për realitetin e kohës së tij a për një realitet të shkruar historik. Poezia e Bodlerit është në udhëkryq të traditës e të modernitetit, të rregillit dhe të aventurës. Elemente si gremina, skëtërra, përsëriten e janë të dukshme në krijimet e dy poetëve. Gremina, herë shihet si tërësi e vuajtjeve të shpirtit, si zbrazëti që rëndon mbi të, e herë është krimbi i ndarjës brenda mollës së dashurisë, hija e ndarjës që lind para ndarjës.

Si përfundim mund të themi se:

Lasgushi solli në poezinë shqipe një sërë cilësish të reja, që lidhen me një shkallë ndjeshmërie të lartë, me një vetëdije estetike të re, që e ka bazën në rivlerësimin e figurës e të shprehjes poetike dhe në tërësi, me emancipimin e poezisë së re shqipe.

Për këtë arsye, ai qysh në fillim u prit si një themelues i poezisë moderne shqipe. Shenjë e dukshme e këtij moderniteti ishte se ai e ndjente veten

kryekëput poet, krijues, duke e konceptuar poezinë të çliruar nga detyrime të natyrave të tjera, politike e sociale.

Poezia e Lasgushit përruron një fazë të re të poezisë shqipe, në të cilën kujdesi për formën dhe vargun, për tingëllimin dhe ligjërimin poetik, përbëjnë një përparsi të sistemit poetik në përgjithësi. Ky kujdes i poetit është më së miri në fjalorin e tij poetik.

Burim tjetër i pasurimit të fjalorit poetik lasgushian është edhe ngjizja e fjalëve të reja sipas modeleve që ofron vetë gjuha shqipe. Kështu poezisë së tij i shtohen fjalët si: çetele, sumbull, kindër, pah, shaqiluar, skistër ose gjeratore, pikëlore, hepuar, levorashë, pipëlimë, gush'-e-llërë-e-gjibardhoshe, shtatlëkundura pallua.

Lasgushi ishte dhe mbeti i mbyllur në një kullë të fildishtë e se ai nuk njohu lidhje të tjera me vendin e realitetin e vet, veç përshkrimeve të natyrës.

Lasgushi i vuri vetes për detyrë që na tregonte ne sa e madhe, sa e pasur e me sa përgjegjesi është koha dhe jeta njerëzore.

Koha, që është gjykatësja e seleksionuesja më e mirë e vlerave, çmon e ruan atë që nuk mposhtet pa u varfëruar një popull-poezinë, si pjesë e artit dhe e kulturës së tij. Në këtë kuptim edhe vepra e Lasgush Poradecit, fjala dhe bukuria e saj do të mbetin armë në dorën e në mendjen e zemrën e popullit të tij.

Lasgush Poradeci ndjen si romantik, mendon si klasikist asht i vetmuar dhe i hermetizuem si parnasist, asht elektrik dhe original në çdo pikpamje, thotë Rexhep Qose.

Bodleri, kur lexojmë poezinë e tij, hyjmë në një botë të re ndjenjash, përfytyrimesh dhe mendimesh. Realiteti e shtypte Bodlerin, ai kurrë nuk e ndiente veten të lumtur dhe vetëm vrer derdhi prej shpirtit të vet të plasur ky poet i mallkuar.

U zhyt brenda vetës duke zhytur brenda vetës edhe botën lëndore. Ushqente një mëri prej maniaku për vulgaritetin. Ironia e tij therëse godiste me të njejtën përbuzje budallallëkun, naivitetin, thjeshtësinë e madhe të pafajsisë, marrëzinë e mekatëve.

Roli i poetit është të dallojë dhe të zbulojë, për ata që nuk e kanë dhuntinë e tij, lidhjet e fshehta mes dukurive të ndryshme. Ai e vlerson imagjinatën si

mjetin më të efektshëm, duke e cilësuar si mjetin më aftësinë më shkencore të njeriut, si mbretëreshën e aftësive.

Poeti ka aftësinë të shohë përmes pasqyrës, dukjës së jashtme të gjerave, për të gjithçka është shenjë që duhet dalluar dhe shkoqitur. Siç shprehet ai, sendi i parë që të shfaqet para syve është një send që shëndërrohet në simbol.

Shprehjet e njohura të Bodlerit-magji sugjестive, rit magjik përndjellës, arkitekt mrekullish, percjellin thelbin e poetikës dhe të gjuhës së tij të re poetike.

Migjeni, jeta e njeriut në situatat më të vështira ekzistenciale, e parë nëpërmjet shfaqjeve psikologjike. Në "Poemën e Mjerimit", Migjeni përshkruan me një vërtetësi të rrallë laviret, lypësat, pianecët, rrugaçët, të papunët e frytet e mjerimit.

Karakteristikë e këtyre poezive është se në to poeti shfaqet si bashkëvuajtës i mjerimit. Krijimi i trajtave të mbinjeiut në të ardhmën, krijimi i një qenie-simbol, pa dyshime e pa trillime, me grusht granite, një sfinks pa zemër e pa ndjenja, një rrufe që lufton e që fiton, është shpresa e jetës së re: - se jetë e re lindet me vdekje të njeriut.

"Kangët e fundit", janë vjershat më të fuqishme të Migjenit, të shkruara kur poeti lëngontë rëndë nga sëmundja. Ato nuk janë më shprehje e jetës, por përshkrimi i ngadalshëm i vdekjes.

Referenca:

1. Buda, Aleks. "Shënime historike", Toena, Tiranë 2000.
2. Gami, Nexhip. "Historia e letërsisë së huaj", shek XIX, SHBLU, Tiranë 2004.
3. Gashi, Osman. "Dy skaje të prirjeve avangardiste: Lasgushi dhe Migjeni", Fenomeni i avangardës në letërsinë shqiptare, Arbëria, Tiranë 2004.
4. Gjiku, Eldon. "Reticenca në poezinë e Poradecit", Fenomeni i avangardës në letërsinë shqiptare, Arbëria, Tiranë 2004.
5. Hamiti, Sabri. "Letërsia moderne shqipe", UET-press 2009.
6. Lëngu, Ilia. "Vështrimi i Orfeut", Argeta-LMG, Tiranë 2007.
7. Kuteli, Mitrush. "Shënime Letrare", Grand-Print, Tiranë 2007.

8. Resmije, Kryeziu. "Migjeni dhe avangarda", Fenomeni i avangardës në letërsinë shqiptare, Arbëria, Tiranë 2004.
9. Plasari, Aurel. "Don Kishoti zbret në Shqipëri", Naim Frashëri, Tiranë 1991.
10. Smaqi, Laura. "Lasgushi dhe simbolistët europianë", Letërsia si e tillë, Toena, Tiranë 1996.
11. Smaqi, Laura. "Poradeci-Bodleri", Aspekte të letërsisë shqiptare, Rilindja, Prishtinë 1996.

IZVINITE DRUŽE PREDSEDNIČE ¹....

Vazhdimi i dytë i Seancës VIII-të të Kuvendit të Kosovës

(21.06.1990)

Kryetari: “Amendamenti i 61 delegatëve edhe dje konstatuam se nuk mund të konsiderohet si propozim për fillimin e marrjes së aktit më të lartë juridik në Krahinë në bazë të nenit 395 të Kushtetutës së Kosovës. Ky amendament mund të konsiderohet vetëm si iniciativë të cilën duhet ta shqyrtojnë organet kompetente. Prandaj si të tillë do t’ua dorëzojë Këshillit Ekzekutiv dhe Kryesisë së Kosovës. Sipas rregullores kjo është e vetmja zgjidhje”. Kalojmë në rendin e ditës pika **1. Uvodne napomene** Kurtesh Salihu”.

Në sallë protesta. Proteston Ruzhdi Bakalli.

Adem Mikullofci nga vendi pyet kryetarin “**Do të ishte mirë të na pyetni së paku a pajtohemi!**”.

Kryetari: “Dje e kemi aprovua rendin e ditës!...”

Qemajl Sahatçiu: “Shoqe dhe shokë delegatë. Dje jemi konsultua për rendin e ditës por ende nuk e kemi konstatue rendin e ditës. “Unë si delegat propozoi që delegatët e KSA të Kosovës të deklarohen për amandmanin e grupit të delegatëve prej 61. Kjo iniciativë e delegatëve nuk është vetëm iniciativë e delegatëve por edhe kërkesë gjithë popullore që kjo çështje duhet të u dërgohet organeve përkatëse”. Ne deri më tash kemi pas raste që delegatët kanë paraqit amandmane qoftë në mbledhjen e Kuvendit, qoftë në mbledhje të ndara të dhomave dhe për secilin amandman.

Reagim i madh nga shumica e delegatëve. (00:40:40) Fjalën e merr

Hilmi Muhaxheri : “Ndërprerja e mbledhjes së djeshme nga ana e Kryetarit Gjorgje Bozhoviq është një skenar i përgatitur mirë sepse është vërer sa ditë se në këtë Kuvend mund të kalojnë vetëm çështjet të cilat janë të imponuara për të cilat rezultatet dihen më parë, kurse kërkesat gjithë popullore Shqiptarët të cilët duhet të prezantohen nëpërmjet delegatëve siç ishte nisma e

¹ (Nga libri: Dr. Skender H. Skenderi: “Në Kuvendin e Dy Korrikut – si pjesëmarrës dhe shikues”)

iniciativës për hartimin e Kushtetutës të Re të KSA të Kosovës hasi në pengesa të mëdha me aktin e djeshëm u pa qartë se kujt i konvenon bllokimi i punës së organit më të lartë të Pushtetit në Krahinë.

Kryetari: "Urdhëroni".

Sabri Hashani: "Kryetari patë thanë se ky amendamenti i nënshkruar nuk është në rregull si procedurë, d.m.th. ka arsyetime. Po më duket se kishte qenë mirë që kryetari qysh i lexoj amendamentet e të tjerëve letë lexon edhe sot amendamentin me arsye të cilat janë dhënë sot. Mbasi që rendi i ditës së është aprovuar dhe është vazhdimi i mbledhjes së djeshme, let e lexon atë, se me të vërtet unë si laik në këto ligje juridike kisha pas qef edhe një herë me e lexuar dhe me arsyetuar mbasi ekziston arsyetimi prej delegatëve".

Fatos Pula: "Kisha me ju lutë që të mos jeni i njëanshëm por çështjet t' i shikoni realisht dhe të mos lejoni që rendet e ditës të prishen dhe seancat të zgjasin shumë".

Marko Jakshiq: Këto vendime që po merren me mbivotime dhe majorizime nuk mund të jenë të vlefshme as këtu në Kosovë dhe askund tjetër. Mund të vlejnë vetëm nëse merremi vesh si njerëz, fqinjë, miqë dhe delegat në këtë Kuvend. Nëse këtu në Kosovë shqiptarët janë shumicë, kjo shumicë vlen vetëm për Kosovën e cila është pjesë e Serbisë. Në Serbi ekziston një shumicë tjetër. Prandaj mos të lidhemi me shumica dhe pakica por të lidhemi me ca norma njerëzore. Unë shumicën e popullit të Serbisë nuk po e kërkoj këtu, por po kërkoj të merremi vesh kërkoj marrëveshje. Kështu me mbivotime dhe majorizime nuk mund të marrim asnjë vendim".

Reagime të pa artikuluar në tërë sallën.

Marko Jakshiq: "delegat nga Zubin Potoku: "(00:46:20) Baza e ime është Kollashini i lbrit dhe unë në emër të bazës sime mbasi po bëhen këtu propozime të ndryshme po nisen iniciativa të ndryshme, propozoj këtu edhe për këtë që do të them kam mbështetjen e plotë të bazës sime me autorizim të plotë propozoj iniciativën kërkoj që të shfuqizohen vendimet e "AVNOJ-it" të 42-shit sepse janë marrë në kohë lufte. Gjithashtu kërkoj të shfuqizohet dhe të hidhet poshtë Kushtetuta e 1974-shit, sepse edhe kjo është marrë në kohë të Masokut kur gjithashtu ishte gjendje lufte.

Ruzhdi Bakali: "Mos t' ish kanë Kosova autonome dhe e lidhur drejtë me Shtabin Kryesor të Ushtrisë Nacional Çlirimtare, në 43-shin s' ish ba Kuvendi

i Prizrenit me u bashkua Serbisë, po ka qenë autonom dhe qysh jena bashku lirishtë mundemi me kërkua edhe me u nda, prandaj autonominë e Kosovës kërkush s' na ka falë as nuk do të lejojmë dikush me na e marrë”.

Pasi e kupton përmbajtjen e thënies, Kryetari Bozhoviq, jashtë publikut, thotë **“diskutimi është nacionalist armiqësor”** dhe ndërpre në seancën në ora 21:50 (të së enjtes të datës 21.06.1990).

Fikja e dritave në sallë në ora 22:30

Nënkryetari i Kuvendit Hadrovic i njoftoi delegatët se për vazhdimin e mbledhjes do të njoftohen më 25.06.2013 kur janë edhe seancat e Dhomave të Kuvendit. Po të njëjtën e tha edhe nënkryetari Ilaz Ramajli, kuptohet, në gjuhën shqipe.

Më tutje, pa lejen e askujt, vazhduan diskutimet e delegatëve:

Selviqe Gjinaq: kërkoi, pasi ekziston kuorumi, të vazhdohet mbledhja nën udhëheqjen e nënkryetarit, Ilaz Ramajli.

Nexhat Kiseri: ngjashëm mendon edhe ky delegat, duke shtuar se delegatët edhe ashtu do të qëndrojnë këtu deri në mbarimin e rendit të ditës.

Enver Pula: edhe ky delegat përkrah vazhdimin e seancës, duke konstatuar se Kuvendi është i popullit e jo i kryetarit.

Feti Broqi: doli me lutjen e delegatëve serb e malazias të pranishëm në sallë që të vazhdojmë bashkërisht mbledhjen e ndërprerë dhe atë ta udhëheq nënkryetari.

Adem Mikullofci: edhe ky delegat u angazhua për vazhdimin e seancës së ndërprerë, duke i thirrur për këtë të gjithë delegatët e Kuvendit dhe propozoi që të përcaktohet kryesia e Kuvendit.

Bozhidar Dajiq: përkujtoi se “ne kemi dhënë betimin dhe duhet të respektojmë rregulloren dhe Kushtetutën”.

Radosllav Aleksi: u shpreh se nuk është në gjendje që ta përcjell vazhdimin e mbledhjes, prandaj propozon që të pranohet propozimi i kryetarit të Kuvendit.

Bujar Gjurgjeala: propozoi që vazhdimi i mbledhjes të bëhet të nesërmen, duke theksuar se propozimi për vazhdimin e mbledhjes më 25.06 vështirë se

mund të realizohet, pasi janë në orar mbajtjet e Dhomave që kanë rend dite të sterngarkuar.

Avram Ljubisavljeviq: konstaton se u humb shumë kohë për inicimin e Kushtetutës së Kosovës, e u lanë pas dore çështje shumë më të rëndësishme, siç janë Kushtetuta e Serbisë dhe ajo Federative.

Gjemajli Bajra: pa ia filluar fjalës, me urdhrin e dikujt u ndalen të gjitha dritat në sallë dhe mikrofonat.

Kryetari: “Të diskutojmë për këtë propozim apo ta lëmë për mbledhjen e ardhshme dhe a ka kush vërejtje për rendin e ditës që unë propozova?”...

Muhamet Ahmeti: “Edhe unë si shumica e delegatëve tjerë, jam i obliguar nga baza delegeuse që ti paraqes qëndrimet, konkluzionet dhe amendamentet e aprovuara në Kuvendet dhe bazën delegeuse në rast konkret Kuvendi i Serbicës. Jam i obliguar si përfaqësues i shumicës së popullatës të Serbicës t’i paraqes mendimet e Kuvendit dhe Organizatave të Punës së Bashkuar, Bashkësive Lokale dhe të gjithë fshatrave të Serbicës dhe mbarë popullatën së atjeshme. Prandaj si të tilla, i paraqes në formë të amendamentit si plotësim të rendit të ditës rendit të ditës.

Bujar Gjurgjeala: Plotësisht pajtohem me propozimin që e dha shoku Ramadan Kelmendi dhe pajtohem me delegatët të heqim nga rendi i ditës pikë 4 për të cilën e patëm praktikisht me thirrje dhe se në pikën të ndryshme të cilën e propozuam, atë po na tregon praktika disa mbledhje të këtij Kuvendi kur vjen në fund as që mundesh me e marrë fjalën për tu marrë vesh për të ardhmen.

Maliqe Bajoku: “Unë në emër të tri Dhomave të Kuvendit të Podujevës e cila u mbajt me 18 dhe në emrin tim këtij Kuvendi i propozoj këto konkluzione për plotësim të rendit të ditës:

1. Që Kuvendi i KSA të Kosovës në mbledhjen e sotme të 20.06.1990 ti shfuqizoi Vendimin për dhënien e pëlqimit në amendamentet e Kushtetutës së RS të Serbisë të dhënë me 23 mars të vitit të kaluar, kuptohet në masa të jashtëzakonshme;
2. Që ky Kuvend sot të marrë vendim për nismën e Kushtetutës së Re të KSA të Kosovës”.

Petar Jakshiq: “Mendoj dhe vërtet duhet t’ i përmbahemi rregullores së punës. Kryetari e lexoi rregulloren të cilës ne duhet t’ i përmbahemi. Situata në Kosovë është e rëndë dhe shumë gjëra të paligjshme po na ndodhin. Mjafton të përmendi organet e dyfishta nëpër organizata e nuk është mirë që edhe ne këtu, në Kuvend t’ i lëmë vend një parregullsie të tillë dhe Kuvendin ta shndërrojmë në një Kuvend një nacional. Mendoj se shoku nga Serbica që diskutoi pak më parë, i dha veti të drejtë të flasë në emër të popullit të Drenicës. Ai duhet ta dijë se Drenica i ka edhe dy komuna tjera përveç Serbicës. Nuk di ku e muarr atë të drejtë dhe kush e autorizoi atë të flasë këtu në emër popullit të Drenicës”.

Momçilo Miliq: “Është evidente se në mbledhje të këtilla e posaçërisht të Dhomës së Punës së Bashkuar po bëhet një politikë e huaj armiqësore...”

Rreagim i ashpër nga tërë salla.

Xhemajli Bajra: “Përkrahi propozimin e shokut Ramadan Kelmendi në tërësi e aty ku thuhet se në rregulloren e Kuvendit ku thuhet se nuk ka të ndryshme, ose eventuale kisha me thënë se me të vërtetë situata është e ndërlikuar edhe po kemi mundësi me e shikue me ndëgjue nëpër mes mjeteve të informimit kërkesat e tërë popullatës Kosovare prej të gjitha mjediseve. “

Nazif Matoshi: “Propozoi që iniciativa të shkoj si iniciativë por edhe afati të jetë i caktuar”.

Basri Bajrami: “Një delegat pak më parë tha duke u thirr në juristët që e kanë propozimin fat i keq që kemi kësi juristësh, unë kisha thënë të kundërtën, është mirësi që kemi juristë të tillë, por fatkeqësi që kemi udhëheqësi të tillë për me na udhëhequr.

Kryetari: “Nuk mund të bëhet sot. Këtë duhet ta përgatisin organet kompetente. Kësi soji nuk mund të punojmë”.

Gafurr Kiseri: “Po më vie keq që duhet ta them që ne fëmijë këtu nuk jemi, edhe kemi ndërgjegjen tonë edhe logjikën si delegat, së mundet me na qitë pluhur syve që na spo dimë konkluzat apo rregullat se qysh duhet të veprojmë ne vetë, apo kryetari apo kryesuesi. Ju lutem deri më tani për që të propozoi shoku Ramadan, që arsyetoi për menden time shumë mirë porse që e plotësoi me argumente shumë më të fuqishme, shoku Muharrem kurse ato argumentet që i dha shoku vet kryetar edhe shoku Lubomir Popoviq për mue sa mundem me ditë me vlerësua nuk janë në nivel të Ramadanit dhe të Muharremit. Pse

ne nuk mundemi me votua për një konkluzë të punës, me votue dhe të shkojmë përpara. Pse thotë shoku kryetar s mundemi. Konkluzë pune, e kujt është ajo konkluzë pune, e jotja apo e neve. Të dinë kryetari se qaty që është tue ndejtë, është për shkak të neve, e jo na për shkak të atij. E ne jemi për shkak të popullit dhe duhet me shpreh vullnetin e popullit. Ju lutem le ta qetë në votim.”

Kryetari: “Ju lutem. Ky është Kuvend e jo organizatë shoqërore - politike. Urdhëroni”?

Muharrem Shabani: “Për një iniciativë kërkohet të jenë së paku 30 delegatë, e këtu bëhet fjalë për kërkesën e 60 delegatëve e më tepër e mos të thoni se ky subjekt nuk është kompetent Ju nuk mund ti injoroni 60 delegat. Kjo nuk është e mirë nga ana e juaj zoti kryetar”!

Kryetari: “Të propozojnë kanë të drejtë por sot nuk mund të vihet në rend dite. Këtu qëndron problemi dhe kjo është evidente”.

Selvije Gjinaj: “Zoti kryetar, shokë dhe shoqe delegatë, jam Selvije Gjinaj, delegate e Dhomës Shoqërore politike nga Mitrovica e Titos. Qysh se jam delegate e këtij Kuvendi, shumë herë është shkelë Rregullorja. Shumë delegatë kanë propozuar shumë gjana të cilat vetëm kanë mbet si propozim edhe asnjëherë nuk është marrë në shqyrtim ajo kërkesë e delegatëve. Ajo nuk ka qenë vetëm kërkesë e delegatëve ka qenë kërkesë e popullit, shumicës së popullit kosovar, e të cilët na kanë zgjedh. Na jemi ata të cilët duhet kërkesat e tyre me i shqyrtua edhe me i realizuar”

Kryetari: “Ju lutem! Unë ju tregova si qëndron puna me rregulloren e punës, Iniciativa e cila u propozua sot nuk mund të shqyrtohet me urgjencë sipas rregullores. Organet kompetente duhet më parë të përgatisin këtë iniciativë e pastaj të vihet në rend dite”.

Selvije Gjinaj (vazhdon rrëfimin): “Shkelja e ligjshmërisë është bërë shumë më para se që po bëhet në këtë Kuvend. Shkelja e ligjshmërisë është bërë në Kuvendin e mëparshëm. Këtë e dinë krejt Jugosllavia dhe mbarë Bota. Është shkelë ligjshmëria që mbasi është kryer diskutimi publik prej qielli a prej kah ka ardhur Amendamenti i 47 i cili ka ardhur paligjshëm, përgjigjem për këtë çka po thamë, aty është shkelë ligjshmëria që ku janë ndasitë shokë prej kah po vjen kjo ndasi që po thonë, le ta thonë serbët delegatë kurrë skam ba ndasi, atë e dinë krejt Mitrovica e ime. S kam bërë dallime e tashti nuk ka bërë

shqiptari ose bijë shqiptare që ma qetë amendamentin në të cilin shkelen të drejtat e një populli tjetër, e unë e që e nënshkruaj, nuk ashtu duhet me ba secili e bashkërisht të jetojmë në Kosovë. Nëse dom me e zgjedh çështjen e Kosovës. Përndryshe nuk ka jetë në Kosovë jetë të përbashkët. Kjo ndarje është moti. Si u prunë amendamentet, si u aprovuan amendamentet në mars të vitit të kaluar. U aprovuan e para me masa të jashtëzakonshme e e dyta me musafirë ku kemi edhe dokumente ku nuk kanë pasur të drejtë musafirët me votua por kanë votuar kërkoj që edhe ato gjana të gjitha të shqyrtohen. Unë si delegat në emër të të të gjitha kërkesave popullore sidomos shumicës së popullatës shqiptare. Por më vjen mirë që shoku Jokanoviq është këtu. Para krejt opinionit kosovar ka thënë se **Drugovi nikakva prava ne gube albanci na Kosovo sa izmenama Amandmana Serbije. Sve smo izgubili druzhe Jokanoviqu. Nek ti sluzi na çast. Sve.** Edhe shoku kryetar i Komitetit që tash nuk është më në pushtet, shoku Rrahman Morina, edhe ai me u përgjgegj se edhe ai para Komitetit ka thanë se ska me u ndryshua kurgja por ato ndryshohen. E për këto po bahen ndasitë. Edhe në qoftë se vazhdojmë kështu, kanë me u ba edhe më shumë ndasi edhe më të mëdhaja. Dhe unë jam me e qitë në vota propozimin e shokut Ramadan. Kaq". (Applauz).

Adem Mikullofci: "Do të mundohem të flasë pak. Shokë e shoqe, na tjetër po flasim e tjetër po mendojmë, tjetër po dimë e tjetër po flasim. Unë po ju thamë haptas: asnjë propozim, asnjë amendament e kam thanë që po e paraqesin grupet e delegatëve të kombit shqiptar nuk po aprovohet, prandaj po zgjasin mbledhjet ka tri katër orë vetëm rreth rendit të ditës. Pse propozimi i 62 delegatëve nuk po vihet në votim. E nuk po donë ta ven në rend dite, po e them haptazi duam që Kushtetutën e Re të Serbisë e cila ende nuk është përpilua ta realizojmë para kohe. Po duam që Kosova të mos ketë Kushtetutë po të jetë me Statut. Këtë që po e propozojnë tubimet e rrugëve këtë që po e propozon edhe shoku Kertesh Prandaj krejt kjo çështje këtu ngelë. Këtu është problemi .Prandaj po them majorizim ka majorizim me numër të votave por ka majorizim edhe kur me këmbëngulje nuk i përmbahemi rregullores së punës. Unë po propozoj shoku kryetar edhe juve delegatëve mos ta zgjasim ma. Nuk keni të drejtë ta hiqni këtë amendament prej votimi. Nuk keni kurrfarë të drejte.

Duhet ta vejme së pari në votim a pastaj në diskutim. Fjala është vetëm për iniciativë të përpilimit të Kushtetutës së Kosovës.

Kryetari "Pushim. 20 minuta pauzë"! (pauza e parë e ditës së parë)
(00:24:25)

Kryetari: "Vazhdojmë me punë".

Ilaz Ramajli: "Kryesia i propozon Kuvendit që Amendamentin ta konsideroj si **iniciativë** që ti hyhet përpilimit të propozimit për fillimin e prumjes së Kushtetutës së Re të KSA të Kosovës. Njëherit i propozon që Kuvendi të merre me dije se kjo iniciativë është dorëzuar nga na e delegatëve dhe iniciativa t' i dërgohet Kryesisë së KSA të Kosovës, Këshillit Ekzekutiv të KSA të Kosovës si propozues të autorizuar të mundshëm si dhe Komisionit Kushtetues si trup punues i Kuvendit e cila çështje bjen në fushëveprimin e tij.

Ramadan Kelmendi: "Pse nuk qitet pika në votim asgjë këtu nuk ka të keqe propozojmë që të merret vendimi për fillimin e procedurës as kurrfarë materiali nuk na duhet. Për fillimin e procedurës për hartimin e propozim-projektit të Kushtetutës së Re të KSA të Kosovës. Prap këkoj të vihet në rend dite për atë të deklarohen delegatët të cilët janë të autorizuar në bazë të rregullores dhe të filloj procedura".

Kryetari: "Kjo iniciativë nuk mund të vihet në rend dite me procedurë të ngutshme...".

Një mrrolan: "Unë mendoj dhe këtë e them në emër të delegatëve Serb dhe Malazez dhe të tjerëve dhe them se këtë amendament e kanë nënshkruar vetëm kolegët shqiptarë e nuk e ka nënshkruar asnjë serb apo malazez. Prandaj kjo iniciativë sot nuk mund të shqyrtohet me një procedurë të shpejtë, siç kërkoni ju".

CC : Unë mendoj dhe këtë e them në emër të delegatëve Serb dhe Malazez dhe të tjerëve dhe e them se këtë amendament e kanë nënshkruar vetëm kolegët shqiptarë e nuk e ka nënshkruar asnjë serb apo malazez. Pra ky është **amendament njënational**.

CC1 B: Nëse shoku Xhemajl foli në emër të gjithë shqiptarëve të Kosovës, atëherë unë do të flas në emër të gjithë serbëve dhe malazezëve të Kosovës.
(00:26:51) Ne së pari duhet ta përpilojmë rendin e ditës. Fjala është për

iniciativë e cila as që është arsyetuar as skjaruar,...prandaj si e tillë nuk mund të vihet në rend dite.

Ethem Beker: “Edhe une i përkrahi propozimet e shokut Ramadan Kelmendi, Xhemajli Bajres që në pikën të ndryshme apo po të jetë si pikë e plotësimit të rendit të ditës për të hy edhe të shqyrtohet kërkesat edhe të delegatëve edhe ato që po i ndëgjojmë çdo ditë ti shqyrtojmë. Kaq kisha”.

Muharrem Shabani: “Decidiv është neni 375 i Statudit të KSA të Kosovës. Kisha me e lexuar në serbisht: **propozimin për fillimin e ndryshimeve kushtetuese mund të parashtrojë secila dhomë e Kuvendit me më shumë se 30 delegatë, Këshilli Ekzekutiv dhe Kryesia e Kuvendit. Tani këtu na paraqiten si propozues 60 delegatë e më tepër!**”. Do të thotë se propozimin që e dha shoku nënkryetar pjesërisht, natyrisht me një pjesë pajtohem që me shkue në organe, por jo tash ne s’ mund e qesim se Këshilli Ekzekutiv, Komisioni janë organe të këtij Kuvendi, këtij Kuvendi i japin llogari, e ato tash të bëhen ma të vjetra se ky Kuvend s’ munden me qenë, por janë të obliguara me i zbatua qëndrimet, konkluzat dhe vendimet e këtij Kuvendi. Prandaj, zoti Kryetar ne s’ jemi jo madhor me na shtrydhë e ndrydhë plot qe dy a tri orë sa u bënë kësisoji, por qiteni propozimin në votim. Çdo propozim, qoftë edhe ai që e përmendët, le të del, le të deklarohet Kuvendi, ka edhe propozime ndoshta tjera, të deklarohet se çka është e arsyeshme e çka s’ është e arsyeshme, të shqyrtohen edhe të deklarohemi për këtë. Ju lutem, kësi soji neve më duket, me qëllim vetëm është duke u zhagitur mbledhja me u shkaktua me qëllim nervozë dhe duke prejudikuar ju më parë disa çështje që se kinse s’ mundemi me punue”.

Hakija Hadroviq: “Duhet të jemi koshient për përgjegjësinë, obligimin dhe detyrën që kemi si Kuvend. Një punë e këtillë nuk na qon askund. Të gjithë po pajtohemi se situata është e rëndë që duhet të bëjmë diç, ne asgjë nuk po bëjmë! Të paktën asgjë pozitive, por për më tepër edhe më shumë po e komplikojmë situatën. Ju lutem, çfarë logjike është kjo? E refuzuam pikën katër të rendit të ditës me raportin e Këshillit ekzekutiv me arsyetimin se nuk na është dhënë materiali me kohë e tash po në këtë mbledhje propozohet pika tjetër për rend dite për të cilën nuk kemi kurrfarë materiali dhe shpjegimi. Një logjikë e shëndoshë këtë nuk e pranon. Ti krahasojmë këtë të dyja, pse sillemi kështu”.

Nazmi Kelmendi: 00:30:06 “I lutem kryesisë së Kuvendit që t’i përmbahet rendit të ditës dhe dispozitave të saj respektivisht nenit 86 të Rregullores së punës”.

Kadrije Ismajli: “Nuk e pata ndërmend të flas, nuk kam kurrfarë materiali të shkruar, më shtini vetëm Kryesia e punës se si po e udhëheq këtë mbledhje. Prandaj të lutem mos na e humbë kohën, të deklarohe mi kush është për, kush kundër dhe ta mbarojmë këtë pikë. Mos ta zgjas më shumë”.

Kryetari: “Propozoi që të fillojmë nga pika e parë e rendit të ditës” (reagim nga të gjitha anët e sallës). Ju lutem! Unë ju thash një herë se këtë iniciativë nuk mund ta vejmë në rend dite me një procedurë urgjente, prandaj edhe nuk mund të diskutojmë për të. Propozoj të punojmë sipas rendit të ditës...”. Urdhëroni shoku Kurtesh Salihu!

Reagime nga të gjithë delegatet dhe shumë prej tyre kërkonin fjalën e disa udhëtonin kah foltorja.

Kryetari: “Mbasi nuk po bënë ndryshe – po e mbylli punën e Kuvendit për sot. Urdhëroi që të çkyçen gjitha instrumentet në sallë!”.

Mbaroi dita e parë

Situata e krijuar papritmas në sallë ishte vërtet e tensionuar dhe me rreziqe të mëdha, pasi në sallë kishte persona për mua të panjohur dhe mund të ishin edhe të armatosur. Foltorja u rrethua me të shpejtë nga serbët.

Në foltore doli delegati Xhemajli Bajra i cili tha: “Ai që do me ndejt në sallë le të rrijë, ai që s’do le ta lëshojë sallën e të mos na pengoi. Na dom me e vazhduar”. Duar-trokitje nga delegatët, sigurisht shqiptarë.

Rreth foltores ndodheshin figura serbe të njohura e të panjohura për mua. Së shpejti në mesin e tyre u fut delegati Qazim Kelmendi duke iu drejtuar herë njërit herë tjetrit me fjalë. Bisedimet bëheshin me gestikulacione të duarve, kokave, rrotullimit nëpër hapësirën rreth foltores, nderime të rrudhave në fytyra e deri të zërat e ngritur. Qazimi i vetëm ia dilte që në çdo kënd të kthimit të bënte nga një dialog me ke kishte përpara, kështu po thuaj se u këmbye me të gjithë dhe atë jo vetëm nga një herë. Për fat nuk pati asnjë herë takime fizike gjatë pështjellimit të shumë njerëzve në hapësirë të ngushtë. Tërë kohën flitej se kush si e kush çka bëri, si ka dashtë të jetë si ka mundur me u bë e gjithë ajo që nuk u bë. Njëri i drejtohet Ramajlit, me kërcënim se po

shkakton konflikt ndërnacional. Për fat të keq nuk morra vesh se çka tha Ramajli që i tërboj disa rreth mikrofonit!

Në një çast paraqitet Mirko Perunoviq, duke kërcënua dhe duke shpallë ca letra si të pavlera:

“Përzejeni byrokracinë! Kjo që shkruan në këto materiale të Komisionit nuk ka të bëjë fare me të vërtetën. Unë jamë profesor doktor Mirko Perunoviq, dekan i Fakultetit Juridik”.

Xhemajli Bajra: nga foltorja “Nëse kryetari i Kuvendit donë ta udhëheq Kuvendin, letë urdhëro, nëse nuk donë unë i thërras delegatët e të gjitha kombësive që janë këtu si serb, si malazez, si shqiptarë, turq, romë, muslimanë le të jenë këtu, e atëherë zëvendës kryetari le të udhëheq me mbledhje.

Në sallë u paraqit edhe kryetari i Këshillit Ekzekutiv Jusuf Zejnullahu i cili nuk dinte se çka me bë, të rrimë, këtu, edhe unë rri me ju këtu, po ju mos të rrini këtu ...etj. krejt pa kuptim sipas meje, por ishte një dëshirë e tij që me qetësi të lëshohej salla. Në ato çaste të rënda në foltore shfaqet Ilaz Ramajli.

Ilaz Ramajli: “Shokë dhe shoqe, pak para u mbledh Kryesia e Kuvendit dhe vendosi që mbledhjen e sodit që u ndërpre ta vazhdojë nesër në ora 12:00. Këtë delegatët e përjetojnë si të pa përshtatshme, pasi nuk dihej se ç’ plane bëhen deri nesër. Megjithatë, nga prapavija, me propozimin edhe të Kryetarit të Këshillit Ekzekutiv Jusuf Zejnullahut, nga prapavija e përkrahin propozimin e Jusufit që “situata duhet qetësuar”.

Seanca e Këshillit për arsim, shkencë dhe kulturë

Pak para mesnate, duke parë se gjendja në sallën pa drita shkaktojë një heshtje të pa parë. Në sallë, në pjesën veriore ishin grumbulluar delegatët serb. aty tërë kohën qëndroi edhe Adem Mikullofci duke këmbyer me ta barcoleta dhe duke qesh me më të madhe se sa që ishte situata. Me qenë se kaloi mesnata, më shkoi mendja ta thërras Fillimin e mbledhjes së Këshillit, pasi atë ditë ishte paraparë, për diku rreth orës 10. Isha në derën e sallës ku ndodheshin delegatët, gazetarët më ofruan dritë nga prozhektorët e tyre aq sa ta lexojë listën e anëtarëve. Bëra shpjegimin dhe kërkova lejen e anëtarëve që të fillojmë seancën. Në mënyrë proklamative u pajtuam. Fillova ta lexoj listën, secili duhej të vinte tek unë, atë e bënë anëtarët që i thirra. Ishte në

rend Adem Mikullovc, kundërshtoj mbajtjen e mbledhjes, the se nuk është koha, pasi kishte edhe sa orë kur duhej vërtet të mbahej. U nisëm me shkua në sallën për mbajtjen e Këshillit, por u befasuam kur pamë se tërë korridoret ishin nën mbrojtjen e personave që unë nuk i njihja. Në atë çast mu kujtua ta thërras Muhamet Bicajn që ishte Sekretar për arsim dhe Kulturë, kërkova nga “mbrojtësit” e korridoreve të Kuvendit lejen për të shkua në takim me Bicajn. Biseduan dhe më në fund më lejuan të shkoj deri tek ai që ndodhej në kabinetin e Jusuf Zejnullahut atë çast. U shpjeguam me të, ai tha po e mbajmë në zyrën time. Erdhi me mua në sallë i thirrëm delegatët dhe u nisëm për në kabinetin e Muhametit. Përpara i lëshuan një nga një delegatët për të cilët u desh leja nga Muhameti, pas tyre u nisëm edhe ne të dy. Shkallëve zbriste kryetari i Komitetit Krahinor të LK të Kosovës, ma shtriu dorën, pa u përshëndet, më tha: “a po dini çka jeni duke bërë”, në shpejtësi ia ktheve “ne po e dimë, po a po e dini ju se”, ma lëshoi dorën dhe shkoi. Ishte hera e parë që u përshëndetëm me dorë, dhe e fundit që u pamë. Bicaj më tha “mirë ia bërë”. I thash “të shohim”!

Mbledhja u majtë praktikisht pa debat, por vetëm me konstatime për secilën pikë të rendit të ditës.

Këshilli për arsim, shkencë dhe kulturë nuk humbi kohë

“Rilindja” 23.06.1990

Pritja e delegatëve, mbase të rraskapitur nga rrjedha e mbledhjes dyditëshe vazhdoi. Në ndërkohë, diku pas orës 22:30, Dr. Skender Skenderi, Kryetar i Këshillit për arsim, shkencë dhe kulturë i Dhomës së Punës së Bashkuar, ftoi anëtarët e pranishëm të këtij Këshilli e cila ishte paraparë të mbahej para seancës së dhomës. Mbledhja e këtij këshilli nuk u përcoll nga përfaqësuesit e mjeteve të informimit (megjithëse të interesuar kishte mjaft) sepse kjo nuk iu lejuar nga shërbimi i sigurimit të Kuvendit. Pikërisht në mesnatë dr. Skënder Skënderi njoftoi disa gazetarë në lidhje me çështjet që u zhvilluan në Këshill, me ç’ rast kumtoi edhe lajmin e gëzueshëm se në vitin e ardhshëm shkollor asnjë gjysmëmaturant në Krahinë nuk do të mbetet pa u regjistruar në shkollat e mesme. Për të arritur këtë qëllim shtoi ai, do të rihapen

të gjitha paralelet e shuara, si dhe do të bëhet përpjekja për sigurimin e lokaleve të tjera shkollore.

Lidhja telefonike në emisionin e natës të Radio Prishtinës

Me të mbaruar këtë kumtesë, mu afrua një gazetar emrin e të cilit nuk e mbaj mend dhe më tha ka lajme se brengosja e popullatës për ju është e madhe gjithandej Kosovës. Ne kemi siguruar një lidhje telefonike me emisionin e natës i cili është në vazhdim në radio. Nëse keni kohë mund ju sigurojmë që kyçeni në këtë emision. Pranova me gjithë dëshirë. Telefoni ishte në dhomën e delegatëve federativ. I lajmërova për gjendjen aktuale në Kuvend duke ju kumtuar se delegatët janë shërbim të detyrës së vetë, vazhdojmë të jemi aktiv që ti arrijmë me çdo kusht synimet tona, jemi kompakt me të gjitha organet tjera që janë po ashtu prezentë, Këshilli Ekzekutiv, administrata e Kuvendit, të gjitha mjetet e informimit janë prezentë dhe shumë aktive në përcjelljen e veprimeve në Kuvend që shihet edhe nga paraqitja e ime në radio, që është meritë dhe arritje e tyre, nuk ka nevojë për kurrfarë panike, nuk ka nevojë për kurrfarë lëvizjesh . Falënderojmë paraqitjen e studentëve në këtë orë të vona dhe të tjerë që paraqiten. Xehetarët e Trepçës i thërrasim që të jenë të qetë, na do ta kryejmë detyrën tonë ashtu siç edhe ju na keni dhënë shembull. Në paraqitje do të keni edhe delegatë të tjerë. Pas meje lidhjen e morri delegatja Feride Hyseni që ishte në mbledhjen e Këshillit, pastaj telefonin e morri delegati Ramadan Kelmendi, e disa delegatë të tjerë.

Pjesëtarë të njësisë speciale të policisë në garazhet e Kuvendit

Hyrja e rreth 80 policëve të njësisë speciale në garazhet e Kuvendit, shkaktoi shqetësim te të gjithë delegatët. Në sallën pa drita iu drejtova femrave delegate që të tërhiqen në dhomën e delegatëve federativ e cila kishte drita, ku do të qëndronin më lehtë Selvija Gjinaj, si çdo herë, ashpër dhe prerazi kundërshtoi, atë në të njëjtën kohë e bënë të gjitha një zërit, por zëri i cekur ishte më i larti. Ardhja e njësisë speciale në ato orë në Kuvend ishte çasti që të alarmohet Federata, pasi kanosej gjakderdhje në një Kuvend të njësisë federale. Mendova duhet ta kërkojmë një takim me Kryetarin e Kryesisë së RFSJ Ante Marković, ku njëherësh do të plotësonim kushtet e dhëna nga z. Eva Bredli (që duhet lajmëruar Kreun e shtetit për seancën,

kohën e mbajtjes, rendin e ditës edhe të bëhet një ftesë formale për pjesëmarrje në atë seancë, që ajo të jetë legjitime).

Dr. Skender Skenderi te Iljaz Kurteshi

Në takimin e rreth 45 delegatëve jo serb për konsultime urgjente (e premte 21.06.1990 rreth orës 23:00) delegati Skender Skenderi kërkoi nga z. Iljaz Kurteshi, deputet federativ që:

1. Me qenë se njësia speciale e policisë serbe nga Hajvalia filloj të zbarkohet në podume dhe katin përdheshk të Kuvendi, urgjentisht edhe në bashkëpunim me Kryetarin e Këshillit Ekzekutiv të Kosovës të lajmëron në moment se është sulmua Federata jugosllave, pasi Kosova është element konstituiv i SFRJ-ës, i sulmohet Kuvendi i një njësie Federale;
2. Të kërkohet urgjentisht nga Kryetari i Qeverisë jugosllave Ante Marković që ta pranoj një delegacion të delegatëve të Kuvendit të KSA të Kosovës sa më parë që është e mundur.
3. Tash këtu të zgjidhet një delegacion nga 12 deri 15 delegatë për shkuarje në Beograd.

U banë këtë shpjegime nga SS. Zbritja e forcave të njësisë speciale të policisë në garazhet e Kuvendit, nuk ka qëllim tjetër vetëm se ndërhyrja në delegatët e Kuvendit të KSA të Kosovës në lokalet e Kuvendit. Meqenëse Kosova është element konstituiv e Federatës Jugosllave, me këtë akt i kanoset cenimi më të rëndë i mundshëm Federatës Jugosllave, prandaj nga ky çast e tutje problemi i ynë kalon në problem të Federatës. Do të jetë cenim i rëndë i detyrës së deputetëve federativ në qoftë se për këtë nuk lajmërohet kreu i Shtetit me urgjencë. Prandaj në emër të delegatëve të pranishëm në Kuvend, ju bëjë thirrje që këtë ta realizoni sa më parë. Propozimi u pranua nga z. Iljaz Kurteshi dhe nga të gjithë delegatët prezent. Menjë herë propozove delegatëve prezent që ta zgjedhim një delegacion prej 12-13 delegatësh për bisedime, nëse ato pranohen nga Qeveria Federale. Saktësisht theksova se unë nuk do të doja të isha në atë përbërja. Praktikisht, me insistimin e kolegëve emri im u shkrua i pari. Pranove, pasi përjashtimin tim e bëra thjeshtë nga modestia dhe fakti se në Kuvend pa përjashtim të gjithë delegatët, të

them, jo serb, bënë kontribute madhështore për të arritur nxjerrjen e Kushtetutës së re të KSA të Kosovës, sa që po të formohej lista në çfarëdo kombinimi do të ishte më e mira. Kjo kërkesë u realizua edhe përmes Kryetarit të KE të Kosovës, z. Jusuf Zejnullahu. Bashkë me z. Ilaz shkuan edhe disa delegat te Kryetari i KE të KSA të Kosovës. Me sa më kujtohet kanë qenë Enver Pula, Muharrem Shabani, Selville Gjinaj, Ramadan Kelmendi, ndoshta edhe dikush tjetër. Bisedat e Jusuf Zejnullahut - Iljaz Kurteshit me Ante Markovićin u zhvilluan më 22. 06. 1990, rreth orës 02 të mëngjesit. Kërkesa për ta pranuar një delegacion ishte aprovuar nga ana e z. Marković dhe bisedimet u realizuan po atë ditë, më 22. 06. 1990 në ora 18:00 në Beograd.

Pas të gjitha këtyre ngjarjeve, u propozua delegacioni për bisedime me Qeverinë federale, siç shihet në këtë listë.

Zgjedhja e delegacionit 12 anëtarësh për bisedime me Ante Markovićin:

Dr. Skender Skenderi, kryetar i delegacionit, Dr. Enver Bakalli, Dr. Xhevat Pllana, Mr. Ramadan Kelmendi, Muharrem Shabani, Selville Gjinaj, Xhemajli Bajraj, Maliqe Bajoku, Sabri Hashani, Bujar Gjurgjeala, Gafurr Kiseri, Kadrije Gashi dhe Adem Mikullofci .

Gjatë tërë kësaj kohe, ca delegat lexonin shtypin, disa të tjerë edhe flinin, kurse një numën i tyre e kalonin kohën duke biseduar ndërmjet vete dhe me gazetarë. Kështu zgjati deri në orën 03 të mëngjesit.

Më 22.06.2013, ora 03:00 e mëngjesit delegati Enver Pula u paraqit para delegatëve dhe ju kumtoi marrëveshjen e Kryesive se mbledhja do të mbahet me 2 korrik.

Delegatët pranojnë këtë marrëveshje, dhe në qetësi, të lodhur e të rraskapitur, por të gëzuar e kryelartë e lëshojnë sallën e Kuvendit, për ta ardhur aty me 2 Korrik në orën 10:00.

Nisja për Beograd

(22. 06. 1990, ora 11:00)

Është interesant se nisja e autobusit me delegacionin e Kosovës nuk u bë nga lokalet e jashtme të ndërtesës së Kuvendit, por nga hapësira para

Bankës së Lubjanës. Për nisjen dhe vendnisjen e autobusit e dinim pak para se të niseshim, por sa mbërrimë nga Kuvendi aty u mbledhën masë e madhe njerëzish të cilët na kishin vërejtur se të organizuar lëviznim për diku. Ishte frymëzim i këndshëm, kur sheh përreth njerëz që nuk i njeh e të respektojnë aq këndshëm. Para se të mbyllej dera e autobusit u fut Adem Mikullovcit, pas tij në autobus hyri Ramadan Keqa më ofroi 50 DM duke më tha: “Jepja Muharrem Shabanit, letë ju qet nga një kafe diku rrugës”, gjë që e bëra, por z. Muharrem nuk iu dha rasti ta kryej këtë porosi.

N dalje të autostradës për të hy në Beograd, na ndaloi policia e shërbimit të Qeverisë federale, na dëshiroj mirëseardhje dhe u lutën që autobusi ta përcjell veturën zyrtare. Kaluam “Gazelën”, pran “Savski Centar”, në rrugën për Zemun dhe pranë ndërtesës së Qeverisë ku ia kishim mësy.

Pasi mbërrimë në ndërtesën e Qeverisë Federale, na ofruan të ulëshim në hollin e gjerë. Pas pak erdhi një person i autorizuar, përshëndeti si heshtur dhe filloi të na legjitimoj si të ishim në ndonjë vendkalim kufitar. Shkurtë tha: “liçne karte molim – lejet e njoftimit ju lutem” duke ju drejtuar delegatit në krye të ulëses. Erdhi rendi tek unë, kreu detyrën unë dhe ai. Rendi i erdhi Mikullovcit – sa ja shtriu letërnjoftimin, “kontrollori” iu drejtua Mikullovcit me këto fjalë: “ja vas poznajem”, u shikuan në sy me kontrollorin si habitshëm që të dy, ai ia ktheu letërnjoftim, nuk e vazhdoi më kontrollin por iu vërsul shkallëve përpjetë. Pas pak na lutën përcjellësit tanë që të shkojmë duke thënë “idemo - shkojmë”. Në heshtje u nisa unë i pari, Muharremi, Ramadani e të tjerët më ndoqën prapa. Në korridorin e gjerë na u lutën që të hyjmë në një sallë të madhe, nuk na ishte për askënd e pa njohur, pasi ajo shihej aso kohe po thuaj se çdo mbrëmja në ditarin TV të Bgd-it. Na treguan vendim tim, në cilësi të kryetarit, të tjerët zunë vendet djathtas dhe majtas meje, por doli një problem: ishim më shumë se sa që kishte vende në anën tonë. Një nga ne duhej të ulej në anën e delegacionit të Kryesisë federale. Thanë se nuk ka problem pasi delegacioni i Qeverisë Federale do të jetë shumë me më pak anëtarë, prandaj do të ketë vend për të gjithë. Ashtu edhe u bë, delegatja, me sa më kujtohet, Kadrie Gashi u ulë përball nesh.

Dyert e sallës ishin të gjera dhe të hapura. Sa pritnim, pash se vjen delegacioni: kryetari i Këshillit ekzekutiv të Jugosllavisë z. Ante Marković, pak në të djathtë ishte sekretari i Punëve të Brendshme Petar Gračanin, sekretari

federativ i Jurisprudencës Vlado Kambovski dhe sekretari i përgjithshëm i KEF-it Zoran Mishkoviq. U ulën, duke na bërë një përshëndetje nga larg vetëm Markoviqi e të tjerët me nga një sjellje të kokës, ashtu ua bëmë edhe ne atyre.

Takimi i delegacionit të Kuvendit të Kosovës në krye me Dr. Skender Skenderi, me delegacionin e KEF të Jugosllavisë në krye me kryetarin z. Ante Markoviq

(23. 07. 1990 në ora 18:00)

Kanë fole këta delegatë:

Dr. Skender Skenderi, fjala hyrëse, Muharrem Shabani, Ramadan Kelmendi, Enver Bakalli, Xhemajli Bajra – Kadrije Gashi (sipas filmit në fjalën e R. K.) **Adem Mikullofci**

Nga delegacioni i Qeverisë SFRJ foli vetëm

Kryetari Ante Markoviq.

“Çaste të vështira për popullin shqiptar” tha kryetari i delegacionit Dr. S. H. Skenderi

Pasi përshëndeta z. Ante Markoviq dhe sekretarët e tij, në emër të 12 delegatëve të pranishëm dhe të 45 delegatëve të tjerë të Kuvendit të KSAK, të cilët na kishin zgjedhur për këtë bisedim, unë në pika të përgjithshme ia shpjegova delegacionit të KEF-it, situatën dhe çastin aktual politik dhe ekonomik që mbretëronin në Kosovë, si dhe situatën në vetë Kuvendin e Kosovës ku me çdo kusht tentohet të bllokohet puna normale e tij, pa arsye nga ana e Kryetarit të Kuvendit të KSA të Kosovës duke iu bërë edhe shpjegime të hollësishme për dukuritë e pa shembullta në këtë Kuvend të cilat i nxisin, i ushqejnë dhe i realizojnë Kryesia e Kuvendit dhe shumica e delegatëve serb. Më tutje theksova bindjen time se autonomia dhe KSA e Kosovës sot është e sulmuar nga shumë nivele politike jashtë dhe brenda Kosovës. Në një gjendje mjaftë emocionuese ju drejtova z. Markoviq dhe të tjerëve, përafërsisht me këto fjalë:

“Shkollimin e fillova në okupimin gjerman në vitin 1945, ku kreu dy klasë të shkollës fillore në vendlindjen time Zasellë, në vitin 1947 në Tunelin e Parë, afër Trepçës, e vazhdova nën okupacionin

jugosllav, edhe dy klasë tjera. Shkollën e mesme e mbarova në Mitrovicë. Mbaj mend shumë tragjedi që i ndodhen familjes sime, fqinjëve të mijë, miqve të mi dhe popullit tim në të tri okupimet, njësoj ishin barbare e të egra. Çdo herë nga serbët, serbët (me kokardë) dhe serbët (me yll në ballë) në të tri okupimet. Ishin edhe tragjeditë që na i shkaktuan okupatorët e jashtëm që ishin shumë: çetnikët bullgar (erdhën deri në Mitrovicë duke i ndjekur gjermanët), italianët, gjermanët e kush dreqi që kalonte andej aso kohe. Por, me përgjegjësi të madhe ju garantoj, se populli i im sot përjeton tragjedi shumë më të rënda, të papara e të padëgjua deri më sot, së paku nga unë”.

Pastaj, z. Markoviq dhe ministrave të tij prezent, atë që e thash e ilustrova në imtësi me rastet që deri atëherë kishin ndodhur e ndodhnin tragjedi të reja çdo ditë pa përjashtim. I përmenda rastet më të rënda aktuale mbytjen e ushtarëve shqiptarë në njësitë ku shërbenin (diku ishte ushtari i 10 apo i dymbëdhjetë), vrasja e nxënësve në rrugë, mjeshtër duke punua nën automjetin e vet në oborr të shtëpisë, zbraza e rafalit në veturën e emergjencës në Shtimlje, më 27 janar të këtij viti në fshatin Brestofc u vranë pesë persona dhe u plagosën disa qytetarë të tjerë, u bë tredhja e bariut që ruante delet, detyrimi i përpirjes së veglës për prerjen e thonjve, e cila është nxjerr nga pacienti në spitalin e Prishtinës (të cilin, më vonë, e ka prezantuar Muharrem Shabani në 13 qeveri në të cilat kemi qenë të pranuar si delegacione e Kuvendit të Dy korrikut gjatë gjysmës së dytë të vitit 1990), dëmtimi i rëndë fytyrës së udhëtarit të rastit në Deçan, të cilin për ironi e sjell vet polici në ambulantë dhe ia qep çarjen në fytyrë me duar ashtu si kishin qëlluar!? Rastin e Malishevës kur në qendrën e qytezës u vranë tre veta dhe u plagosën 12 deri 13 persona të tjerë, nga kolona e ushtrisë e cila atë ditë kalonte nga Qafa e Duhlës drejtë Malishevës. Atë ditë Kosovën e ka vizituar sekretari federativ i punëve të Brendshme Petar Graçanin (e shikova atë për një çast, duke i thënë: e di se keni shëtitur tërë Kosovën, por nuk di se a keni qenë në atë kolonë! (Markoviq të tretën herë gjatë bisedës sime e pyet Graçaninin, që e kishte në krahun e djathtë **“jeli ste bili upoznati stim”**, përgjigja në të tri rastet ishte “ne”). Ne sot i nderuari kryetar kemi ardhur për të marrë përkrahjen tuaj për iniciativë e përpilimit të Kushtetutës së Kosovës në rrethana aktuale. Kjo nuk na lejohet nga vetë Kryetari i Kuvendit të Kosovës, i cili ndërpriti seancën e

djeshme, na ndaloi hyrjen në objektin e Kuvendit, na i fiku dritat. Ne kërkojmë atë që na takon sipas ligjeve e rregullave në fuqi. Kemi të drejtë të përpilojmë Kushtetutën e KSA të Kosovës. Për këtë e të tjera ju apë fjalën kolegëve të mi.

“Nuk kërkojmë asgjë më shumë se kombet e kombësitë e tjera në Jugosllavi”
tha Muharrem Shabani

Edhe unë informova shkurtimisht kryetarin Ante Marković për rrjedhjen e seancës së fundit të ndërprerë në Kuvendin e Kosovës dhe pastaj për kërkesat e arsyeshme të popullatës shqiptare në Kosovë, me të cilat nuk kërkohet asgjë më shumë por as kurrëgjë më pak se sa kanë kombet e kombësitë tjera në Jugosllavi, me një fjalë se kërkojmë barazi të plotë kombëtare, respektim të dispozitave kushtetuese në fuqi, shtet juridik e jo policor etj. Duke vlerësuar gjendjen e përgjithshme në Krahinë, kam cekur se një prej faktorëve kryesor që po ndikon në një gjendje të tillë është ngushtimi i autonomisë së KSA të Kosovës, që u bë me miratimin e ndryshimeve në Kushtetutën e RS të Serbisë në mars të vitit të kaluar me prezencën e tanksave e në gjendjen e jashtëzakonshme, me presione dhe pa vullnetin e popullit, i cili haptas që deklaruar kundër atyre ndryshimeve që prekin dhe cenojnë barazinë e popullatës shqiptare dhe të kombësive të tjera në Krahinë. Bile, shtova se tendenca për ngushtimin e mëtejshëm të autonomisë dhe suprimimit e saj po vazhdon edhe më tutje në përmjet të programit për kushtetutën e re republikane dhe disa ligjeve që po miratohen e pritët të miratohen në Kuvendin e RS të Serbisë. Mirëpo, theksova se e gjithë kjo do të bëhet pa vullnetin e popullit shqiptar.

Ante Markovićin e informova se gjendja në Kosovë tash është edhe më e rëndë, se sa gjatë masave të jashtëzakonshme dhe se ajo në fakt, tash është shndërruar në një “gjendje të zakonshme” me shkelje edhe më të rënda të ligjeve e të dispozitave kushtetuese.

Kam theksuar se sipas mendimit tim të gjitha këto provokime të rënda bëhen me qëllim që popullata shqiptare të nxirret në rrugë dhe të shkaktohen gjakderdhje të reja.

Kryetari Marković u habit me faktin se si është e mundur të mos pranohet të shqyrtohet Amendamenti i një grupi kaq të madh delegatësh, pastaj me fikjen e dritave në Kuvend, me praninë e forcave të shtuara të

policisë në Kuvend dhe përreth tij. Markoviqit dhe bashkëpunëtorëve, pos të tjerash ua drejtove edhe këto fjalë: "për asnjë milimetër nuk do të lëshojmë pe para tendencave për cungimin dhe zhdukjen e autonomisë së Kosovës. Në atë moment kur ne delegatët nuk do të jemi në gjendje të përfaqësojmë denjësisht interesat e popullit, ne do të japim dorëheqje.

Populli shqiptar nuk do të jap pëlqimin për shuarjen e autonomisë" tha Ramadan Kelmendi

Populli shqiptar në Kosovë përkrah reformat tuaja ekonomike - politike dhe ka besim në KEF-in e në KE të Kuvendit të Kosovës, i tha delegati mr. Ramadan Kelmendi, i cili pastaj në pika të shkurtra informoi se popullata shqiptare e Kosovës nuk është duke bërë bllokada kushtetuese, siç po informojnë mjetet e informimit të RS të Serbisë, dhe se e vërteta është e kundërta. Komisioni Kushtetues i Kosovës dha pëlqimin për projekt-Amendamentet e KEF-it në Kushtetutën e RSFJ me disa vërejtje parimore dhe këto Amendamente po të vazhdohej mbledhja nga ana e Gjorgje Bozhoviqit, me siguri do ta merrnin një zëri pëlqimin nga ana e delegatëve shqiptar.

Por, është e vërtetë se duke vështuar propozimin e Kryesisë së RSFJ për Kushtetutën e re të vendit vërehet tendenca e heqjes së elementit konstituiv të KSAK në kuadër të RSFJ, për çka populli shqiptar nuk do ta japë pëlqimin. Ndërkaq, lidhur me propozimin e Kryesisë së RSS për nxjerrjen e kushtetutës së re republikane e të Komisionit Kushtetues paraqita mendimin e shumicës së anëtarëve të Komisionit Kushtetues të Kosovës se një propozim i tillë është i pa pranueshëm, nga se me të praktikisht shuhet autonomia, ndryshohet statusi e pozita e saj në Federatë dhe se tërë kjo është në kundërshtim me nenet 1 e 2 të Kushtetutës së RSFJ e të Amendamentit 47 të Kushtetutës së RSS. Ky propozim thirret në demokraci, të bazuar në respektim të personalitetit të njeriut, të lirive e të të drejtave të tij, mirëpo, aty dominon opsioni i kombit serb, duke mos i përcaktuar popujt e tjerë në kuadër të RSS e të KSA-ve. Vërehet se përkundër deklarimeve se sovraniteti u takon qytetarëve, popullit, nga teksti dalin shumë përkufizime të papranueshme e të paqëndrueshme për popullin shqiptar. Për shembull, pa i pyetur shqiptarët

dhe vullnetin e tyre propozohet që Kosovës ti ndërrohet emri në “Kosovë e Metohi”, pastaj propozimi që në kuadër të RS në përdorim zyrtar të jetë gjuha serbo-kroate me alfabetin cirilik, gjë që është në kundërshtim direkt me nenin 246 të Kushtetutës së RSFJ, pastaj injorohen faktorët që ndikuan në krijimin e autonomisë së Kosovës, shkaqet e lindjes së autonomisë, qëndrimet gjatë LNÇ, parimet e KAQKJ etj.

Çdo fjalë e jonë nga të pranishmit u dëgjua me vëmendje, posaçërisht nga ana e Ante Markoviqit, për çka i falënderohemi. Ne, me të vërtetë, kërkuam drejtësi, ligjshmëri dhe barazi të plotë.

“Nuk përfillen vendimet e gjykatave” tha Kadrije Gashi

Koha e shkurtër nuk lejoj as delegaten Kadrije Gashin që ta thotë atë që mendonte, por ajo megjithëkëtë arriti që Ante Markoviqit t’ia shpjegojë çështjen e bllokadave nëpër ndërmarrje ekonomike në aspektin e aplikimit të masave të përkohshme, duke theksuar si shembull më drastik fabrikën e tubave në Ferizaj, e cila ka qenë në hovin më të madh të punës e me perspektivë dhe kontrata të shumta për punë të suksesshme, por të cilën e varrosën dy pensionist. Kjo delegate informoi kryetarin e KEF-it edhe lidhur me problemin bukur të pranishëm të mos zbatimit të mendimeve të gjykatave për kthimin e punëtorëve në punë, të cilët pengohen edhe nga ana e milicisë.

Pra, tha ajo, “shteti juridik” pengon funksionimin e shtetit juridik.

“Milicët që bënë krime nuk u dënuan” tha Xhemajli Bajraj – Kadrije Gashi

Kryetarin e KEF-it e njoftova me disa që sot më së shumti po e mundojnë Krahinën tonë, përkatësisht popullatën shqiptare. Si shembull morra komunën e Malishevës. Thash se përkundër jetës së vështirë të popullatës shqiptare, krahas varfërisë së madhe, ata kanë përjetuar izolime, arrestime, arrestime, vrasje, plagosje, rrahje dhe maltretime e masakra të ndryshme pothuaj në të gjitha mjediset. Kështu përmenda rastin që ndodhi më 27 janar të këtij viti në fshatin Brestofc, ku u vranë pesë persona dhe u plagosën disa qytetarë të tjerë, si dhe rastin e Malishevës kur në qendrën e qytezës u vranë tre veta dhe u plagosën 12 deri 13 persona të tjerë, me që rast theksova se të gjithë ata kanë qenë të pafajshëm, për arsye se nuk ka

pasur tubime a demonstrata, por si zakonisht njerëzit kishin ardhur për t'i kryer punët dhe obligimet e tyre të rëndomta në Malishevë dhe se ata në këtë mënyrë përjetuan atë që nuk ju ka takuar kurrësi – humbjen e jetës – duke mos qenë fajtorë për asgjë dhe pa i pasur borxh askujt.

Po ashtu, thash se situatë e tillë dhe e ngjashme është në tërë Kosovën, kurse, në anën tjetër, thash se nuk kam pasur rast të dëgjojë se është suspenduar ndonjë milic ose se është ngritur fletë paraqitje për veprë penale kundër atyre milicëve që kanë vrarë qytetarët e pafajshëm në Malishevë dhe në mjedise të tjera , gjë që është për çdo dënim. Kryetari i KEF-it dhe bashkëpunëtorët e tij, i njoftova edhe për shumë raste, kur milicët me rastin e kryerjes së detyrave të rëndomta në trafikun rrugor, përveç që kanë maltretua qytetarët e pa fajshëm, atyre ua kanë marrë edhe të hollat, kryesisht deviza.

“Anekdote” tregoi Adem Mikullofci

Shoku kryetar, më lejoni t'i them edhe unë disa fjalë. Mendoj se kryesorja është se jemi të bllokuar si Kuvend. Serbët e Malazezët po i braktisin mbledhjet kur duhet shqyrtuar e debatuar për çështjet me interes për Kosovën dhe autonominë e saj, pastaj ne po marrim vendime , sepse po kemi kuorum, por Kryetari i Kuvendit nuk po i nënshkruan vendimet tona, sepse konsideron se ato janë mendime një-nacionale. Kështu, pra me qëllim dhe në mënyrë tendencioze po bllokohet puna e Kuvendit të Krahinës.

Si njeri që merrem me art e letërsi dhe si aktor, më lejoni shoku Markoviç që me këtë rast të ju tregoj një anekdotë.

Kryetari amerikan Xheferson me një rast para 200 e sa vjetësh kishte thënë: “Në se ia dalim që secilin indian ta pajisim me një sapun dhe abetare në dorë ne do ta shpëtojmë një popull me prejardhje të lashtë, me civilizim të lashtë dhe ne amerikanëve do të na mbajnë në mend si popull humanitar dhe të drejtë”.

Sot, shoku Kryetar, 200 vjet më vonë, Kryesia e Serbisë harton kushtetuta me të cilat fëmijëve shqiptarë dëshiron t' ua marrë nga duart abetaren. Jam i bindur se për këtë bota do të tmerrohet dhe do të përqesh tërë Jugosllavinë.

Fjala e kryetarit të KEF-it z. Ante Marković

Sa e morri fjalën z. Marković, në mbështetje të fjalëve diskutuesit të fundit, z. Marković filloi të na bind se do të ketë bukë në Kosovë, do të ketë edhe shkollim etj. . .

Dr. Skender Skenderi, ndërhyr. Mu dashtë të ndërhyj, pasi ai u inspirua nga anekdota, e cila nuk e kishte atë qëllim, prandaj i thash:

“Izvinite družë Predsedniče”, iu drejtova edhe një herë, për afërsisht, duke i thënë:

“Na falni shoku Kryetar, Ju neve nuk na keni kuptuar mirë, nuk kemi ardhur për të kërkuar bukë, atë e sigurojmë vet, nuk kemi ardhur të na siguron shkollën, e kemi dhe do ta mbajmë vet, ne këtu sot jemi në emër të popullit që na ka zgjedhur, që të diskutojmë dhe të merremi vesh për çështjen e Kosovës, për fatin e Kosovës. Ju nuk penguat gjithë atë që bëni Serbia dhe pa dëshirën e popullit morri autonominë, shkatërroi mbrojtjen territoriale në Kosovë, shkatërroi policinë, largoi njerëzit nga puna, shkatërroi dhe po shkatërroi ekonominë e Kosovës, siç shpjeguan kolegët e mi. Lejuat ndërrimin e Kushtetutës së Serbisë, Kushtetutën e Kosovës nuk na leni ta diskutojmë dhe as ta përpilojmë, për këtë kemi ardhur këtu, për të biseduar për Kushtetutën dhe fatin e Kosovës. E dini se është ndërprerë seanca e Kuvendit të KSA të Kosovës pa asnjë shpjegim. Na janë fikur dritat në Kuvend. Na është ndaluar hyrja në ndërtesën e Kuvendit. Unë ju them se çështja e Kosovës është aq e madhe sa nuk mund të mbetet pa u zgjidh, ta zgjedhim së bashku përmes Kushtetutës federale, Kushtetutës së Serbisë dhe Kushtetutës së Kosovës. Do të jetë zgjidhje më e mirë, se sa të vijë i treti dhe ta zgjedhë atë. E dini edhe Ju se askush i jashtëm nuk do ta zgjedh këtë çështje as në interesin tonë e as në interesin e juaj, por në ndonjë interes të tretë apo të katërt. Zgjidhja është shumë e thjeshtë duam barazi kushtetuese në SFRJ. Këtu ju bëjmë me dije se Kuvendi i ynë, në seancën e thirrur nga kryetari i Kuvendit Gjorgje Bozhović për me dy korrik të vitit 1990, do ta merr mbi supet e veta zgjidhjen e çështjes së Kosovës dhe ftojme që të jetë prezent dikush nga KEF-i në atë seancë shumë të rëndësishme. Për këtë ne do të kemi edhe një takim në Kryesinë e SFRJ”.

Siç do të shihet, pas këtij intervenimi, z. Markoviq e ngritë bisedën shumë lartë, që e keni më tutje.

Fjala e Kryetarit të Këshillit Ekzekutiv Federativ Ante Markoviq, para delegacionit të Kosovës (sipas shënimeve tona dhe të Rilindjes së 26. 06. 1990, f. 10). Siç u pa për disa gjëra që kishin ndodhur ishte i informuar, por për shumë të tjera jo. Kjo del nga detaji se gjatë fjalës së kryetarit të delegacionit të Kosovës Skender Skenderi, kryetari Markoviq tri herë, për tri rrëfime, e pyeti publikisht ministrin e punëve të brendshme Petar Graçanin “A keni qenë të njohur me këtë rast”, të cilin e kishte në krahun e djathtë. Graçanini në të tri pyetjet u përgjigj shkurtë me tri “**ne** – jo”. Ante Markoviq, i cili e kishte lëshua mbledhjen e KEF-it për ta pritur delegacionin e Kosovës, saktë në ora 18:00, foli shkurtë. Tha se ishte i deri diku i informuar për ngjarjet në Prishtinë, dhe premtoi se KEF-i në kuadër të kompetencave të veta dhe në kuadër të institucioneve të sistemit do të ndërmarrë masat e nevojshme që të informohet për saktësinë dhe vërtetimin e këtyre informatave, si dhe do të ndërmarrë masat e nevojshme ligjore për përballimin dhe tejkalimin e problemeve të rënda të pranishme tash sa kohë në Kosovë. Pasi nga delegatët u informua edhe për kërkesat e shumta të popullit që ai ta vizitojë KSA të Kosovës, kryetari Markoviq u premtoi delegatëve se në kuadër të vizitave që do t’ua bëjë republikave dhe krahinave, shpejtë do të vijë edhe në Kosovë.

Interesant, me këtë u mbyll mbledhja pa e marrë fjalën askush tjetër nga delegacioni i KEF-it, edhe pse ministri i punëve të brendshme, Petar Graçanin ishte etiketuar disa herë nga kryetari i delegacionit të KSA të Kosovës dr. Skender Skenderi gjatë fjalës së vet. Pas ofrimit të një shujte, të cilën e refuzuam pa mendua fare, së pari doli delegacioni e KEF-it që ishin në anën e daljes, pastaj delegacioni i KKA të Kosovës. Na u tha se deri në Prishtinë do të kemi përcjelljen e policisë federale, gjë që u pa se qëndronte. Kthimi u bë pa kurrfarë problemi deri në Prishtinë.

Meqenëse nuk kishte gazetar me ne, as ata nuk kishin siguruar, delegatët anëtar të këtij delegacioni kishin të përgatitur secili fjalën e vet, i kishim të gatshme për çdo rast, ashtu që ato iu dorëzuan Rilindjes, të cilat u botuan në Rilindjen e datës 27. 06. 1990 në faqen 10). Po i japim po thuaj ashtu si i ka përgatitur secili delegat për vete.

“Amendamenti 47 u fut në mënyrë joligjore” - Selvije Gjinaj

Pas ngjarjeve të vitit 1981 udhëheqja e Kosovës i ka plotësuar kërkesat e udhëheqjes serbe për diferencim në të gjitha nivelet, prej shkollave fillore e deri në fakultete. Nga puna janë larguar me qindra arsimtarë, profesorë dhe doktorë shkencash. Janë ndërruar po ashtu edhe shumë udhëheqës të organizatave ekonomike e të tjera, por prapëseprapë për disa qarqe serbe kjo nuk ka qenë e mjaftueshme. Qëllimi i tyre doli në shesh vitin e kaluar, kur u propozuan ndryshimet në Kushtetutën e RS të Serbisë me të cilat u kërkuar ngushtim total i autonomisë së Kosovës. Gjatë diskutimit publik populli shqiptar nuk i pranoi ato Amendamente që cungonin autonominë dhe votoi kundër. Mirëpo, dëshira e popullit nuk u përfill dhe Amendamentet në Kushtetutën e Serbisë u aprovuan në rrethana të dyshimta, me masa të jashtëzakonshme e me tanke dhe me vota të mysafirëve.

Amendamenti 47 u fut në mënyrë joligjore, pas diskutimit publik. Gjatë miratimit të Amendamenteve kryetari i atëhershëm i Kuvendit të KSA të Kosovës Vukashin Jokanović dhe të tjerët premtuan se me miratimin e tyre populli shqiptar nuk do të humbë asgjë, por ne humbëm të gjitha. Menjë herë filloi ndërrimi i emrave të rrugëve, të shkollave, ngushtimi i të drejtave në arsim, marrja e punëve dhe kompetencave të organeve të punëve të brendshme të Kosovës nga ana e organeve të punëve të brendshme të Serbisë etj. etj.

Kryetarit Marković pastaj i foli edhe për helmimet e nxënësve dhe qytetarëve të tjerë. Thashë se a është fjala për helmim apo jo le të vërtetohet nga ana e shkencëtarëve, por shtova se unë si qytetare dhe si nënë kërkoj që fëmijët e helmuar të trajtohen si pacientë të sëmurë dhe të mos dëbohen para dyerve të spitaleve dhe ambulancave nga ana e milicëve siç ndodhi. Ceka edhe helmimin e shtatë fëmijëve parashkollorë në Gjakovë, në mesin e të cilëve ishte edhe një i nacionalitetit serb dhe shtova se nga psikologjia e dimë se fëmijët nuk dinë të simulojnë dhe të shtirën.

Në fund edhe një herë theksova se populli shqiptar vjet nuk e ka dhënë pëlqimin për Amendamentet me të cilat cenohet autonomia e Kosovës dhe as sivjet nuk do ta jep pëlqimin për një Kushtetutë të RSFJ dhe të RS të Serbisë, me të cilat Kosova faktikisht zhveshët tërësisht nga autonomia. Ne

delegatët do ta përfillim dëshirën e popullit dhe se ajo është edhe dëshira e jonë. Autonomia mund të na merret me dhunë dhe jo me dëshirë, porse drojë se nëse bëhet kështu në Kosovë nuk do të ketë qetësi.

Manipulimet me 900 punëtorë në Ferizaj” - Maliqe Bajoku

Me kryetarin e KEF-it biseduam në mënyrë të qetë e shumë të hapët. Kemi shkuar pa kurrfarë përgatitje paraprake, por për përgatitje nuk patëm kohë dhe ato as që ishin të nevojshme, duke ditur gjithë atë që po na ndodhë sot në Kosovë.

Gjatë bisedës janë ndërlidhur disa herë kur ishte fjala rreth informatës së KEF-it për tejkalimet e autorizimeve zyrtare të njësisë së bashkuar të milicisë, me ç’ rast Xhemajli Bajri përmendi rastin e Malishevës, e unë bëra përpjekje që ta sqaroj rastin e Podujevës ku humbën jetën dy të rinjve e as sot e kësaj dite nuk dihen rrethanat.

Po ashtu dikush nga shokët përmendi edhe largimin e mbi 900 punëtorëve të fabrikës së tubave në rrugë, kurse Ante Markoviqi e kuptoi atë largim të punëtorëve nga puna si pasojë e tepricës teknologjike. Unë ia shpjegova se nuk është fjala për kurrfarë teprice teknologjike, por punëtorët e larguar nga puna për arsye të bindjeve të tyre politike dhe kundërshtimit që kolektivin të mos e udhëheqin dy pensionistë.

“Për kolaps ekonomik nuk janë fajtorë punëtorët” - Sabri Hashani

Ekonomia e Kosovës që një kohë të gjatë po përjeton një kolaps e për këtë nuk janë fajtorë punëtorët të cilët pas gjithë asaj që përjetuan e po e përjetojnë ende në lëkurën e vet dhe me gjithë faktin se në një masë u ka rënë morali për punë, veçmas prej vitit të kaluar, prapë se prapë, janë të gatshëm për punë dhe zbatimin e reformave ekonomike. Fajtorët për gjendjen e tashme duhet kërkuar në mesin e udhëheqësve, të cilët i kanë uzurpuar të gjitha kompetencat e organeve vetëqeverisëse që tash në shumë ndërmarrje nuk janë duke funksionuar e prandaj punëtorët nuk mund të t’ i realizojnë të drejtat e tyre. Natyrisht, krejt kjo po ndikon edhe në mosrealizimin e planeve të prodhimit, gjë që veçmas u ndie pas integritimeve të paligjshme të sistemeve të mëdha. Pasi unë punoi në Elektro-ekonomi të Kosovës, mund të them se

në këtë gjigant ekonomik, i cili merre pjesë me rreth 35% në prodhimin industrial të Krahinës, kemi një gjendje të pakënaqshme. Shoku kryetar, ju e dini, sepse edhe vetë keni punuar në ekonomi, si qëndrojnë gjërat kur një gjiganti të tillë siç është elektro-ekonomia, i merren pjesët më vitale të saj, prandaj dëshiroi edhe një herë të theksoj se e gjithë kjo ka ndikuar që ekonomia kosovare dita me ditë të shkatërrohet dhe këtë dikush po e bënë me qëllim të caktuar.

Ndihem si qytetar i rendit të dytë” - Bujar Gjurgjeala

Duke respektuar kohën tuaj të çmueshme dëshiroi t' i them vetëm disa fjalë. Unë kam jetuar një kohë si student në Zagreb, kurse tani jetoj në Kosovë, ku ndihem si qytetar i rendit të dytë. Kur them kështu, mendoj edhe për të gjithë bashkëkombësit e mi. Për këtë nuk duhen shumë fakte, nëse dihen këto gjëra: u suprimua SPB e Kosovës nga ana e SPB të Serbisë, po punohet në drejtim të suprimimit të organeve gjyqësore, tentohet të rrënohet ekonomia kosovare në lemën e arsimit shumë nxënës shqiptarë ngelin pa mundësi të shkollimit, në shëndetësi kemi arbitrimin e policëve, se kush do të gëzoj shërbim shëndetësor në spitale për tu mjekuar e kush jo në rastet e helmimit të 7 000 fëmijëve. Nuk dëshiroi të hyjë në kualifikimet se a është fjala për helmim a jo, sepse për këtë nuk jam i kualifikuar. Këtë le ta bëjnë ekspertët që e kanë për detyrë dhe koha do ta tregoj se çka është në pyetje rreth helmimeve, por nuk mund të pajtohem me arbitrimin e policëve. Përveç kësaj kemi pabarazi në punësim, në ndarjet e banesave etj.

Kujtoj se pas këtyre gjërave që i përmenda nuk nevojitet ndonjë koment më i gjerë për tu konstatuar se çdo kush që është në një pozitë të tillë do ta ndiej vetën qytetar të rendit të dytë. Shkurtë, në Kosovë situata është shumë e vështirë. Durimi ka kufirin e vetë, prandaj, nëse nuk ndërmerret diçka urgjente në mënyrë që të eliminohen këto padrejtësi mund të ballafaqohemi me probleme edhe më të rënda dhe me pasoja shumë të mëdha.

Më ka marrë malli të jem i lumtur” - Gafurr Kiseri

Shoku kryetar, kam përshtypjen se ju nuk jeni të informuar në mënyrë adekuate dhe reale për gjendjen në Kosovë. Edhe nëse jeni të

informuar në përmjet shërbimeve dhe organeve tuaja, mendoj se ato informata kanë qenë të përpunuara dhe të zbukuruar e ndoshta edhe jo objektive. Si shembull po e marrë informatën që e kemi marrë nga Sekretari Federativ i Punëve të Brendshme për Kosovën, të cilën unë e kam lexuar dhe me shumë segmente të parashtruara në atë informatë nuk pajtohem, për arsye se të dhënat dhe vlerësimet në të nuk janë reale dhe objektive. Ne që gjendemi këtu nuk përfaqësojmë vetëm popullatën shqiptare, por jemi delegat dhe përfaqësues të mbarë popullatës kosovare dhe jemi jetësisht të interesuar që gjendja në Krahinën tonë njëherë e përgjithmonë të qetësohet dhe të filloj një jetë e qetë e lumtur, bashkëjetesë e sinqertë dhe e barabartë. Sinqerisht ju them se që dhjetë vjet mua më merre malli të këndoj, të qesh, të vallëzojë, pra të jem i lumtur. Por, këtë nuk e kam. Andaj, shoku Kryetar, duke u bazuar në faktin se ju gëzoni një autoritet dhe përkrahje të plotë e të sinqertë në mbarë popullatën kosovare, ju lusim që maksimalisht të angazhoheni në këtë drejtim e të vini në Kosovë dhe aty t'i vërtetoni të gjitha këto që ne sot i parashtruam.

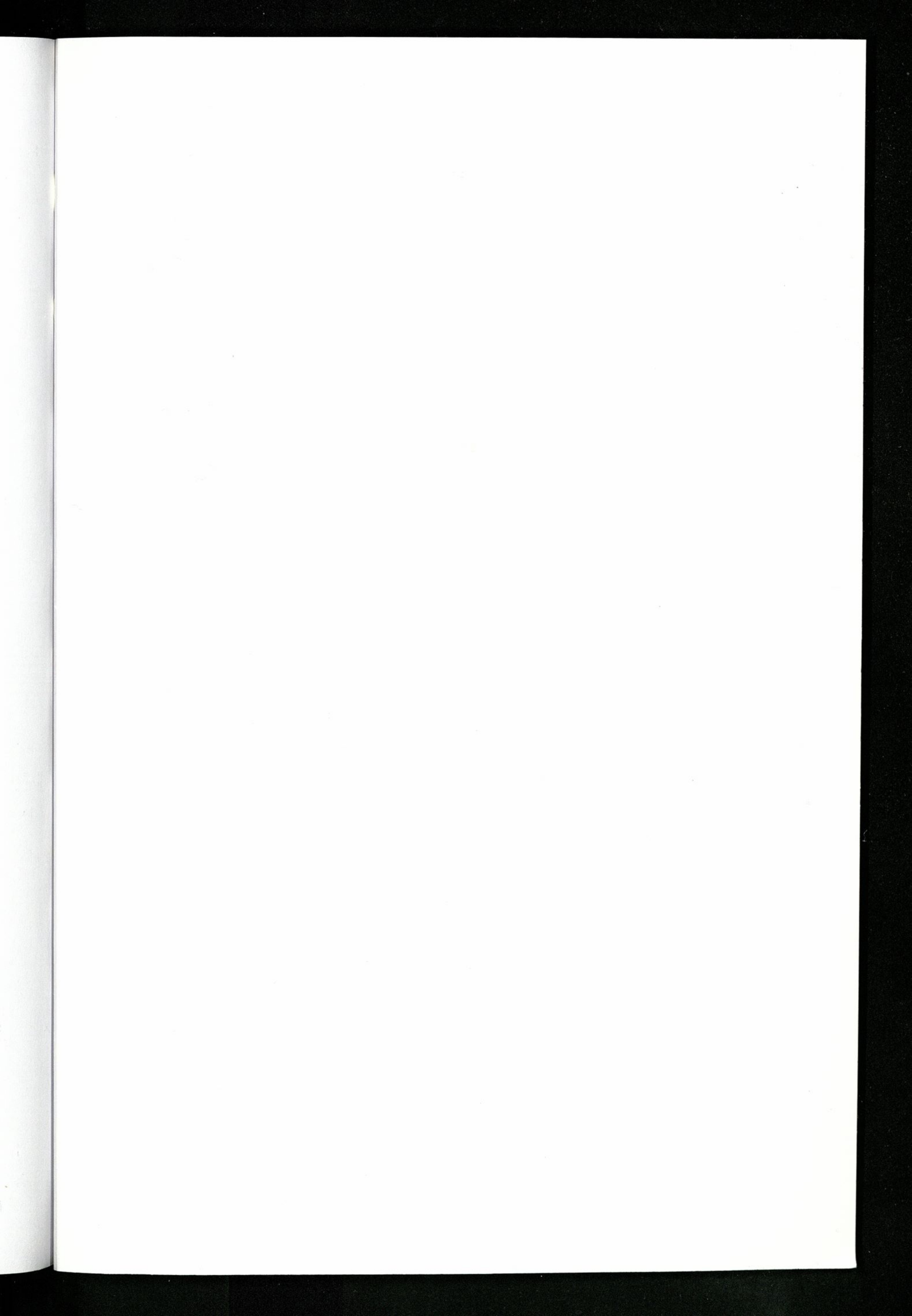
“Intervenime brutale të milicëve në entet shëndetësore” – Dr. Xhevat Pllana

Shëndetësia kosovare gjendet në një situatë shumë të rëndë, sidomos në aspektin material dhe atë organizativ, ndërsa sa i përket kuadrit profesional dhe aftësisë së tij, mendoj se ai gjendet në nivel të mesatares jugosllave. Gjendjen edhe më e ka keqësuar paraqitja e disa dukurive në kohë të fundit. Kur e them këtë mendoj në helmimeve masive. Duke ditur se ne në Kosovë nuk kemi pasur mundësi që të bëjmë analiza përkatëse për zbulimin e shkakut të helmimeve, në bazë të tablosë klinike jemi të bindur se kemi të bëjmë me helmime nga ndikimi ndonjë reagensi kimik.

Na befason fakti pse organet shtetërore nuk angazhohen për zbulimin e aktorëve dhe organizatorëve të helmimit, pa marrë parasysh kush janë ata. Ndërkaq, në anën tjetër, organet e milicisë pengojnë dhënien e ndihmës mjekësore, duke bërë roje para institucioneve shëndetësore dhe duke bërë seleksionimin e pacientëve. Pse nuk ka angazhime kundër ndërhyrjes brutale të policisë në institucionet shëndetësore, kur dihet se kemi

raste madje kur janë suspenduar edhe ekipet kujdestare mjekësore nga ana e milicisë dhe është bërë intervenimi kirurgjik nga ana e tyre ?!

Në keqësimin e mëtejshëm të gjendjes në shëndetësi ka ndikuar edhe segregacioni nëpër shtëpi të shëndetit dhe klinika, duke krijuar kështu institucione shëndetësore paralele një nacionale, gjë që për shëndetësi është e papranueshme.



NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA

DS

403 668 2019



920204160,1

COBISS

*Shoqata Kulturore e Shqiptarëve
Kulturno društvo Albancev*

geni